PUBLICACIÓ D'INVESTIGACIÓ I ESTUDIS VILA-REALENCS
núm. 20

font

Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:
Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

DISSENY ACTUAL I MAQUETACIÓ: Pasku.com

CORRECCIÓ I RECOPILACIÓ D'ARTICLES:
Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Imprenta Sichet, SL

PATROCINADORS:
Facsa, Porcelanosa i Acadèmia Valenciana de la Llengua

Foto de la portada: Pasku.com

Fotos i plànols facilitats pels autors i les autores dels articles, AC Socarrats, Arxiu Històric Provincial de Castelló, Arxiu Municipal de Vila-real, Enric Arenós Cortés, família Capella-Pérez, família Coret, Fons de Bautista Carceller, Fons de la Junta de Festes, Freemasonry, *Jambrother.com*, Juan Bta. Pesudo Nebot, Luis García, Pasku.com, pastor Francisco Hilario Gisbert, Raquel Gómez Martínez

ISSN: 2171-4983

DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

Maig de 2018

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

www.revistafont.es

ÍNDEX

PRESENTACIÓ DEL REGIDOR
Santiago Cortells Rodríguez 7

A PASQUAL BATALLA LLORENS
Mn. Vicent Gimeno i Estornell 9

1. **HOMENATGE A PASQUAL BATALLA**
Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán 11

2. **PROPOSTES PER A LA SALVAGUARDA DE LA QUALITAT DEL PAISATGE RURAL AL TERME DE VILA-REAL I DELS ELEMENTS QUE AJUDEN A CONFORMAR-LO**
Fermí Font Mezquita, AC Socarrats 31

3. **PILARÍN BAYÉS, SOCARRADA MAJOR 2018**
Pep Castellano Puchol 45

4. **LA TRANSICIÓ A VILA-REAL: LES ELECCIONS DE JUNY DE 1977**
Pascual Mezquita Broch 57

5. **EL NOSTRE PATRIMONI. L'EDIFICI ARRUFAT**
Joaquín Lizandra Rubio 85

6. **MUSULMANS I MORISCOS AL SECÀ DE VILA-REAL. ELS SEUS HABITACLES AGROPECUARIS**
Fèlix Quirós Candau 95

7. **CINC SEGLES DE PROTESTANTISME VISTOS DES DE VILA-REAL**
Santiago Cortells Rodríguez 135

8. L'EMANCIPACIÓ DE LA DONA AL SEGLE XX: UNA EXPERIÈNCIA DE VISIBILITZACIÓ FEMENINA EN EL CAMP DE LA MEDICINA
Gemma Broch Sancho 153

9. LA POLICIA NACIONAL A VILA-REAL: QUARANTA ANYS DE LA CREACIÓ DE LA COMISSARIA LOCAL
José Miguel Moliner Callergues 173

10. QUINES EMPRESES TENIM A VILA-REAL?
María Dolores Parra Robles 183

11. LA CONFRARIA DE SANT JAUME (1382-1863)
Vicent Gil Vicent 199

12. DADES HISTÒRIQUES DE LA CONGREGACIÓ DE LLUÏSOS DE VILA-REAL EN LA DÈCADA DELS CINQUANTA
Pascual Arrufat Bort 215

13. L'EDUCACIÓ PRIMÀRIA IL·LUSTRADA A VILA-REAL
Ernest Peset Vargas 227

14. DON JOAQUÍN CORET
Joan Baptista Llorens Cantavella 241

15. DEL DIARI D'UN SOLDAT, D'UNES NOTES QUASI ANÒNIMES I D'UN CAMPIÓ MOLT RECORDAT
Mn. Vicent Gimeno i Estornell 251

16. SOL NACIENTE NÚM. 8 DE VILA-REAL (1924-1928)
José Sanchis Mezquita 291

Presentació

En totes les tradicions populars els nombres tenen un significat especial, de vegades s'utilitzen fins i tot per a fer un joc de paraules determinat. El d'enguany és molt especial, perquè fem vint anys. Els fem contents del treball que s'ha realitzat, de la feina de tots els col·laboradors que, any rere any, fan les seues aportacions per a completar, descriure i aproximar-nos a la història de la nostra ciutat. Hi ha, d'altra banda, un altre punt d'inflexió molt important: qui ha acompanyat aquest projecte durant la major part dels últims anys ha marxat a un viatge molt llarg. El trobem a faltar. Del seu pas per aquest món ens queda el seu treball i la seua il·lusió per aquest projecte. Ens referim, naturalment, al nostre estimat company, amic, cap i, a vegades, guia espiritual, Pasqual Batalla. Amb el record i l'estima que ell tenia per aquest projecte volem encetar aquesta revista.

De la mateixa manera, cal subratllar el record i l'agraïment de tots els col·laboradors que el coneixien. Estem convençuts que enguany serà novament molt interessant endinsar-nos en tots els coneixements sobre la nostra ciutat que, a vegades, ens sorprenen i, sovint, ens fan descobrir noves dimensions d'una ciutat que sempre ha posat on pertoca les seues tradicions i la seua història. Així mateix, la nostra llengua ha embastat tot el projecte que s'ha construït sobre la força de la cooperació dels autors. Pasqual es va comprometre moltíssim per a fer possible que les paraules que tots fem servir en valencià foren com les pedres d'una preciosa i contundent catedral. En aquest edifici volem trobar-nos ara tots plegats.

Un any més, volem donar les gràcies, amb noms i cognoms, als col·laboradors i les col·laboradores que fan possible que tingueu una nova edició de *Font* a les vostres mans: Fermí Font, Pep Castellano, Pascual Mezquita, Joaquín Lizandra, Fèlix Quirós, Santiago Cortells, Gemma Broch, José Miguel Moliner, María Dolores Parra, Vicent Gil, Pascual Arrufat, Ernest Peset, Joan Baptista Llorens, Mn. Vicent Gimeno i José Sanchis.

Si bé és cert que els principals protagonistes de *Font* són els autors dels articles que, de manera sempre desinteressada, comparteixen el fruit del seu treball d'investigació amb els lectors, també ho són les entitats i empreses patrocinadores: Facsa, Porcelanosa i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que fan possible l'edició de la revista de manera totalment gratuïta.

No voldria acabar sense adreçar-me a vosaltres, lectores i lectors, que acolliu aquesta publicació amb tanta generositat i estima. Una generositat que ens esperona a continuar treballant perquè aquesta font de consulta sobre Vila-real servisca per a conservar amb més fermesa els nostres costums i tradicions i, al mateix temps, enfortir les nostres arrels i augmentar el sentiment d'identitat com a poble.

Santiago Cortells Rodríguez
Regidor de Normalització Lingüística

A Pasqual Batalla Llorens[1]

Com passa el vent entre les branques
m'ha dit l'ocell que vas passar
amb el perfum del nostre poble
que se sent i ens parla de la llar…

D'aquesta vila casolana
fundada per un rei gegant
traçant arrels de creu cristiana
que un frare llec va fer ben gran

i d'una verge de la Gràcia
que del Termet féu paradís;
juliol, setembre, amb tota l'ànsia,
ens feies fills del seu somrís.

I del reclam que el tord sentia
—l'ombria atenta del parany!—
al vol que el visc li pararia…
la melangia en fou *t'afany*!

Tabal, dolçaina, obriu la festa
amb ball d'enjorn i tradició,
hisseu l'escut amb la senyera,
perpals al tros, font i saó!

Com passa el vent entre les branques
m'ha dit l'ocell que ja has passat;
Pasqual Batalla, entre les roses
jo sent que est poble has estimat!

D'esforç vermell l'escapulari,
glòria a la vila com li cal:
ara, amb la Mare del Rosari,
t'estime per tot Vila-real!

L'Estornell
Mn. Vicent Gimeno Estornell

Vila-real, 26 de juny de 2017

[1] Poema publicat en *Hojas de Rosa*, setembre de 2017.

Carme Martí i Herrera
Elena Chiva Roca
Mònica Soler Beltrán

HOMENATGE A PASQUAL BATALLA

Homenatge a Pasqual Batalla

1. Breu història de la Regidoria de Normalització Lingüística

L'Ajuntament de Vila-real sempre ha sigut una institució que ha propugnat la defensa de les senyes d'identitat del nostre poble, entre aquestes i de manera destacada l'ús normal de la nostra llengua.

Per tal d'assolir aquesta normalitat, el 20 d'octubre de 1994, l'Ajuntament en Ple va aprovar el Reglament municipal per a la normalització lingüística, que es va publicar en el *Butlletí Oficial de la Província* l'11 de febrer de 1995. Tot seguit, per a donar compliment a l'article 10 d'aquest Reglament, Eduardo Pérez Arribas —en aquell moment regidor de Promoció Cultural— presentava una moció el 21 d'abril de 1995 que proposava, en primer lloc, la creació de l'Oficina de Promoció de l'Ús del Valencià; en segon lloc, adscriure-hi la tècnica Carme Martí i Herrera i, en tercer lloc, reconeixia que les funcions que passaria a realitzar aquesta Oficina havien estat desenvolupades, des de l'octubre de 1994 i fins a aquell moment, per M. Dolores Andreu Navarro, com a becària.

Un mes després, se celebraven eleccions municipals i es produí un canvi de govern. En aquella nova legislatura, 1995-1999, el regidor de Cultura va ser Juanjo Rubert Nebot, que amb la seua gestió va continuar impulsant les competències de l'Oficina de Promoció de l'Ús del Valencià, de manera que l'any 1997 s'hi va incorporar la tècnica Elena Chiva Roca, a causa del volum de faena que es realitzava. En aquest mateix període, va entrar a formar part de l'Oficina de Promoció de l'Ús del Valencià Joan Damià Bautista i Garcia en qualitat d'assessor i coordinador d'aquest servei.

L'any 1999, al mes de juny, es tornen a celebrar eleccions, i com a conseqüència dels resultats d'aquells comicis entra a formar part del govern municipal Pasqual Batalla Llorens (mestre de professió, amb una gran sensibilitat per tot allò que conforma la nostra identitat com a vila-realencs i vila-realenques), que transforma l'Oficina de Promoció de l'Ús del Valencià (que sempre havia sigut un servei dependent de la Regidoria de Cultura) en la Regidoria de Normalització Lingüística. Aquesta transformació va suposar un pas fonamental en la seua consolidació. De fet, durant la legislatura de 1999-2003, naixen moltes de les campanyes i les col·laboracions de la Regidoria que arriben enguany als vint anys com ara el programa de ràdio escolar *Ràdio-activitat*, la vintena edició de la revista *Font* i, l'any passat, la vintena edició dels Premis Maig de narrativa breu, els quals, per cert, a partir d'enguany s'anomenaran Premis Maig – Memorial Pasqual Batalla, per a retre-li homenatge.

En la legislatura següent (2003-2007), continua aquest procés de consolidació i de creixement. Les tasques de la Regidoria continuen ampliant-se, de manera que, l'any 2005, s'incorpora a l'equip de tècniques Mònica Soler Beltrán.

En els comicis següents, hi ha un canvi de govern i la Regidoria també canvia de denominació: Departament de Promoció Lingüística amb Héctor Folgado Miravet al capdavant. Durant aquesta legislatura (2007-2011), les campanyes iniciades per Pasqual Batalla en els anys anteriors continuen realitzant-se (ràdio escolar, *Font*, Premis Maig, cursos de valencià interns per a funcionaris i externs per a la població en general) i l'any 2010 se celebra la Festa per la Llengua a la plaça Major de Vila-real.

Després de les eleccions municipals de 2011, Pasqual Batalla torna a formar part de l'equip de govern de l'Ajuntament de Vila-real i és nomenat primer tinent d'alcalde de la seua ciutat. A partir d'aquests comicis, podem parlar de la seua segona etapa com a regidor de Normalització Lingüística en dues legislatures més: la primera, del 2011 al 2015, i la segona, des del 2015 fins que ens va deixar, el 13 de juny de 2017. En la primera, entre altres qüestions, podem destacar que la nostra Regidoria portava el nom de Normalització Lingüística i Tradicions, ja que Pasqual va impulsar la creació d'aquest nou departament per a potenciar el respecte i la recuperació de les tradicions més arrelades de la nostra ciutat. Per a gestionar aquestes noves competències, es va incorporar a la Regidoria la funcionària Sonia Rubert Planes. Posteriorment, a partir del 2015, es va consolidar també com a Regidoria amb entitat pròpia: Regidoria de Tradicions.

L'any 2015 tornem a celebrar la Festa per la Llengua, però aquesta vegada canviem la ubicació a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, amb un gran èxit de participació.

La darrera legislatura, iniciada el 2015 i que finalitza l'any 2019, ens ha aportat la consolidació de moltes campanyes i la realització de noves iniciatives. Però també hem hagut de viure una situació molt trista, el traspàs del nostre regidor Pasqual Batalla. Com a successor en el càrrec, en aquests moments és el regidor de Normalització Lingüística Santiago Cortells Rodríguez (traductor i professor de valencià, que ha heretat de Pasqual la sensibilitat per la defensa de tot allò que ens conforma com a poble).

2. Pasqual Batalla Llorens, regidor de Normalització Lingüística

Al llarg dels vora catorze anys en què Pasqual Batalla va estar al capdavant de la Regidoria de Normalització Lingüística s'han fet nombroses actuacions per a promoure l'ús del valencià en tots els àmbits de la vida de la ciutat: món educatiu, cultural, social, econòmic, associatiu, administratiu, etc., que han fet que aquesta Regidoria siga referent en tot el País Valencià pel que fa a la normalització lingüística.

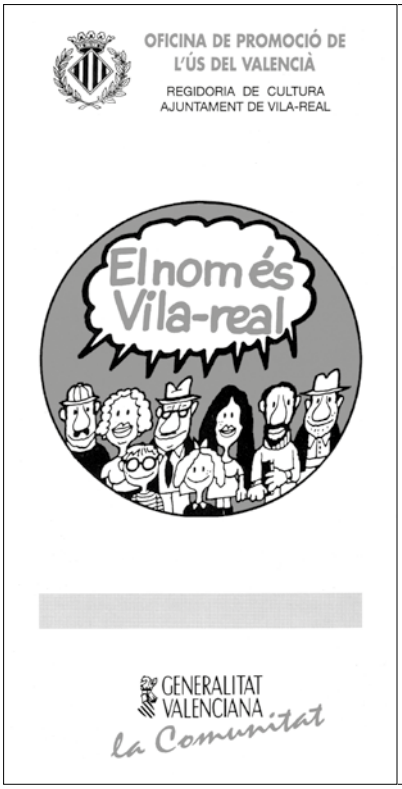
Atés que és impossible detallar ací totes les iniciatives que va impulsar i tot el treball realitzat sota la seua direcció, recordarem si més no les més emblemàtiques.

El nom és Vila-real

Aquesta campanya naix de la preocupació que té l'Ajuntament de Vila-real, i molt especialment Pasqual Batalla, per consolidar l'escriptura correcta del nom de la nostra ciutat. Cal indicar que Vila-real és una sola paraula, amb guionet i erra minúscula. Aquesta denominació oficial va ser aprovada pel Decret de la Generalitat Valenciana, de 15 de novembre de 1982, que també suprimia la terminologia obsoleta *Villarreal de los Infantes*. El 27 de febrer de 2006, el Ple de l'Ajuntament va aprovar la denominació única de Vila-real i deixa de ser oficial la forma *Villarreal*. La denominació exclusiva en valencià es va aprovar pel Decret 180/2006, d'1 de desembre, del Consell de la Generalitat, i es va publicar en el DOGV número 5.402, de 5 de desembre de 2006, i en el BOE de 30 de gener de 2007.

Campanya de l'any 2000

Campanya de 1996

Campanya de 2008

Aquesta iniciativa està en marxa, de manera ininterrompuda, des de 1996. En la primera edició, l'Oficina de Promoció de l'Ús del Valencià va utilitzar com a imatge de la campanya un dibuix de Quique, que es va plasmar en díptics explicatius de l'escriptura del nom (amb text de Jacinto Heredia, publicat en la revista *Cadafal* al maig de 1993).

El 20 de febrer del 2000, en la segona edició de la campanya, la Regidoria va renovar el lema «El nom és Vila-real. Escriu Vila-real» i es van encetar noves actuacions en la mateixa línia per a reforçar el nom correcte de la nostra ciutat.

L'any 2008, es va presentar la tercera edició de la campanya «El nom és Vila-real» amb deu vinyetes diferents, dibuixades per Quique, adreçades a diferents sectors socials, per tal d'arribar a tota la societat i consolidar la denominació única de la nostra ciutat: Vila-real.

L'any 2014 els característics dibuixos de l'humorista gràfic Quique van tornar a ser la imatge de la quarta campanya «El nom és Vila-real», emmarcada de nou en la setmana d'actes fundacionals. A través d'una sèrie de vinyetes es responia de manera senzilla i didàctica a les qüestions per què real i no reial, per què amb guionet i per què amb -r minúscula, tres preguntes que provoquen de vegades confusió en l'escriptura del nostre topònim.

Pasqual Batalla amb el dibuixant Quique durant la presentació de la nova campanya «El nom és Vila-real», 20 de febrer de 2014

Conscient del paper que juguen les noves tecnologies, Pasqual va voler fer un pas més en la campanya i va cercar la col·laboració veïnal per a detectar escriptures incorrectes del topònim a través d'una bústia virtual i d'un servei de WhatsApp (606 395 976), perquè la ciutadania poguera comunicar amb immediatesa i comoditat les incidències del nom, una iniciativa molt ben rebuda i utilitzada diàriament per la població en l'actualitat.

Tan gran va ser la seua insistència en l'escriptura correcta del nom de la ciutat que va manar dissenyar dues pancartes gegants amb el lema «El nom és Vila-real. Bones festes!», que podem observar cada any en els concerts musicals de les festes patronals de maig i setembre.

Com afirmava Pasqual: «és una simple paraula, clara i senzilla, però després de tants anys segueix donant més d'un maldecap». La campanya continuarà en marxa mentre es detecten escriptures incorrectes del nom de la nostra ciutat.

Campanyes escolars

Pasqual Batalla des de sempre es va involucrar en les campanyes escolars ja que, com ell deia, compartia professió amb els mestres i pensava que era un àmbit molt important per a fer campanyes de promoció de la nostra llengua.

Aquesta col·laboració amb l'àmbit educatiu es pot veure en les campanyes que han complit 20 anys amb Pasqual al capdavant:

Agendes escolars personalitzades en valencià: en col·laboració amb els centres educatius de Vila-real i l'Escola Valenciana, patrocinem les agendes escolars, en les quals s'inclou informació específica sobre els serveis i les activitats de la ciutat de Vila-real, a més de la personalització, en la qual cada any parlem sobre un tema

diferent d'actualitat. Aquestes agendes han resultat molt útils per a l'organització de les tasques escolars dels xiquets i les xiquetes.

Programa radiofònic escolar *Ràdio-activitat*: en col·laboració amb les escoles de Vila-real, la Conselleria d'Educació, Investigació, Cultura i Esport i una emissora de ràdio local, coordinem i patrocinem l'espai radiofònic escolar *Ràdio-activitat*. També editem díptics informatius sobre la programació i cartells anunciadors. En acabar les emissions, recopilem tots els programes en discos compactes per als col·legis.

Cartes dels Reis d'Orient: repartim les cartes dels Reis d'Orient i el vocabulari amb el nom dels joguets en valencià per als xiquets i xiquetes de tot Vila-real.

***Recull*, guia educativa municipal**: en col·laboració amb les escoles de Vila-real i la Regidoria d'Educació anualment s'editen dues guies educatives anomenades *Recull*, una per a infantil i primària i, l'altra, per a secundària. L'origen d'aquestes guies eren uns fullets informatius sobre les característiques del Sistema Educatiu Valencià. El *Recull* pretén ser una eina útil per a ajudar les famílies a triar el centre escolar més adequat per als seus fills. Es poden consultar en el web municipal *www.vila-real.es/recull*.

Premis Sambori: col·laborem en l'organització i lliurament dels Premis Sambori de literatura infantil i juvenil en valencià a la província de Castelló, que convoca la Fundació Sambori.

Lliurament dels Premis Sambori, 2015

Festa per la Llengua

L'any 2015 va ser una data de grans celebracions per a la Regidoria de Normalització Lingüística, ja que vam complir 20 anys de vida treballant per a promoure l'ús normal i oficial del valencià a Vila-real. Amb motiu d'aquesta efemèride, Pasqual va voler acollir una vegada més la Festa per la Llengua a la nostra ciutat, que va tenir lloc al paratge de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia el diumenge 29 de març, precedida d'una setmana plena d'esdeveniments.

Lliurament dels premis als guanyadors del concurs de dibuix i logotip de la Festa per la Llengua de 2015

Festa per la Llengua de 2015

Correllengua

Sempre disposat a col·laborar amb les associacions que defensen el valencià i les nostres tradicions, durant l'última legislatura va voler donar un nou impuls al Correllengua, organitzat per Acció Cultural del País Valencià, al voltant del 9 d'octubre, per a commemorar l'entrada de Jaume I a València i, simbòlicament, el naixement del poble valencià. La nostra Regidoria programa cada any un espectacle d'animació per a acompanyar l'arribada de la flama del Correllengua als col·legis de Vila-real i una cercavila cívica pels carrers de la ciutat, amb la participació del Grup de Dolçainers i Tabaleters El Trull i la Colla Gegantera, portadora dels seus estimats gegants Pasqualet, Marigracieta, Jaumet i Pinella, testimonis de la lectura del manifest en defensa de la llengua.

Encapçalant el Correllengua cívic del 25 de setembre de 2015

Arribada de la flama del Correllengua al CEIP Escultor Ortells i lectura del manifest escolar, setembre de 2015

Cursos de valencià

Una de les funcions primordials de la Regidoria des de la seua creació ha sigut l'organització de cursos de valencià, tant per a treballadors públics com per a la població adulta de Vila-real, pels quals han passat ja vora 1.700 persones des del seu inici. Pasqual sempre ha tingut un especial interés a oferir cursos gratuïts de valencià per a nouvinguts i pares i mares i per això no han faltat mai en l'oferta de la Regidoria. Sempre defensava que la llengua és un dels elements d'integració social més importants i, gràcies a aquestes classes, l'alumnat aprén a relacionar-se millor a través de l'aprenentatge de la nostra llengua i a sentir-se més integrat en la nostra ciutat.

Voluntariat pel valencià

Com a bon ensenyant que era, Pasqual sempre havia tingut molt clar que una llengua s'aprén i s'estima parlant-la. Per això va veure en la campanya del Voluntariat pel valencià, impulsada per Escola Valenciana, una fórmula excel·lent per a perfeccionar la comunicació en valencià i fomentar la interculturalitat. La Regidoria de Normalització

Lingüística va buscar la col·laboració de l'Associació Cultural Socarrats, entitat defensora de la nostra llengua i de la nostra cultura, i es va sumar al Voluntariat pel valencià, una iniciativa que gaudeix des d'aleshores d'una gran acollida entre la població.

Rock per la Llengua

Una altra de les campanyes que s'ha realitzat de manera ininterrompuda des de l'any 1996 és el **Rock per la Llengua**, aquest és el nom significatiu d'un acte que, ara per ara, és present en totes les festes patronals. Amb aquest nom es va voler representar un acte festiu de música en la nostra llengua. D'aquesta manera, sempre hem volgut donar normalitat al fet de gaudir d'actuacions en valencià.

Pasqual Batalla i Xavi Ochando amb el cantant de Sopa de Cabra, maig de 2016

La intenció i l'interés de Pasqual Batalla de donar normalitat a la llengua en tots els àmbits de la societat va aconseguir que un acte que va començar de manera puntual en les festes de la Mare de Déu de Gràcia el mes de setembre de 1996, no haja faltat mai des d'aleshores a la seua cita amb la ciutadania de Vila-real, ja consolidat durant la Fira i Festes de Sant Pasqual, al mes de maig.

Premis Maig

La Regidoria de Normalització Lingüística participa en la celebració dels Premis Maig de narrativa breu, organitzats per l'Associació Cultural El Guitarró, des de la segona edició, any 1998, amb el patrocini dels guardons, la col·laboració en la logística del certamen i l'organització de l'acte de lliurament. Aquesta col·laboració no ha estat purament formal o institucional, sinó que per al personal de la Regidoria de Normalització Lingüística i, especialment, per a Pasqual Batalla, el seu regidor, ha suposat una implicació molt especial.

Pasqual Batalla i Vicent Usó en el lliurament dels Premis Maig de 2012

Pasqual Batalla en el lliurament dels Premis Maig de 2016

Actualment, aquests Premis compten amb un prestigi important dins de les convocatòries literàries que es promouen en tot l'àmbit lingüístic propi, no només per una trajectòria ja dilatada en el temps o perquè ofereixen una dotació que els situa entre els guardons capdavanters, sinó perquè, al llarg d'aquests anys, s'han llaurat fama de rigorosos, solvents i equànimes a l'hora de reconéixer la qualitat literària. És per això que els contes guanyadors d'aquests vint anys s'han recopilat en dos volums.

Recentment, el 12 d'abril de 2018, José Benlloch, alcalde de la ciutat, i Vicent Usó, en nom de l'AC El Guitarró, van signar l'acord de cessió de la convocatòria dels Premis Maig a l'Ajuntament de Vila-real, en presència del regidor de Normalització Lingüística, Santiago Cortells. A més, recollint la proposta de l'AC El Guitarró, es va incloure en l'acord de cessió el canvi de denominació dels Premis Maig de narrativa breu, que a partir de la convocatòria de 2018 passaran a anomenar-se Premis Maig – Memorial Pasqual Batalla, convocats per la Regidoria de Normalització Lingüística.

Vicent Usó, en nom de l'AC El Guitarró, en una carta adreçada a l'Ajuntament de Vila-real el 22 de novembre de 2017, justificava aquesta proposta de canvi de nom. No es pot explicar de millor manera la relació de Pasqual Batalla amb aquest certamen, per això en reproduïm un fragment literal:

> [...] els membres de l'Associació Cultural El Guitarró consideren un deure que el nom de Pasqual Batalla, ara que ja ens ha deixat, quede lligat a la denominació d'uns premis literaris, els Maig, que no es poden entendre sense el seu interés, la seua constància i la seua determinació. A manera d'homenatge, si es vol, a qui ha estat una peça clau d'uns premis pels quals ha lluitat tant com ha pogut i que, ens consta, s'estimava moltíssim. Però també com una forma d'agrair-li el seu treball i la seua implicació. En conseqüència, els membres de l'AC El Guitarró tenim la voluntat que, a partir de la pròxima edició, els premis passen a anomenar-se Premis Maig – Memorial Pasqual Batalla.

Revista *Font*

Una altra de les iniciatives d'aquesta Regidoria que enguany arriba als vint anys és la revista *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs. Va nàixer per a poder donar llum a aquells treballs que volen descobrir històries amagades de la nostra ciutat. Pasqual se l'estimava molt ja que sempre va ser un gran defensor de les nostres tradicions, de la seua conservació i difusió. Per això sempre destacava la col·laboració desinteressada de les autores i els autors que han participat al llarg de tots aquests anys —en paraules seues «en aquesta font d'història, de la qual cada vegada brolla més aigua»— i la col·laboració dels patrocinadors que han facilitat que la revista arribe de manera gratuïta a tota la ciutadania de Vila-real.

Pasqual Batalla en la presentació de la revista *Font*, acompanyat de la reina i les dames de la ciutat i d'alguns dels patrocinadors, Facsa i Fundació Caixa Rural, maig de 2016

La consolidació de la revista *Font* és un fet que es pot comprovar amb el número que teniu entre les mans amb setze articles publicats. Com que eren moltes les persones que ens demanaven consultar números que ja estaven exhaurits, Pasqual es va proposar que faria que la revista estiguera a l'abast de qualsevol persona que volguera consultar-la, per això vam encarregar la digitalització de tots els números i ja fa temps que es poden consultar en el web municipal i descarregar en format pdf, en la secció de Normalització Lingüística.

Pasqual Batalla i Rosario Royo en la presentació de la revista *Font*, maig de 2013

Relacions amb altres institucions

En el segon període com a regidor de Normalització Lingüística (de juny de 2011 a juny de 2017), va ser continuador de les campanyes de dinamització del valencià que ja havia encetat en la primera etapa com a responsable de l'àrea, però amb energia renovada i més afany encara per promoure i dignificar la nostra llengua entre la societat vila-realenca, «canteret nou, aigua fresca», com deia ell en el seu discurs de la sessió constitutiva del nou Ajuntament el 13 de juny de 2015.

De fet, una de les primeres accions que va emprendre Pasqual va ser la signatura, el 2 d'octubre de 2012, del conveni de col·laboració entre l'Ajuntament de Vila-real i l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per a realitzar actuacions de promoció del valencià.

Signatura del conveni de col·laboració amb l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2012

Presentació de l'Any Vicent Andrés Estellés per Ramon Ferrer, president de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, i Pasqual Batalla

Val a dir que gràcies a la bona relació que mantenia amb el president de l'AVL, Ramon Ferrer, el nostre Ajuntament gaudeix d'una comunicació molt estreta i fluida amb aquesta entitat i acull gran quantitat d'exposicions, jornades i conferències organitzades per l'Acadèmia.

Pasqual rebent la placa de l'oficina AVIVA, acompanyat de la consellera de Turisme, Cultura i Esport, el president de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i la presidenta de la Federació Valenciana de Municipis i Províncies

També l'any 2012 va assistir a l'acte de presentació de la imatge corporativa de l'Agència de Promoció del Valencià (AVIVA), marca creada per a la coordinació de les actuacions en matèria de normalització lingüística, i va recollir la placa acreditativa de l'oficina AVIVA de Vila-real.

El seu afany per posicionar Vila-real en el món acadèmic i universitari va contribuir a la implantació de la seu de la Universitat Oberta de Catalunya, per a completar i incrementar l'oferta universitària que ja tenia Vila-real amb la UNED, la Seu de la Plana de la Universitat Jaume I i les càtedres universitàries.

Pasqual Batalla amb l'alcalde de Vila-real i el rector de la Universitat Oberta de Catalunya en la signatura del conveni, 2015

3. El seu llegat

Totes les campanyes i iniciatives que acabem d'explicar són només una xicoteta mostra de tota la feina realitzada per aquesta Regidoria des de la seua creació. Però tot aquest treball no hauria sigut possible sense la implicació personal de Pasqual Batalla, la seua dedicació i qualitat humana.

Pasqual ens ha deixat una regidoria consolidada, dotada amb tres places de tècniques en propietat. Com a funcionàries de la Regidoria de Normalització Lingüística, ha sigut molt fàcil treballar amb ell, amb una persona que confiava plenament en nosaltres i en el nostre treball. A més de cap, va ser el nostre amic i va compartir amb nosaltres els seus moments més íntims. Tots els que vam treballar amb ell compartíem alguna cosa més, no només la feina. I aquesta manera de ser ens ha fet estimar-lo com a regidor i sobretot com a persona.

Estava molt orgullós de dir que «Vila-real sempre ha sigut un referent pel que fa a l'ús del valencià», però sempre afegia que «encara hem de treballar molt perquè no estem al nivell en normalització lingüística desitjat i, per tant, hem de continuar fomentant i promocionant la nostra llengua». I així ho farem, intentarem continuar amb el seu llegat.

Pasqual, ha sigut un plaer treballar al teu costat i pots estar segur que continuarem lluitant per la normalització del valencià amb la mateixa intensitat i dedicació que tu ens vas transmetre.

Fermí Font Mezquita

AC Socarrats

2

PROPOSTES PER A LA SALVAGUARDA DE LA QUALITAT DEL PAISATGE RURAL AL TERME DE VILA-REAL I DELS ELEMENTS QUE AJUDEN A CONFORMAR-LO

Propostes per a la salvaguarda de la qualitat del paisatge rural al terme de Vila-real i dels elements que ajuden a conformar-lo

Introducció

El paisatge rural de Vila-real ha estat afectat des de sempre per les vies de comunicació que de nord a sud han solcat el nostre terme. La nostra ubicació en el corredor mediterrani l'han fet zona de pas de la via Augusta, primerament, del camí Real, del tren i, a les darreres dècades, de l'autovia i de l'autopista. El desenvolupament industrial ha farcit de fàbriques i d'edificacions de tota índole el nostre terme, i aquesta circumstància ha afectat de manera important el paisatge rural. Les vies de comunicacions s'amplien, noves vies ocupen el terme i afecten de manera important el paisatge, i en molts casos destrueixen els elements que contribueixen a configurar-lo.

La normativa municipal de protecció per a la conservació i salvaguarda dels elements que conformen el paisatge rural tradicional es limita a la protecció d'elements singulars de valor històric o arquitectònic, la majoria dels quals pertany a l'anomenada arquitectura

Paisatge d'horta i alqueries

culta o monumental; mentre que els elements de l'arquitectura i de la construcció popular, normalment de dimensions més reduïdes i més humils, però no menys importants com a elements modeladors del paisatge, no tenen cap tipus de protecció. Són ribassos, reguers, masets, tanques d'alqueries i un reguitzell d'elements, testimonis de la nostra cultura que, per abandó o menyspreu, a poc a poc es van perdent fins a desaparéixer.

Però aquest patrimoni no solament es veu afectat per les grans obres d'infraestructura públiques, sinó també per les accions que mamprenen particulars en la substitució o l'enderrocament d'aquests elements, en molts casos de manera innecessària, pel fet que en desconeixen el valor. Cal, per tant, posar de manifest la seua vàlua com una herència històrica i elements col·laboradors en la configuració del paisatge amb la intenció que siga apreciat i salvaguardat.

Objectius

Amb aquest document pretenem posar de manifest aquest fet, reivindicar el nostre paisatge rural i aportar propostes per a adoptar mesures en aquest sentit i mamprendre accions per a la seua preservació i per a la salvaguarda dels elements que ajuden a configurar-lo, tot amb la intenció última d'encetar un procés de participació en la ciutadania per a afavorir un desenvolupament territorial i urbanístic sostenible i de qualitat, arrelat en la nostra història, però assumint la contemporaneïtat.

Considerem que aquest moment d'escassa inversió en la creació d'infraestructures públiques és l'oportú per a analitzar el passat i també aprendre dels errors i dels oblits, per a construir el present i el futur. És el temps per a crear les bases d'una planificació del que cal fer i com fer-ho, de plantejar mesures i accions de protecció d'una manera reflexiva i participativa.

El paisatge, els elements, valors i actuacions impròpies

La recent llei de la Generalitat per a l'ordenació del territori, urbanisme i paisatge conceptualitza el paisatge com a senya d'identitat cultural del territori, i també com un actiu de competitivitat econòmica, la conservació i reivindicació del qual requereix tant la preservació dels paisatges més preats com l'adequada gestió de tots els paisatges naturals i rurals. I considera que el **paisatge ha de ser un condicionant de la implantació d'usos, activitats i infraestructures en el territori.** Que cal tenir-lo ben en compte, en definitiva.

Paisatge natural del riu Sec

Respirador a la partida de Pinella

En el text d'aquesta llei es defineix un nou terme que adquireix importància notòria. És el d'infraestructura verda i el defineix com «el sistema territorial bàsic compost (entre altres espais) pels àmbits i llocs de valor ambiental, cultural, agrícola i paisatgístic més rellevant». I, entre altres, considera «Les àrees agrícoles que, per la seua elevada capacitat agrològica, per la seua funcionalitat respecte dels riscos del territori, per conformar un paisatge cultural identitari de la Comunitat Valenciana o per ser suport de productes agropecuaris d'excel·lència, siguen adequades per a la incorporació a la infraestructura verda i així ho establesca la planificació territorial, urbanística o sectorial».

I determina que les funcions de la infraestructura verda són les següents: «Preservar els principals elements i processos del patrimoni natural i cultural, i dels seus béns i serveis ambientals i culturals, o vertebrar els espais de més valor ambiental, paisatgístic i cultural del territori», entre altres funcions.

El contingut de la nova llei sobre l'ordenació del territori, urbanisme i paisatge a la Comunitat Valenciana respon, segons es diu en el preàmbul, a una demanda i aspiració socials àmpliament compartida. És palés que s'hi aprecia una major sensibilitat envers el paisatge que no pas a les anteriors. Això exigeix a la ciutadania i, sobretot, a les administracions locals prendre una major consciència del valor del paisatge rural i reclamar una major protecció dels elements que formen part de la nostra història i ajuden a conformar-lo i, al mateix temps, protegir-lo d'edificacions i d'intervencions impròpies, a les quals és molt vulnerable.

Tanca inapropiada a la partida de Carinyena

Tot i que cal avançar en aquest sentit, no pretenem ací fer propostes de planejament a gran escala, ja que això s'ha de preveure en els plans d'acció territorial o en altres instruments de planejament, sinó més aviat proposar la protecció d'aquests elements que hem comentat, alguns dels quals es descriuen en aquest document, mesures que s'haurien d'integrar en el Pla general estructural municipal i formar part d'un catàleg de protecció.

Els elements i el paisatge

Descriurem alguns dels elements més rellevants sobre els quals cal posar atenció per a afavorir-ne la salvaguarda.

Ribassos: Al terme hi ha una gran quantitat de ribassos fets amb la pedra estreta del sòl en el moment de la transformació del secà a regadiu. Són, per raons òbvies, més abundants a les partides tradicionals de secà que no pas a l'horta, tot i que també n'hi ha, i de molt bona factura. A les partides de secà és on trobem els millors ribassos, tot i que la pedra, per la seua constitució, és difícil de treballar, el paredador anònim (també conegut com a *ribassero*) ha assolit una qualitat d'execució admirable.

Aquests elements, per la seua contínua presència, tenen un paper rellevant en la configuració del paisatge. En general, caldria preservar-los, particularment els que delimiten els camins principals, mentre que aquells que poden dificultar l'agrupació parcel·laria serien, per raons òbvies, més difícils de conservar.

Ribàs al camí de Vila-real – Betxí. Secà

Ribàs al camí del Cedre. Horta

La infraestructura hídrica (reguers, sifons, respiradors, sénies, etc.)

Per a portar les aigües del riu a l'horta i les dels pous a les partides de secà, s'han construït infraestructures com les séquies, a l'horta, o els reguers, al secà, que imprimeixen caràcter al paisatge. Mentre que a l'horta van a un nivell més baix que els camins i serveixen per a l'evacuació de les aigües, en cas de necessitat, al secà van en superfície i, a vegades, a certa altura. L'estat de deteriorament d'aquests elements és, en general, considerable. Circumstàncies com ara el fet que poden dificultar les agrupacions parcel·làries i el canvi al reg per degoteig fan que aquests elements hagen esdevingut sovint innecessaris. Caldria, això no obstant, conservar la quantitat més gran possible de reguers (sembla més senzill per als que van a la vora dels camins principals). També són importants altres elements accessoris com els respiradors, les basses, els sifons i una llarga llista d'elements que formen part del nostre patrimoni, sense els quals no es pot comprendre el sistema agrari tradicional a casa nostra. A la planura del paisatge, les sénies, però, són els elements que més sobreïxen.

Els aljubs, les basses i les manxetes

Aquests elements, imprescindibles per a l'activitat al camp quan els processos de producció al camp encara no havien sofert la industrialització actual, iniciada a la segona meitat del segle xx, i quan disposar d'aigua per a beure i rentar-se era necessari (eren temps en què els desplaçaments no es feien amb la rapidesa actual) i han caigut en desús. Les manxetes ja no s'utilitzen i la majoria s'han enderrocat i el mecanisme d'extracció ha desaparegut. Solament l'aigua de les basses segueix utilitzant-se per a polvoritzar. La majoria són de dimensions reduïdes, però n'hi ha de grans i ben construïdes.

Manxeta a la partida de les Solades

Les tanques

Encara podem trobar tanques de murs de més de dos metres d'alçada de maçoneria o també fetes de pedra en sec que protegeixen i delimiten una producció agrícola, i sobretot alqueries i altres espais edificats. Aquestes tanques, normalment situades a prop del nucli urbà, són avui en dia escasses, per això és important preservar-les.

Tanques d'horts al camí d'Artana a la partida de Pinella

L'alqueria del Xop de Nius, a la vora del camí de la Mar a les Solades

Els arbres monumentals

Aquests elements, juntament amb les alqueries, els masets i les sénies, són els que trenquen l'horitzontalitat del paisatge de tarongers i col·laboren d'aquesta manera a enriquir-lo. Els arbres han sigut referència de l'espai per als llauradors, la prova està en la tradicional denominació d'alguns dels camins, amb noms com el camí del Pinet o el camí de la Carrasca o en la identificació d'alqueries, com és el cas de l'alqueria del Xop de Nius.

Corrals, sitges, refugis i *ventorrillos*

La diversitat d'elements i tipus d'edificacions és considerable, atés que l'activitat agrícola era la principal, quasi l'única, i requeria estar bona part del dia al camp. De sol a sol, es diu amb freqüència per a expressar la duresa del treball i la llarga dedicació horària que requeria. La diversitat de producció anterior al monocultiu de la taronja, les exigències de protegir-se durant la Guerra Civil i els necessaris moments d'esbarjo han requerit elements que, tot i que en poca quantitat, encara es conserven.

Les alqueries

Serà durant la primera meitat del segle XIX, amb el procés transformador de terres de secà a regadiu amb la perforació de pous a la Plana i, sobretot, en la segona meitat d'aquest segle quan es produïsca la transformació del món agrícola amb la massiva plantació de tarongers a l'horta i, paral·lelament, l'esclat de la construcció de les alqueries. S'edificaren, doncs, aquestes senzilles construccions per la necessitat de disposar d'una casa prop de la unitat de producció, perquè el llaurador poguera allotjar-s'hi durant les temporades de sembra o recol·lecció dels productes.

Sorgiria d'aquesta manera un conjunt important d'alqueries amb unes característiques pròpies i genuïnes en el litoral de les comarques de la Plana, construccions elementals en un principi, que evolucionaran, en alguns casos, de tal manera que oferiran més

Alqueria de tova a l'horta

Alqueria a l'horta

comoditats per a allotjar-se al llaurador i la família durant temporades més llargues de descans.

Així, doncs, l'alqueria serà la construcció típica de l'horta tradicional, mentre que a la zona de secà ho serà el mas o maset. Denominacions aquestes ja ben arrelades des del segle XIX.

Reflexió final

Certament l'estat d'abandonament del camp no ens permet ser massa optimismes pel que fa a la preservació d'aquest singular paisatge i en la salvaguarda dels elements que han estat fonamentals en el procés productiu agrícola, i en la manera de viure de fa solament unes dècades. Seria, doncs, necessari que les administracions prengueren consciència del valor d'aquest patrimoni arquitectònic i del valor d'aquest paisatge rural, en què els elements que hem descrit són fonamentals per a comprendre el model econòmic i de viure a la nostra comarca.

Caldrà, a més, que els llauradors prenguen consciència del valor d'aquests elements, d'aquesta herència. Calen mesures de salvaguarda i d'estímul per a la conservació, de vigilància per a la seua protecció i en el control en la construcció d'elements impropis i aliens al paisatge rural agrari. Seria il·lusori pensar a conservar aquest patrimoni íntegre, això malauradament no és possible; però sí que ho és, i caldria articular els mecanismes necessaris per a aconseguir-ho, la preservació dels elements més definitoris del paisatge,

Camí emmarcat amb ribassos a la partida de Pinella

dels de més qualitat, dels més antics, dels singulars i dels més representatius, perquè sempre quede testimoni d'aquest patrimoni.

Crear consciència del seu valor, elaborar un inventari donant participació als llauradors i a tots els agents vinculats al camp, crear una normativa bàsica de protecció, un sistema de vigilància, retolar-los amb els noms tradicionals i indicar-ne els elements a protegir, i altres possibles mesures, són tasques imprescindibles per a iniciar el procés de conscienciació, de coneixement i finalment de salvaguarda d'aquesta part important de la nostra història.

3

Pep Castellano Puchol

PILARÍN BAYÉS, SOCARRADA MAJOR 2018

Pilarín Bayés, Socarrada Major 2018

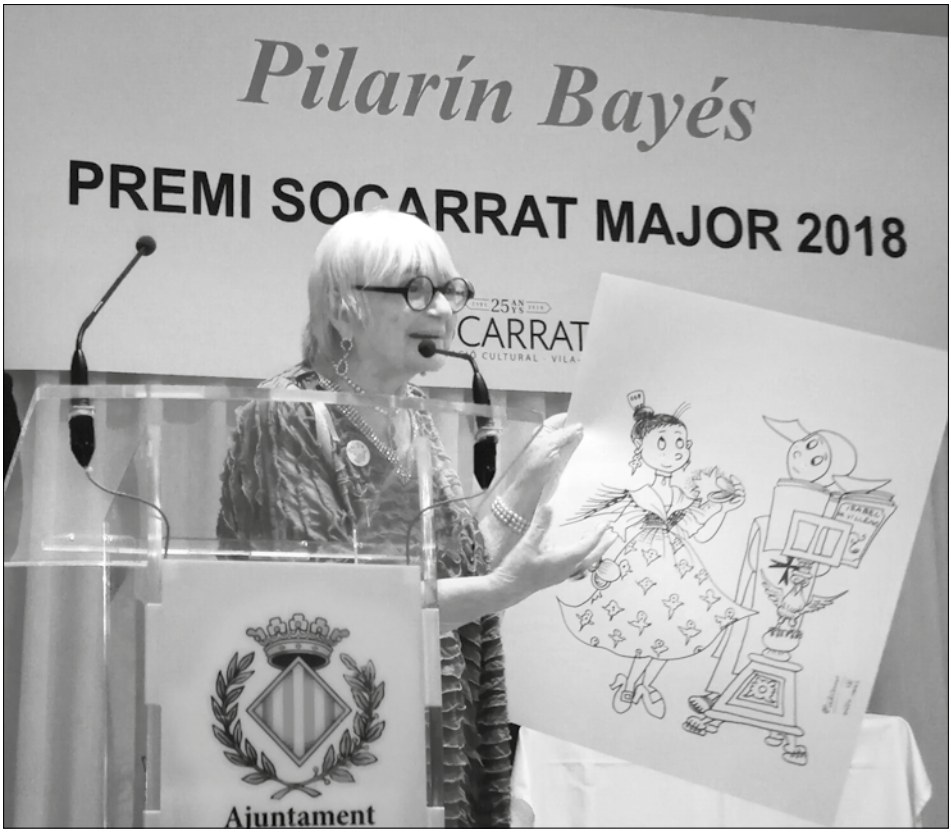
Pilarín Bayés, Socarrada Major 2018

Pilarín Bayés s'ha declarat en alguna ocasió admiradora de Sempé, i potser quan dibuixen paisatges urbans s'hi assemblen una mica, no dic que no. Ara bé, posats a buscar similituds, jo pense en Wally. Segur que Martin Handford s'hi va inspirar en Pilarín Bayés quan va fer: *On és Wally?* Perquè el 87, quan es va publicar el primer, ja feia més de vint anys que els xiquets i xiquetes del nostre país jugaven a cercar personatges entre els escenaris rebotits de figuretes que dibuixa Pilarín. Tot i que, en lloc de buscar un xaval amb samarreta de ratlles, els nostres hi cercaven ara un caragol, ara un pardalet, ara un gos, o ara un gat... Gat? 25 anys de Socarrat? Ací hi ha màgia. 25, 2 i 5, és a dir; 7. El set és fantàstic, no troben? Set vides té el gat, set minuts m'han demanat...

Així que només en faré set cèntims, set preguntes, set.

Discurs de l'escriptor Pep Castellano

Dibuixos per a Socarrats, regal de Pilarín Bayés

Pregunta número 1. Què diuen les xifres de Pilarín?

1, el premi que du el seu nom, de l'obra social Sant Joan de Déu, on els xiquets i xiquetes escriuen i ella dibuixa.

45, les ciutats contades, o més.

54, són els anys que porta dibuixant.

65 Paus i 65 Laies, entre el País Valencià i Catalunya.

Un centenar d'auques, pam dalt pam baix.

285 petites històries de...

I llibres? Prop de 1.000

Quines xifres, eh? i m'he quedat curt, segur.

La guardonada rep el premi simbòlic

Pregunta número 2. Què diuen els seus clients?

Quan dibuixa personatges famosos, els fa molt divertits i s'hi assemblen força als de veritat.

M'agrada mirar-me els seus llibres moltes vegades per cercar coses que no havia vist abans. Sempre hi trobes alguna sorpresa.

De vegades, he viatjat a ciutats que ha dibuixat ella i sempre són més boniques en dibuix.

Per què pinta sempre les galtes roges?

Pregunta número 3. Què diu la gent que la coneix?

Té un somriure perpetu, és la simpatia personificada.

És familiar i alhora independent.

Diu la historiadora de l'art Maria Àngels Ferrer que Pilarín és com els seus dibuixos: «pletòrica, divertida, alegre, culta, curiosa, enginyosa, imaginativa, sociable, entremaliada, apassionada per l'art i la història, receptiva de tot i a tot, que va per la vida amb els ulls oberts i les antenes desplegades».

Pilarín Bayés amb la Junta de Socarrats

Pregunta número 4. Què diu el seu país?

Joan Vilamala, a l'auca que li va dedicar el 2013, rima: «És per tot això i molt més que la Pilarín Bayés / dona de franca rialla, amiga de la canalla / que sovint porta barret i està feta un belluguet / ha rebut premis d'arreu i de Sant Jordi la... »

Efectivament, la creu! És que el seu país creu en ella. De proves en sobren: Creu de Sant Jordi (1991), Premi Serra d'Or (1992), Medalla d'Or de la Ciutat de Vic (2011), Filla Adoptiva de Tona (2011), Socarrada Major a Vila-real (2018), etc.

Glòria Castellote, presentadora de l'acte

Lluís Rodríguez, secretari, llig l'acta

Pregunta número 5. Què diu la Viquipèdia?

Pilar Bayés i de Luna (Vic, 21 d'abril) és una reconeguda dibuixant i ninotaire catalana. Estudià a l'Escola de Belles Arts Sant Jordi de Barcelona. Els seus dibuixos es caracteritzen per un to infantívol i ingenu però alhora ple de gràcia i d'ironia, d'encuny molt personal.

Pregunta número 6. Què diu ella?

«Un llibre és un contenidor de paper i tinta d'alta seguretat per guardar idees, per saber, per divertir-se… Sentir-me protagonista i servidora d'aquest invent és l'impuls per continuar treballant-hi.»

«La infància és la nostra pàtria i la resta de la nostra vida som exiliats.»

«Jo he volgut fer art popular, per als nens, per als que encara són capaços de mirar amb ulls tafaners.»

«Si no surts de casa amb barret, és com si et faltés alguna cosa.»

Concert d'Eva Dénia

Pregunta número 7. Què dic jo?

Revistes de *Cavall Fort* de segona mà. Entraven a casa, a cabassos, cada estiu, quan venien a visitar-nos els tiets de Barcelona. Tenia lectura per a tot l'any. Tot i que m'agradava més llegir els dibuixos que no pas la lletra. Sempre m'ha passat, això. De fet, estic casat amb Canto Nieto, que, com saben, és il·lustradora. La cosa és que, amb aquells *Cavalls Forts*, em vaig fer fan de Pilarín. Mirava i remirava els dibuixos cercant detalls nous, fins que, a poc a poc, em vaig acostumar a llegir la lletra. Sóc també lector de lletres per la seua culpa, senyora Pilarín.

Curs del 81-82. Alguns mestres miràvem d'ensenyar la nostra llengua sense materials per a fer-ho. La Pilarín va ser un àngel miraculós. Té tanta cura dels detalls, és tan meticulosa, aporta tants referents als seus dibuixos, que ella, i també el Pau i la Laia van ser pilars per poder ensenyar vocabulari als xiquets i a les xiquetes del nostre país.

Patufet. La meua iaia ens el contava moltes vegades, vora el foc, a Sant Pau d'Albocàsser. És un conte que tinc ben ubicat a la geografia de la meua infància. Sé perfectament on és l'hort amb les cols, on es guarda la vaca (o el bou) i també on està el camp on treballava el pare del Patufet. I sé on és la tenda on havia de comprar el dineret de safrà, i conec perfectament el camí per on cantava: «Patim, patam, patum, homes i dones del cap dret, patim, patam, patum, no trepitgeu el Patufet». De ben menut, tenia el conte, tenia el lloc, però em faltava la cara del personatge. Me la va donar Pilarín. Per a mi no hi ha cap més Patufet que el seu, ja. Gràcies.

Presència de regidors de l'Ajuntament de Vila-real

Dir no. Jo no sé. Es veu que Pilarín tampoc. En el meu cas és per falta d'assertivitat. Tanmateix, en ella sé que és fruit de la generositat i el compromís. Compromís amb la terra i amb el món. Sempre està a punt per donar suport a qualsevol causa que pague la pena. És una dona que estima el seu país, no cal que ho diga jo, que ho ha dit ella mil vegades amb els fets i els dibuixos. Val a dir però, que tot i les arrels tan fermes, també és una dona de món, una gran viatgera, que ens ha fet fruir de la diversitat cultural a través de les seues il·lustracions. Això la fa gran.

Amistat. Tenim una amiga comuna: Vicenta Ferrer i Escrivà, en pau descanse. Amb ella, Pilarín ha fet molts llibres. Ha donat a conéixer els nostres costums i tradicions, ha il·lustrat amb enginy un munt d'endevinalles, ha fet un repàs a la nostra història i ha explicat a la xicalla valenciana qui van ser: Carles Salvador, el mestre Serrano, Nicolau Primitiu, Ferrer Pastor... Si Vicenta no ens haguera deixat tan aviat, estic segur que la col·laboració hauria continuat fins a l'infinit.

Els socis de Socarrats amb Pilarín Bayés

Treball intens. Diuen que dibuixa tretze hores al dia, però jo crec que en deuen ser més. Ha fet dibuixos animats, contes, llibres didàctics d'història, geografia, etnografia, narrativa, biografies (de persones i de sants), cartells, acudits, portades de revistes, auques, nadales, postals, calendaris, invitacions de casament, recordatoris de comunió o de bateig, esqueles, anuncis, adhesius, punts de llibre, logotips, mapes, números de loteria, quadres, murals, escultures…, fins i tot ha pintat una església!

Deixen vostés que em traga el barret davant aquesta senyora.

Fins ací les preguntes, set, recorden? Set, com les vides del gat. I, si tornem al gat, és perquè els set minuts han passat i aquest rotllo s'ha acabat.

Dibuix realitzat per Quique, per a la celebració dels 25 anys de Socarrats

4

Pascual Mezquita Broch

LA TRANSICIÓ A VILA-REAL: LES ELECCIONS DE JUNY DE 1977

La Transició a Vila-real: les eleccions de juny de 1977

Introducció

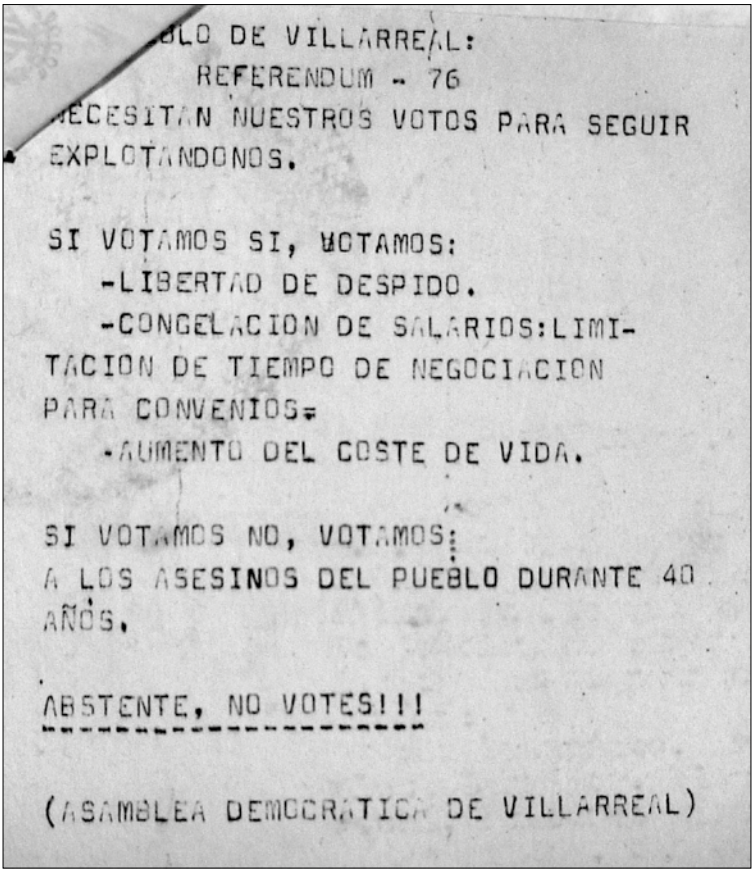
Tradicionalment ens havien ensenyat que fer història dels fets més recents a la nostra vivència personal no era possible per la falta d'objectivitat que implicava aquesta proximitat i, de vegades, per la participació activa en aquests esdeveniments. Però des de final dels anys noranta del segle XX s'ha començat a treballar en allò que es diu *història del nostre temps* o *història del present*, ja que es considera no sols aconsellable sinó necessari fer-ho, tal vegada sota la pressió de la proliferació d'estudis dels temps més recents anomenats *històrics*, fets per, diguem-ne, no professionals que no tenen la qualitat mínima i que poden conduir cap a la manipulació i la desinformació.

Ja són passats quaranta anys des que el poble espanyol va recuperar la democràcia mitjançant unes eleccions lliures i democràtiques després d'una dictadura llarga i sanguinària. En la meua opinió, és el moment de començar a analitzar els esdeveniments que van caracteritzar els anys de l'anomenada Transició en l'àmbit local per a així també conéixer les arrels del nostre present més immediat. Aquest article és un assaig que va en aquesta direcció, ja que es dedica a fer una aproximació a les primeres eleccions després de la mort del dictador, el general Franco, que donaren inici a un nou règim polític.

La Transició espanyola

El 20 de novembre de 1975 es va produir la mort del dictador, el general Franco, la qual cosa no va suposar l'arribada immediata d'un sistema polític de caràcter democràtic. Va ser necessari un període de temps, la Transició política, en el qual va ser desmuntada l'estructura política franquista i va ser substituïda per la democràtica.

El nou cap de l'Estat, Joan Carles I, va encetar el seu regnat amb moltes incògnites sobre el seu tarannà polític. En primer lloc, va confiar la direcció del Govern al continuista Carlos Arias Navarro, franquista de la vella guàrdia que havia participat com a fiscal militar en la repressió de la guerra i la postguerra. Molt prompte la seua incapacitat va ser palpable a causa de les seues limitacions com a polític, que provocaven actuacions incoherents, i a les quals s'afegien les dificultats de l'entorn, com eren les seues males

PUEBLO DE VILLARREAL:
REFERENDUM - 76
NECESITAN NUESTROS VOTOS PARA SEGUIR EXPLOTANDONOS.

SI VOTAMOS SI, VOTAMOS:
-LIBERTAD DE DESPIDO.
-CONGELACION DE SALARIOS:LIMITACION DE TIEMPO DE NEGOCIACION PARA CONVENIOS=
-AUMENTO DEL COSTE DE VIDA.

SI VOTAMOS NO, VOTAMOS:
A LOS ASESINOS DEL PUEBLO DURANTE 40 AÑOS.

ABSTENTE, NO VOTES!!!

(ASAMBLEA DEMOCRATICA DE VILLARREAL)

Demanant l'abstenció en el referèndum sobre la Llei de la reforma política.
Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

relacions amb el nou rei, l'escalada de l'activitat terrorista tant per un extrem com per l'altre de l'espectre polític o la tensió al carrer derivada de les nombroses vagues amb contingut laboral, ja que hem de recordar que estàvem al mig de la primera crisi del petroli, però amb un evident rerefons polític. El rei, el 26 d'abril de 1976, qualificava el president, en la premsa nord-americana, de desastre sense pal·liatius perquè estava polaritzant els espanyols, i dos mesos després, en un viatge als EUA, filtrava a la premsa d'aquest país la seua intenció de despatxar el president, com així va fer l'1 de juliol de 1976.

El nou president havia de ser una persona no conflictiva i sense enemics, però a la vegada havia de tenir l'experiència necessària en la maquinària política i burocràtica franquista, i també havia d'estar obert als canvis que s'estaven operant en la societat espanyola. L'elecció d'Adolfo Suárez va ser la conseqüència lògica d'aquestes premisses encara que el seu nomenament no va ser ben rebut per quasi ningú. En la primera declaració política

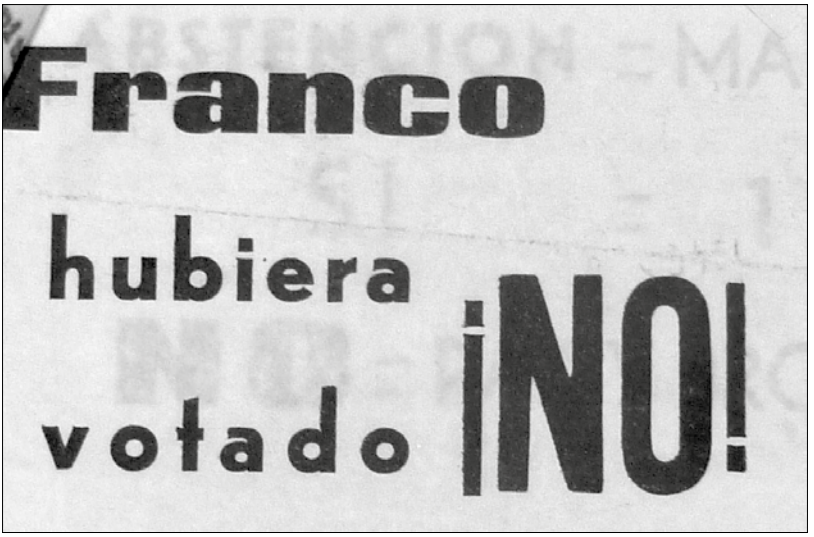
de Suárez, una vegada nomenat president del Govern, ja va anunciar la seua voluntat que els governs del futur foren el resultat de la lliure voluntat de la majoria[1]. Durant els mesos de la tardor de 1976, el Govern va portat endavant la redacció de la Llei de la reforma política, que, per una banda, havia de liquidar el règim franquista de forma legal i, per l'altra, donar pas a la democràcia mitjançant el sufragi universal que permetria escollir els diputats i senadors que conformarien les Corts constituents, és a dir, les encarregades d'elaborar una constitució democràtica. Evidentment, la llei havia de ser acceptable per a l'oposició al franquisme, tot i que encara restava en una semiclandestinitat i sense poder participar en la seua elaboració, i portar d'una forma clara a l'establiment d'un sistema polític democràtic.

La Llei de la reforma política introduïa una nova legalitat que trencava amb la legalitat franquista, és a dir, consagrava un procediment de ruptura respecte del règim franquista però des de dins del mateix règim. De tota manera, el punt principal de la llei era la constatació que les noves formes polítiques havien de passar per l'expressió de l'opinió vinculant del poble espanyol mitjançant unes eleccions i la configuració d'un marc institucional mínim per a poder realitzar-les. La nova llei havia de ser ratificada en un referèndum que es va celebrar el 15 de desembre de 1976, en el qual va participar un poc més del 77% del cens, del qual només un 2,56% dels vots van ser negatius, un 2,97% en blanc i un 0,3% nuls, la qual cosa garantia, amb un 94,17% de vots afirmatius, un suport popular sòlid als canvis que s'estaven efectuant.

De tota manera, allò que haguera pogut fer descarrilar el procés democratitzador va ser la violència dels grups terroristes com ETA, que va assassinar membres de les forces de l'ordre públic i militars; GRAPO, que va segrestar autoritats públiques i empresaris, o l'extrema dreta, que va assassinar advocats laboralistes vinculats al Partit Comunista. L'altre moment d'alta tensió política es va produir com a conseqüència de la legalització del Partit Comunista el 9 d'abril de 1977, que va ser vista pels militars com una traïció del Govern a les promeses fetes en sentit contrari temps abans. El motiu de per què no va trontollar la incipient democràcia en aquests moments s'ha de buscar en la decidida vocació democràtica de la societat espanyola i l'aposta en aquest sentit tant del Govern com de la major part de l'oposició.

Les eleccions van ser convocades pel president Adolfo Suárez mitjançant el Reial decret 679/1977, de 15 d'abril (BOE núm. 92, de 18 d'abril) i s'havien de regir per les noves normes electorals pactades entre el Govern i l'oposició, que havien estat plasmades legalment en el Reial decret 20/1977, de 18 de març (BOE núm. 70, de 23 de març de 1977).

[1] Tusell, J. «La transición española. La recuperación de las libertades». *Historia de España*. Madrid: Historia 16. Temas de hoy, vol. 30, 1997, p. 34.

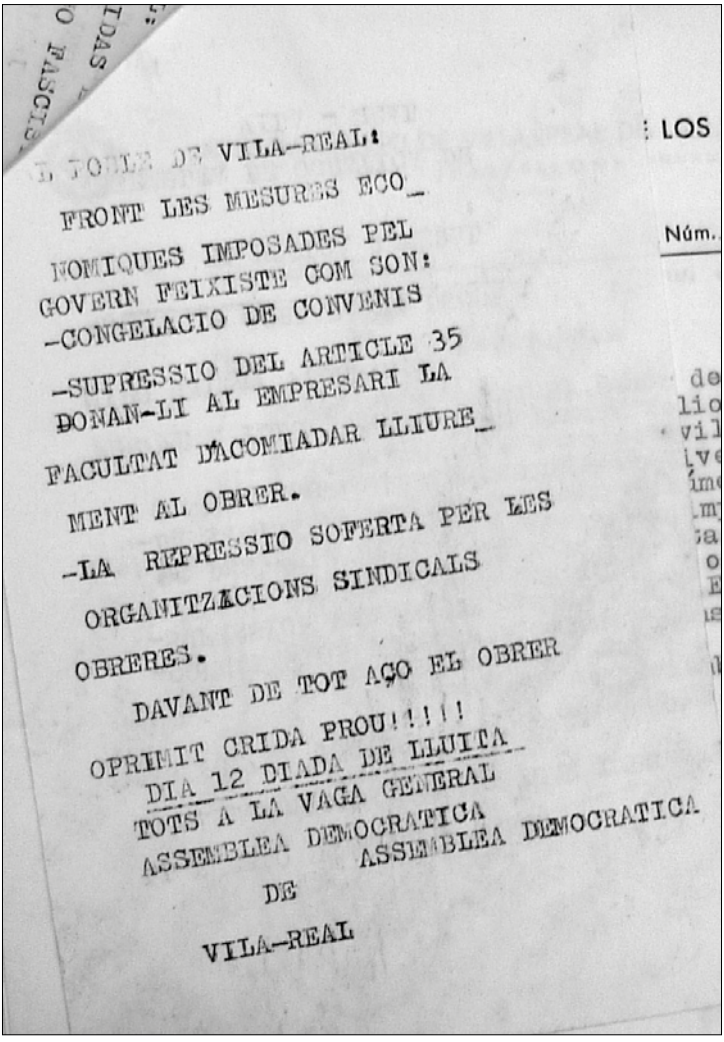

Propaganda a favor del no en el referèndum sobre la Llei de la reforma política.
Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

La campanya electoral va ser de gran intensitat emocional. La del partit del president Suárez, UCD, de recent creació, va estar centrada en la seua figura capitalitzant tot el procés de canvi i com a factor d'estabilitat, i va rebre el suport dels mitjans de comunicació, especialment de la televisió pública, única en aquells moments. El PSOE, amb una millor organització i una sensació de modernitat i dinamisme, pareixia a la vespra de les votacions que anava a guanyar. Més desafortunades van ser les campanyes de la Democràcia Cristiana (que creia que la seua marca seria més atraient que la del president), AP (el partit de Fraga, farcit de franquistes) i el PCE (que va perdre molts vots amb la seua crida constant a la moderació i refús a la simbologia republicana).

En les eleccions del 15 de juny de 1977 la participació va ser elevada (78%) i va resultar guanyador el partit UCD amb un 34% dels vots, que li atorgaven 165 diputats però lluny de la majoria absoluta; després venia el PSOE amb el 29% i 118 diputats, la qual cosa el convertia en el partit de l'oposició. Molt més lluny van quedar el PCE (20 diputats), AP (16 diputats), el PSP d'Enrique Tierno Galván (6 diputats) i els partits nacionalistes catalans i bascos (20 diputats). En el Senat, a causa del sistema electoral, la diferència entre UCD (106 senadors) i PSOE (35 senadors) va ser major; a més, tal com estava previst en la Llei de la reforma política, el rei va nomenar 40 senadors.

Comparant els resultats amb les eleccions de la Segona República, allí on es votava a l'esquerra ara es va votar a PSOE i PCE, i on es votava a la dreta als anys trenta ara els vots anaven per a UCD i AP, encara que hi va haver noves distribucions del vot com la del PCE, que aconseguí augmentar la seua representació al litoral mediterrani, especialment

D TOTA DE VILA-REAL:

FRONT LES MESURES ECO_
NOMIQUES IMPOSADES PEL
GOVERN FEIXISTE COM SON:
-CONGELACIO DE CONVENIS
-SUPRESSIO DEL ARTICLE 35
DONAN-LI AL EMPRESARI LA
FACULTAT D'ACOMIADAR LLIURE_
MENT AL OBRER.
-LA REPRESSIO SOFERTA PER LES
ORGANITZACIONS SINDICALS
OBRERES.

DAVANT DE TOT AÇO EL OBRER
OPRIMIT CRIDA PROU!!!!!
DIA 12 DIADA DE LLUITA
TOTS A LA VAGA GENERAL
ASSEMBLEA DEMOCRATICA
DE
VILA-REAL

: LOS

Núm.

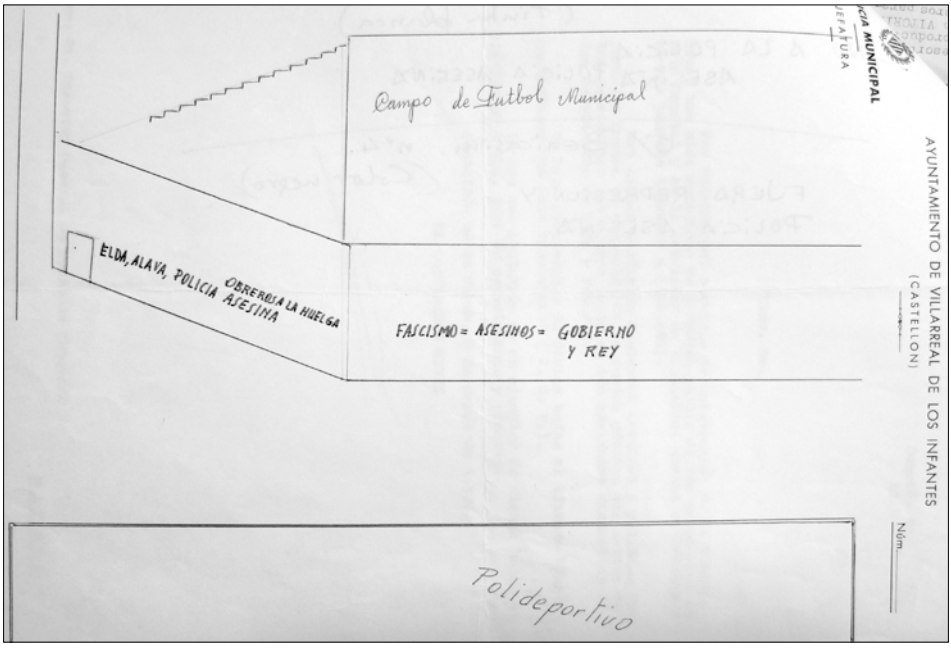
Crida a la vaga. Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

a Catalunya. Com assenyala Tusell[2], també va haver-hi una correlació de caràcter socioeconòmic, ja que els vots de les classes mitjanes urbanes i el rural aniran cap a UCD, el vot urbà industrial així com el dels joves i aturats anirà cap al PSOE, encara que compartirà el vot obrer amb el PCE; en canvi, els que havien votat no al referèndum sobre la Llei de la reforma política, és a dir, els franquistes, votaran a AP. Una última comparació amb la Segona República és que mentre que durant aquesta les persones d'ideologia de centre aniran radicalitzant-se fins a votar a candidatures més radicals, durant la Transició passarà el contrari, ja que el vot anirà convergint cap a candidatures més de centre (UCD i PSOE).

[2] Tusell, J. «La transición española. La recuperación de las libertades». *Historia de España*. Madrid: Historia 16. Temas de hoy, vol. 30, 1997, p. 53-54.

El referèndum per a l'aprovació de la Llei de la reforma política a Vila-real

La major part de les persones que vam viure aquest moment érem conscients que s'estava produint un canvi transcendental, històric si es vol, en l'ordenament polític espanyol. L'activitat política no era la burocràtica, anodina i oficial, típica del franquisme, sinó que es percebia al carrer un canvi, de vegades, difícilment visible. Una forma de constatar-ho, actualment, és la informació que recollia el secretari provincial del Movimiento, anomenant també governador civil, sobre l'activitat política que es desenvolupava

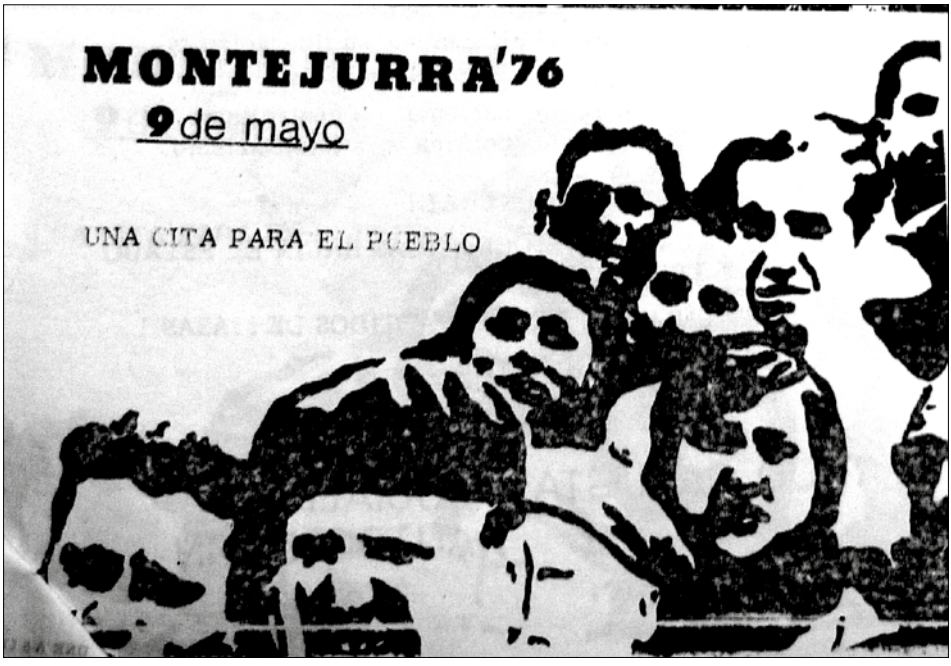

Croquis fet per la policia d'una pintada a les parets del camp de futbol.
Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

durant l'any 1976[3], que encara es considerava il·legal, perquè aquesta autoritat informara, si resultava procedent, bé al Ministeri de la Secretaria General del Movimiento, bé al Ministeri de Governació d'aleshores (actualment de l'Interior). Pel que fa a Vila-real, apareix constància dels anys 1975 i 1976 de 47 actes susceptibles de ser notificats. 25 d'aquests corresponen a llançaments de fulls impresos a la via pública, 11 a pintades, 6 a informes de la Policia i la Guàrdia Civil, 1 sobre una reunió d'una societat legal, 1 sobre una petició de celebració d'un acte polític, 1 sobre una nota del periòdic i 1 sobre un tèlex del Ministeri del secretari general del Movimiento. Les organitzacions que es responsabilitzen de les diverses manifestacions polítiques que van enregistrar els serveis policials són en la seua majoria de partits i organitzacions que encara eren il·legals. Tanmateix, apareix una pintada signada per FE JONS, és a dir, l'encara en aquells moments

[3] Caixes núm. 9.681 i núm. 9.688, Arxiu Històric Provincial de Castelló (AHP).

partit únic del franquisme, en la qual s'expressa el seu refús contra els partits d'orientació pancatalanista, i s'enceta un camí que els anys posteriors utilitzarà la dreta valenciana per a fer front a l'avanç de les forces d'esquerra valencianes. El partit que es mostrarà més actiu en aquest any anterior al referèndum és el partit carlí, o senzillament els carlistes, ja que el moviment carlí, durant aquest període, farà evident i pública una escissió entre un grup vinculat al règim franquista i un altre que optarà per plantejaments d'esquerra, que és el responsable de les actuacions que ací queden anotades. Així, tenim fulls impresos dels carlistes en els quals demanen amnistia per als presos polítics i llibertats polítiques democràtiques, tot defensant el seu ideari de socialisme autogestionari; també fan duríssimes crítiques a la tasca repressiva de la policia amb referència als fets de Vitòria (5 persones mortes i més de 150 ferides per arma de foc), Basauri (1 mort) i Elda (1 mort), on van morir diverses persones; hi figura la petició d'un exèrcit popular en la qual es critica el procés que el franquisme va realitzar a un grup de militars democràtics, la crítica a les mesures econòmiques del Govern que va donar suport a una jornada de vaga general i va convocar els simpatitzants carlistes a la concentració de Montejurra, on, per cert, també van ocórrer fets violents (2 morts per trets de pistolers de la ultradreta), i, finalment, es demana l'abstenció en el referèndum sobre la Llei de la reforma política. El segon partit més actiu serà el Partit Socialista del País Valencià (PSPV), que concentrarà la seua activitat en el llançament de fullets i pintades per a demanar l'abstenció al referèndum, encara que també apareixeran demandes més concretes com la reivindicació contra el pas de vehicles pesants amb materials tòxics i, més en general, contra el sistema empresarial

Fullet carlista per a convocar a la participació en la concentració a Montejurra el 9-5-1976.
Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

capitalista. El tercer partit més reivindicatiu serà el Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN), que dirigirà la seua propaganda a temes generals com la demanda d'autogovern per al País Valencià, amnistia total, en contra de la monarquia, la repressió policial o l'elevació desmesurada dels preus dels queviures, amb altres més concrets i locals com la demanda de més jardins i menys lladres. El Partit Comunista d'Espanya (PCE) i l'Organización de Izquierda Comunista de España (OICE) també dirigiran les seues actuacions a reclamar l'abstenció en el referèndum de desembre de 1976 i, en el cas de la segona, la repressió policial a Vitòria i la petició d'una vaga general. El sindicat, Unió General de Treballadors (UGT) demanarà llibertat salarial i millores en els salaris. L'Assemblea Democràtica de Vila-real, que comença a fer-se notar a la tardor de 1976, demana la participació en la vaga general del 12 de novembre i, després, l'abstenció en el referèndum conjuntament amb reivindicacions de caràcter laboral. Reivindicacions de caràcter laboral barrejades amb les de caràcter polític o social també faran altres organitzacions com CCOO (reivindicacions en la sanitat), CNT-AIT i FAI (barrejades amb les de caràcter polític a favor de la República, per a demanar amnistia o l'anarquia), el Consell Democràtic de la Plana (en contra de la repressió policial, en contra de l'atur i la carestia de la vida i demanant l'estatut d'autonomia), el Grup Anticapitalista dels barris de la Plana i la Plataforma Anticapitalista (en contra de la carestia de la vida, les deficiències en educació, sanitat i urbanisme, demanant millores laborals en el sector ceràmic i oposant-se a la repressió policial), Treballadors del Metall (reivindicacions laborals) i Treballadors Sanitaris (reivindicacions laborals). Finalment, també trobem notícies sobre actes diversos com la recollida de diners per a pagar les despeses del IV Aplec de La Plana, que va fer la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià; el llançament de fulls que va fer el Partit Socialista Popular sobre les resolucions del seu comité executiu a la tardor de 1976, en els quals comentava la situació política i exposava les seues propostes, o la petició de permís per part de diferents personalitats del món de la Democràcia Cristiana per a organitzar una reunió i unes xarrades de diferents personalitats europees de tendència liberal. Per a acabar, també he de citar la telefonada, reivindicada per un grup anomenat antifeixista, recollida per la policia, per a comunicar una amenaça de bomba sobre l'edifici dels Lluïsos, feta pocs dies abans del referèndum de desembre de 1976 i que, afortunadament, va resultar falsa.

La informació sobre el referèndum que marca el final del règim dictatorial franquista i l'inici del règim democràtic al nostre poble em ve proporcionada per la documentació que conserva el mateix Ajuntament al seu Arxiu[4].

Els resultats del referèndum per a l'aprovació de la Llei de la reforma política van ser els que presente en la taula següent, en la qual es veu la distribució dels vots per taules.

[4] *Referéndum del 15 de diciembre de 1976*, signatura 158/1976 de l'Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr).

DISTRICTE SECCIÓ TAULA	ELECTORS	VOTANTS	VOTANTS %	SÍ	NO	BLANCS	NULS
1/1/Única	809	728	89,98	690	25	13	0
1/2/1	1.331	632	90,60	610	6	15	1
1/2/2		574		544	16	12	2
1/3/Única	910	810	89,01	762	20	26	2
2/1/1	1.189	518	89,23	496	11	10	1
2/1/2		543		521	8	13	1
2/2/1	1.063	516	91,72	495	10	9	2
2/2/2		459		444	3	10	2
2/3/Única	854	787	92,15	759	12	15	1
2/4/1	1.311	591	91,83	581	1	5	4
2/4/2		613		597	3	9	4
2/5/Única	725	673	92,82	645	10	17	1
2/6/Única	925	837	90,48	805	12	17	3
2/7/Única	867	778	89,73	766	6	6	-
3/1/Única	892	806	90,35	755	21	28	2
3/2/Única	728	667	91,62	651	1	14	1
3/3/Única	951	885	93,05	851	11	19	4
3/4/Única	822	748	90,99	733	10	5	-
3/5/Única	691	661	95,65	650	2	9	-
3/6/1	1.374	645	91,84	610	20	14	1
3/6/2		617		589	20	8	-
3/7/1	1.040	407	84,23	393	4	8	2
3/7/2		469		453	4	10	2
4/1/1	1.364	612	90,24	593	6	12	1
4/1/2		619		600	8	10	1
4/2/1	1.439	667	91,31	644	7	11	5
4/2/2		647		629	6	11	1
4/3/Única	922	845	91,64	816	6	19	4
4/4/1	1.434	543	88,98	529	7	7	-
4/4/2		733		715	7	11	-
4/5/Única	586	528	90,10	508	5	15	-
4/6/Única	426	391	91,78	381	5	5	-
4/7/Única	592	534	90,20	522	4	6	2
4/8/Única	560	522	93,21	507	6	9	-
TOTALS	**23.805**	**21.605**	**90,76**	**20.844**	**303**	**408**	**50**

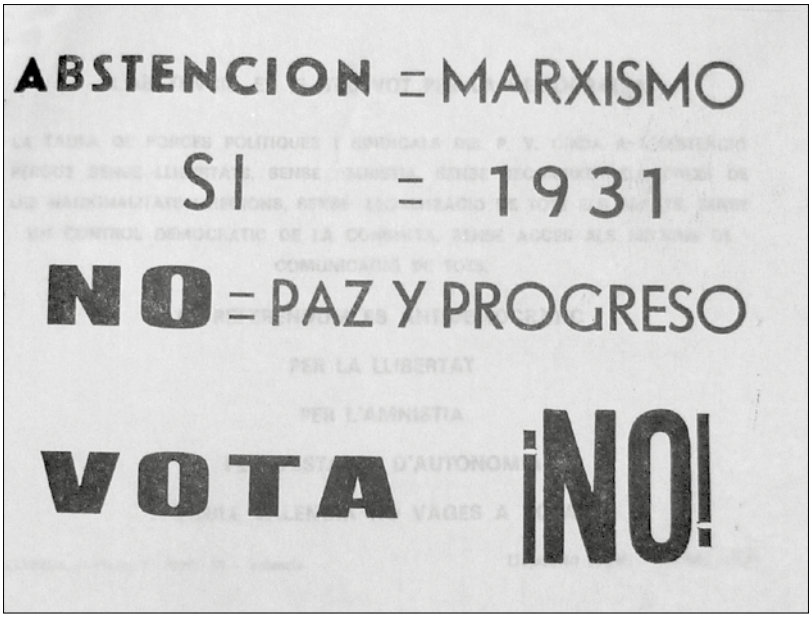
Font: Elaboració pròpia amb les dades del document

Com es pot veure, la participació va ser altíssima, ja que es va situar per damunt del 90%. Els vots afirmatius van representar el 87,56%, mentre que els negatius a l'aprovació de la llei van constituir un 1,27%, fins i tot els vots en blanc els van superar amb un

1,71%, mentre que els nuls van ser insignificants, un 0,21%. Només tenint en compte els participants en el referèndum, els vots afirmatius van abastar el 96,48%. En l'àmbit estatal, la participació va ser del 77,8% i els vots afirmatius van representar el 94,17%, mentre que en l'àmbit provincial la participació va ser del 88,39% i els vots afirmatius sobre el nombre de vots emesos es va situar en el 95,91%. Per tant, a Vila-real es va superar tant la mitjana nacional com la provincial, tant en la participació com en el resultat afirmatiu sobre la pregunta del referèndum.

És curiós que entre la documentació del referèndum s'incloga un document en què es fa un estudi detallat del ritme de la votació durant tot el dia, ja que hi consta anotat el nombre de participants en la votació a les diferents hores del dia, el qual mostraré a continuació. Faré una adaptació per a extraure una lectura historiogràfica passant les dades absolutes a dades relatives i, així, podré copsar millor l'evolució del nombre de votants durant tot el dia del referèndum. També he unificat les dades en aquelles seccions que estaven subdividides en dues taules pel seu nombre elevat de votants.

DISTRICTE SECCIÓ	VOTANTS A LES 12 H	VOTANTS A LES 14.45 H	VOTANTS A LES 17.45 H	VOTANTS FINALS
1/1	25,7	42,8	78,4	90,0
1/2	41,3	57,9	73,9	90,6
1/3	28,6	46,2	73,1	89,0
2/1	26,9	51,5	73,9	89,2
2/2	29,4	50,2	74,0	91,7
2/3	24,5	47,8	62,8	92,2
2/4	25,9	40,3	88,3	91,8
2/5	29,7	55,2	80,4	92,8
2/6	29,0	45,0	75,5	90,5
2/7	23,1	39,2	78,1	89,7
3/1	29,5	55,6	76,2	90,4
3/2	29,3	50,3	77,3	91,6
3/3	27,4	51,7	81,2	93,1
3/4	26,2	45,0	81,0	91,0
3/5	32,7	61,1	78,7	95,7
3/6	29,3	51,2	75,7	91,8
3/7	29,7	56,5	72,9	84,2
4/1	23,5	40,3	77,2	90,2
4/2	28,7	55,3	68,5	91,3
4/3	29,7	50,8	77,0	91,6
4/4	29,5	54,8	70,8	89,0
4/5	25,6	42,7	71,0	90,1
4/6	36,2	70,0	72,1	91,8
4/7	27,2	45,9	76,5	90,2
4/8	29,6	57,1	77,3	93,2
TOTAL	**28,7**	**50,2**	**75,6**	**90,8**

Propaganda a favor del no en el referèndum sobre la Llei de la reforma política.
Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

El referèndum es va fer en un dia laborable, un dimecres, i l'espai de temps per a poder votar estava comprés entre les 9 hores i les 20 hores[5]. Com podem veure, les dades s'arrepleguen cada tres hores, més o menys, però tot i ser un dia laborable en què, en principi, pareixeria que el moment més propici per a votar seria de vesprada, una vegada acabada la jornada laboral, el nombre de votants es distribueix, a grans trets, de forma bastant uniforme en blocs, al votant d'un 25% d'electorat en cada fracció horària escollida per a fer el seguiment del nombre de votants. Podem trobar casos molt cridaners en les diferents taules com el districte 1, secció 2, on a les 12 hores ja havia votat el 41% de l'electorat (550 votants en 180 minuts, a raó de 3 votants per minut, encara que s'ha d'anotar que estava subdividida en dues taules); la del districte 2, secció 4, on a les 17.45 hores ja havien votat el 88,3% dels electors (1.158 votants en 525 minuts, per tant, a un ritme de 2,2 votants per minut encara que, igualment que l'anterior, subdividida en dues taules), o el districte 2, secció 3, de taula única, on entre les 17.45 hores i les 20 hores va votar quasi el 30% de l'electorat (exactament un 29,4%, que representava 251 votants), és a dir, que durant 135 minuts van votar 251 persones a un ritme de quasi dos votants per minut. Segons consta en les instruccions que rebien els membres de les taules de votació, el procediment de votació era el següent: primer mostraven el DNI, després es buscava en la llista de votants i s'anotava nom, cognoms, número d'ordre de votació i número d'ordre de la llista de votants en el cens i, finalment, es dipositava el vot dins l'urna.

[5] L'horari de la votació estava regulat en l'article 17 del Reial decret de Presidència del Govern núm. 2.636/1976, de 19 de novembre, que va ser publicat en el BOE del dia 24 de novembre de 1976.

Mirant els votants totals entre el temps que van tenir per a exercir el seu dret durant tot el dia, és a dir, durant 11 hores, que equivalen a 660 minuts, el ritme de votació va oscil·lar entre els més *lents* —0,6 votants per minut (taula 1 del districte 3r, secció 1a)— i els més *ràpids* —1,3 votants per minut (districte 2n, secció 6a; districte 3r, secció 3a; districte 4t, secció 3a, totes tres de taula única)—. Finalment, no va haver-hi grans variacions entre els diferents llocs de votació quant al nombre de votants, ja que entre el districte/secció de major percentatge de votants, el 3/5 amb un 95,7% de votants, i el menor, el 3/7 amb un 84,2%, la diferència és de l'11,5%, que en certa manera es compensa, ja que si llevem aquests dos, la resta se situa entre el 89% i el 93,2%, és a dir, una diferència del 4%.

No sé si amb intenció de fer una comparativa respecte a la participació, entre tota la documentació d'aquest procés electoral apareixen uns fulls mecanografiats que es titulen «Censo electoral de votantes referéndum 1966» (es refereix al darrer referèndum franquista en què es va aprovar la nova Llei orgànica de l'Estat), en el qual apareix el llistat de les diferents poblacions de la província de Castelló i s'assenyala per a cadascuna els votants del sí, els del no i els nuls. Per a Vila-real, els vots afirmatius van ser del 99,24%; els negatius, el 0,36%, i els nuls, el 0,40%, és a dir, van votar tots els possibles votants. Sense comentaris.

En les setmanes anteriors per a enllestir la preparació del referèndum, com és habitual en aquests actes polítics, hi va haver un intercanvi continu de correu administratiu entre l'Ajuntament i la Secretaria Provincial del Movimiento, és a dir, el Govern Civil de la província. Entre les diferents notes que apareixen veiem, per exemple, el nombre de material de papereria que s'havia de fer servir en la votació (25.000 paperetes, 23.500 sobres, impresos diversos per als actes de formació de taules, nomenament d'interventors, llistes de votants o certificats d'escrutini), i en trobem d'altres que denoten el canvi que s'està produint, com ara un telegrama, amb data 27 de novembre de 1976, enviat pel cap provincial del Movimiento (és a dir, el governador civil) a l'alcalde, en el qual diu el següent:

> Ante consultas realizadas comunicamos mujeres mayores de edad en goce de derechos civiles tienen derecho y pueden formar parte de mesas electorales de su sección en todos los cargos de las mismas así como ser interventores punto conviene haya interventores en todas las mesas

Respecte d'això, crec jo que quedava ben clar en llegir el Reial decret de convocatòria del referèndum, concretament l'article tercer[6], que assenyala que podran participar-hi tots els ciutadans espanyols majors de 21 anys, «sin distinción de sexo», o l'article 7.1, que especifica que els membres de les taules electorals, president, adjunts i interventors, «deberán tener la cualidad de electores en la Sección en que actúen». L'única discriminació

[6] Reial decret de Presidència del Govern núm. 2.636/1976, de 19 de novembre, que va ser publicat en el BOE del dia 24 de novembre de 1976.

que s'establia, article 7.2, era que els membres de les taules havien de tenir «el grado de instrucción necesario para desempeñar su cometido».

Quant als llocs de votació, com és obvi, es van buscar edificis públics com escoles, principalment, però també altres edificis de titularitat municipal com el desaparegut poliesportiu Campió Llorens o baixos d'establiments comercials o de particulars. Des de l'Ajuntament es van repartir els diferents membres de la Policia Local entre els llocs de votació per a garantir-ne la seguretat. Hi havia un guàrdia encarregat per a cada secció a més dels situats en altres llocs d'interés (Casa de Socors, porta de l'Ajuntament, motoristes, cotxe patrulla) i els caps; en total, sumaven 33 membres. També es va repartir una circular a les taules electorals amb les normes que havien de seguir-se per al funcionament correcte de la jornada electoral i en la qual s'especificava quines eren les funcions del president i de la resta dels membres de la taula, l'horari per a constituir-la i desenvolupar-se la votació, quina era l'edat mínima per a votar (21 anys complits el dia de la votació), el procediment de la votació tant presencial com per correu, com s'havia de fer l'escrutini o com remetre la documentació a la Junta Electoral Municipal.

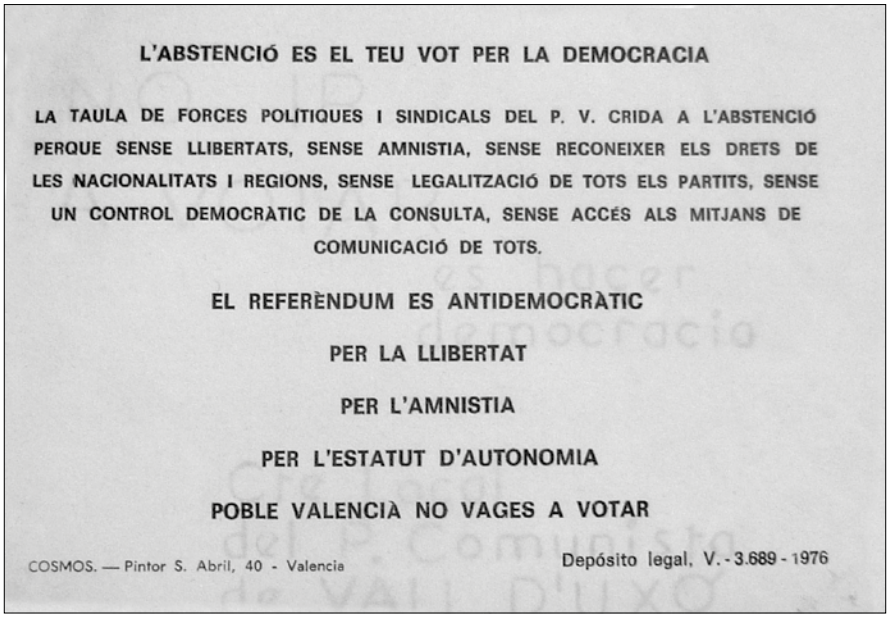
Pareix que a les autoritats els va paréixer que la jornada electoral es va desenvolupar amb gran fluïdesa, ja que també figura en la documentació una sèrie de cartes de l'alcalde de Vila-real d'aleshores, Manuel Amorós Castañer, en les quals felicita els delegats governatius de districte, que per a Vila-real n'eren set, ja que el referèndum «se realizó con toda normalidad y éxito, alcanzando porcentajes de votación de inusitada importancia». L'explicació al comportament de vot massiu pot estar, per una banda, en la possibilitat de poder votar de forma més lliure, en comparació a les *votacions*, per anomenar-les d'alguna forma, del període franquista i, per altra banda, en la propaganda que arribà des de les instàncies oficials (Govern, diputacions, ajuntaments) i els mitjans de comunicació (premsa, ràdio, televisió) controlats pel govern d'Adolfo Suárez en el sentit de la necessitat de votar i aprovar la Llei de la reforma política per a poder passar de la dictadura franquista a la democràcia d'una forma pacífica i ordenada. Tampoc és un factor menyspreable la quasi coincidència amb la visita que van girar, el 2 de desembre de 1976, els reis d'Espanya, Joan Carles I i Sofia, per algunes de les poblacions de la província (Nules, Borriana, Onda, Morella i Castelló), entre les quals es trobava Vila-real, on van visitar el temple de Sant Pasqual, ja que mostrava al poble els representants simbòlics del nou règim que es volia consolidar amb la llei que es votava en el referèndum. Així, el diari *Mediterráneo*, en la seua edició del dia 3 de desembre de 1976, encapçala la notícia de l'arribada dels reis amb «Entusiasmo de multitud en Nules, Burriana, Villarreal, Onda y Morella». El mateix diari del dia 16 de desembre també destaca sobre la votació a Vila-real que la normalitat va ser absoluta i que no es va produir cap incident ni fa menció a cap moment anecdòtic, i assenyala que els llauradors van anar a votar majoritàriament de vesprada igual que els treballadors industrials, ja que les empreses van donar les quatre hores, a les quals tenien dret els obrers per a poder anar a votar, també de vesprada.

Finalment, inclou una fotografia de l'interior d'una taula de votació situada a l'antic col·legi de Vázquez de Mella, més conegut com La Huerta.

Les eleccions del 15 de juny de 1977 a Vila-real

Els primers preparatius per a les primeres eleccions generals, després de la mort del dictador, el general Franco, van estar encaminats a donar unes mínimes possibilitats de realització d'una campanya electoral, de caràcter democràtic, amb l'opció de poder escoltar, en un míting, les diferents opinions que representaven els diferents partits i, també important, veure en cartells les cares i els eslògans de les forces polítiques.

Amb data 1 d'abril, l'alcalde Samuel Garrido Juan ordena que es busquen llocs adients per a la col·locació de cartells i resta de propaganda electoral, així com edificis per a poder desenvolupar actes públics de propaganda electoral. La Junta Electoral Provincial (JEP) demana (25-4-1977, rebut el 28) a l'Ajuntament un llistat de llocs per a col·locar propaganda electoral i per a fer actes de propaganda electoral. L'aparellador municipal assenyala en un informe (de 4 d'abril) que al poble no hi ha llocs reservats disponibles per a la col·locació gratuïta de cartells de propaganda electoral i que els possibles locals per a poder realitzar actes electorals eren la sala d'actes de l'Institut d'Ensenyament Mitjà, el de la Casa de la Cultura, el del Sindicat Vertical, el del Sindicat de Regs, el camp de futbol i el Termet de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. Un altre informe posterior (de 19 d'abril) del cap de la Policia Local sobre el mateix tema coincidia quasi exactament amb l'anterior, només afegia com un altre possible lloc de celebració d'actes electorals el camp de futbol de les Alqueries. El Sindicat de Regs es va negar a cedir la sala d'actes de l'entitat per a actes de propaganda política, amb un criteri bastant antediluvià, ja que deia que podien ser interpretats com que l'entitat en prenia partit (10 de maig). També la delegació sindical local (Sindicat Vertical) negava la disponibilitat de les seues sales per a la realització d'actes electorals (9 de maig), situació encara més estrambòtica tenint en compte la titularitat pública de l'organisme esmentat i que sols pot ser interpretat com intents franquistes d'entorpir el procés democratitzador. En canvi, la direcció de l'Institut d'Ensenyament Mitjà no posava impediment per a poder utilitzar la sala d'actes del centre educatiu (7 de maig). Un document del Ministeri de la Governació (amb data 5 de maig i entrada el 6 de maig) aclaria que eren susceptibles de ser utilitzats tant els locals administrats per l'Ajuntament com aquells que foren de titularitat pública així com privats amb l'autorització dels propietaris. Un esborrany sense data ens diu el lloc on es podien col·locar espais per a enganxar propaganda electoral gratuïta, tot incloent les dimensions que tenia cadascun; així tenim un llenç de paret a l'antic pati de l'Ajuntament situat al cantó del carrer de Josep R. Batalla amb Vicent Sanchis amb 104,64 m^2, un altre situat al cantó del carrer de la Sang i l'avinguda de la Murà (en aquella

L'ABSTENCIÓ ES EL TEU VOT PER LA DEMOCRACIA

LA TAULA DE FORCES POLITIQUES I SINDICALS DEL P. V. CRIDA A L'ABSTENCIÓ PERQUE SENSE LLIBERTATS, SENSE AMNISTIA, SENSE RECONEIXER ELS DRETS DE LES NACIONALITATS I REGIONS, SENSE LEGALITZACIÓ DE TOTS ELS PARTITS, SENSE UN CONTROL DEMOCRÀTIC DE LA CONSULTA, SENSE ACCÉS ALS MITJANS DE COMUNICACIÓ DE TOTS.

EL REFERÈNDUM ES ANTIDEMOCRÀTIC

PER LA LLIBERTAT

PER L'AMNISTIA

PER L'ESTATUT D'AUTONOMIA

POBLE VALENCIÀ NO VAGES A VOTAR

COSMOS. — Pintor S. Abril, 40 - Valencia

Depósito legal, V. - 3.689 - 1976

Fullet a favor de l'abstenció en el referèndum. Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

època Primo de Rivera) amb 128,10 m^2, la façana de l'antic escorxador al carrer de Torrehermosa amb 137,40 m^2, llenços de paret en dos patis al carrer de Sant Ferran amb 28,13 m^2 i, finalment, les parets de l'antiga Casa de Socors situades al carrer de Josep R. Batalla, amb 18,38 m^2, i Betxí, amb 23,40 m^2. Finalment, un ple de l'Ajuntament acorda designar els llocs reservats per a la col·locació gratuïta de propaganda electoral que són els que apareixen en l'esborrany esmentat, així com els llocs d'ús públic per a la celebració d'actes de propaganda electoral, tot indicant aforament i horari, que resulten ser els ja citats: la sala d'actes de l'Institut d'Ensenyament Mitjà (380 places), el camp de futbol (4.000 places) i l'escala d'accés a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia (1.000 places). En el mateix sentit, després de rebre un notificació (amb data de 5 de maig i rebuda el 6 de maig) del Ministeri de la Governació en aquest sentit, l'alcalde (6-5-1977) notifica al cap de la Policia Municipal que tinguen especial cura en la vigilància de la col·locació de la propaganda electoral en els llocs adients, sense utilitzar zones monumentals, així com a evitar les pintades i la destrucció intencionada de la propaganda electoral. La JEP demana a l'Ajuntament que facilite els llocs de votació (centres educatius) i els condicione i, una vegada utilitzats, els deixe com estaven abans (23 d'abril). Amb data 16 de maig, es van lliurar de part del Govern Civil les 32 urnes per a les votacions al Congrés, 32 urnes per a les votacions al Senat i 32 cabines per a distribuir-les en les diferents taules electorals.

Pel que fa als actes electorals, aquests eren autoritzats per la JEP, que transmetia la comunicació de l'autorització al demandant i a l'Ajuntament i establia un seguit de condicions concises i delimitades per a fer l'acte:

> La duración del acto se limitará a dos horas, efectuándose la entrada y salida de los asistentes en los treinta minutos anteriores y posteriores a la celebración estricta del acto; solo se permitirá la entrada del número de personas que corresponda a la capacidad del local y a las condiciones de resistencia; la entidad organizadora costeará directamente todos los gastos de limpieza y demás que se deriven de la celebración del acto, hasta dejar el local en las debidas condiciones y en ningún caso podrán utilizarse para estos fines de propaganda electoral, otros que el mencionado lugar.

En un document, amb data 26 de maig de 1977, l'alcalde comunica al cap de la Policia Local quins seran els actes electorals que se celebraran; així, a l'Institut d'Ensenyament Mitjà es faran mítings del Partit Comunista (el dia 28 de maig a les 20.30 hores), d'Unitat Socialista (el 30 de maig a les 20 hores), del Front Democràtic d'Esquerres (el 31 de maig a les 20 hores i el dia 11 de juny a les 20 hores), dels carlins (el 4 de juny a les 19 hores), del Front Unit dels Treballadors (8 de juny a les 20 hores); al camp municipal d'esports també es faran actes del Partit Comunista (9 de juny a les 19.30 hores) i dels carlins (10 de juny a les 19 hores), i a les escales de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, dos actes d'Unitat Socialista, PSP-FSPV (dies 5 i 12 de juny a les 12 hores). També l'Institut d'Ensenyament Mitjà és designat per a fer un acte de propaganda del PSPV el dia 12 de juny (6-6-1977). La JEP fa la setena assignació de llocs públics per a actes electorals (7-6-1977, entrada a l'Ajuntament el 10-6-1977), en què apareix que el PSOE demana la sala d'actes de l'Institut per al dia 13 a les 20 hores, que és aprovada. També es va autoritzar la celebració d'un acte electoral de la Democràcia Cristiana a la Discoteca Eros (27 de maig a les 22.30 hores). La JEP va desestimar la petició d'Unitat Socialista per a celebrar un acte a l'Institut, el dia 11 de juny a les 20 hores, perquè el Front Democràtic d'Esquerres l'havia demanant abans, el mateix que li va passar a la FUT en denegar-li el mateix lloc per la preferència del PCPV el dia 28 a les 17.30 hores, però se li concedeix el dia 29 de maig a les 11 hores. En total, són 13 actes electorals entre el 28 de maig i el 13 de juny de 1977, és a dir, durant 17 dies de campanya electoral. De tota manera, aquests són els que tenen constància documental que es van demanar i es van concedir, però dubte que foren tots els que es van realitzar, ja que només apareixen actes de partits d'esquerra, amb l'excepció de la Democràcia Cristiana, però tots tenen en comú que eren il·legals sota el franquisme (podem incloure també els carlins a causa de l'orientació esquerrana que va imprimir al seu programa la facció carlina que es va presentar a la circumscripció de Castelló) i resulta curiós que no apareguen actes ni d'UCD (el partit governamental) ni d'AP (els hereus del franquisme), tot i que aquests dos partits en van fer.

Com en el referèndum de desembre de 1976, es va fer la distribució dels efectius de la Policia Local entre els diferents llocs de votació així com en llocs sensibles (Casa de Socors, porta de l'Ajuntament) i serveis motoritzats. En total, agregant els caps de serveis, sumen 34 agents de Policia Local per a cobrir la seguretat de la jornada electoral.

La JEP, amb data 7 de maig (rebut el 10), demana al secretari de l'Ajuntament un llistat dels electors amb almenys batxillerat o formació professional de primer grau i, per altra banda, un altre llistat d'aquells que sense tenir estudis d'aquest nivell sàpien llegir i escriure, per a poder escollir els membres de les taules. Immediatament es van cursar els nomenaments per a formar part de les taules electorals i, a continuació, van aparéixer les renúncies i baixes al nomenament esmentat, les quals podem dividir en diversos grups: per causes mèdiques, 4; per realitzar tasques oficials (membre de l'Ajuntament, professor de primària i secundària en actiu fora del poble, funcionari de Correus fora del poble), 6; no localitzada, 2; realitzant el servei militar, 4; residència molt llunyana (Alcorcón, la Vall d'Uixó, Ronchales, València, Eivissa, Holanda), 6; per no saber ni llegir ni escriure, 1. Finalment, n'apareix una de curiosa quan un marit s'ofereix a substituir la seua dona que ha estat escollida presidenta de taula, circumstància que la JEP acceptarà.

El 18 de maig de 1977, la JEP va efectuar la proclamació de les candidatures per al Congrés i el Senat. Per al primer estaven la reunida pel PSOE, Frente por la Unidad de los Trabajadores, Equipo de la Democracia Cristiana, Alianza Popular, Alianza Socialista Democrática Centro Izquierda (PSOE Histórico i Partido Socialista Democrático Español), PCE, Electors Carlins del País Valencià, UCD, Candidatura Independiente de Centro, Frente Democrático de Izquierdas, Falange Española de las JONS, Unidad Socialista (PSP/FSPV), Fuerza Nueva i Partit Socialista del País Valencià; en total, 14 candidatures. Per al Senat apareixen representants del PSOE, Equipo de la Democracia Cristiana, Alianza Popular, Alianza Socialista Democrática Centro Izquierda (PSOE Histórico i Partido Socalista Democrático Español), PCE, UCD, Candiatura Independiente de Centro, Falange Española de las JONS, Unidad Socialista, Reforma Social Española i Partido Social Regionalista; en total, 11 candidatures.

El mateix dia 15 de juny de 1977 es fa el nomenament dels funcionaris de l'Ajuntament perquè auxilien els membres de les taules en les diferents tasques de confecció d'actes i certificacions de resultats. També el mateix dia de la votació el secretari de l'Ajuntament i delegat de la zona electoral trasllada als presidents una consideració respecte a la tonalitat més o menys blava dels sobres de votació per al Congrés dels Diputats, els quals havien de ser totalment blancs amb el text corresponent, per la qual cosa adverteix que no s'òbriguen, però que s'acompanyen amb l'acta de l'escrutini perquè, posteriorment, la JEP decidisca sobre la seua validesa. Aquest fet tindrà bastant incidència i provocarà un grapat abundant de vots nuls.

Amb motiu de les festes de Sant Pasqual de maig de 1977 el diari *Mediterráneo*, mitjançant el seu col·laborador habitual per a temes vila-realencs, Juan Enrique Mas, va fer una entrevista a Samuel Garrido Juan, l'alcalde de Vila-real d'aleshores, en la qual, entre altres temes, es feia referència a l'activitat política lligada als esdeveniments d'abast nacional que s'estaven produint, com era tot el procés de transformació d'un règim

dictatorial conservador i feixistoide en un règim de llibertats democràtiques. De tota manera, les preguntes vinculades al moment polític només van ser dues, de les quals la segona feia referència al procés electoral en marxa cap a les eleccions del 15 de juny i, per aquest motiu, tenia una contestació tècnica i bastant asèptica, com podeu comprovar:

> **Preguntamos al señor Garrido Juan como está en Villarreal, desde su punto de vista, el ambiente político.**
>
> Pues creo que un poco frío.
>
> **¿Qué locales y carteleras publicitarias ha ofrecido el Ayuntamiento a los partidos políticos?**
>
> Hemos ofrecido aquello que teníamos. Por ejemplo en cuanto a locales el salón de actos del Instituto "Francisco Tárrega", el campo municipal de deportes "El Madrigal" y las escaleras en el "termet" de la Virgen de Gracia. Por desgracia no tenemos nada más. Y en cuanto a las carteleras no tenemos ninguna, sólo tres o cuatro paredes de propiedad municipal que ponemos a disposición de los partidos para que puedan pegar sus carteles. Ahora, aprovechando la pregunta quisiera hacer incapie (sic) en una cosa. Yo apelo a la ciudadanía de los partidos, a la ciudadanía de todos, para que no se ensucie lo que no debe ensuciarse. Acabamos de restaurar la "Torre Mocha" y sería una pena que después de tantos años y esfuerzos, nos la pusieran llena de pegatinas, carteles o pintadas.

Com es pot veure, la primera pregunta, la que té, per a mi, més rellevància històrica, rep una contestació massa breu quan, per la seua posició institucional, és fàcil imaginar-se que coneixia els diferents moviments de les recentment legalitzades forces polítiques dins de l'àmbit local.

El diari *Mediterráneo* en aquells moments representava l'únic mitjà periodístic d'abast provincial i, com una gran part de la premsa escrita nacional, estava en procés de transformació ja que, el 15 d'abril de 1977 (Decret llei 708/1977), passava de constituir un membre de la premsa del Movimiento, és a dir, pertanyent a Falange (partit únic franquista), a un altre de la societat estatal, Medios de Comunicación Social del Estado, encara que de tota manera en la seua capçalera seguia ostentant la simbologia falangista i franquista del jou i les fletxes. És, per tant, l'únic periòdic que podem consultar per a cercar informació sobre les eleccions a les nostres contrades.

Molta de la informació que proporciona aquest diari és la que ja coneixem pels acords que prenia l'Ajuntament. Així, el 26 de maig, es fa ressò de l'acord de l'Ajuntament sobre la disponibilitat dels espais per a fer actes electorals, centrant-ne la preocupació pel camp de futbol, i la col·locació de cartells de publicitat electoral per a la qual cosa, a banda dels espais condicionats per l'Ajuntament, alguns particulars disposen espais, en forma de

Propaganda per a demanar l'abstenció en el referèndum. Font: Arxiu Històric Provincial de Castelló

taulers de grans dimensions, perquè siguen utilitzats i no embrutar les façanes de cases i establiments i evitar molèsties i despeses ocasionades per la neteja, a banda que d'aquesta forma la publicitat electoral, en principi, serà respectada.

El 27 de maig comunica la celebració d'un míting d'UDPV a les 22.30 hores a la Discoteca Eros, on intervindran Concha Climent Ramos, Enrique Bellido Gasch, Vicente Ruíz Monraval i Manuel Ríos Monsonís. També el mateix dia, el diari insisteix en el tema de la neteja de les parets de propaganda electoral amb una foto del casino bar de l'associació catòlica dels Lluïsos amb els taulons de fusta per a poder situar-la, i li alaba així la iniciativa.

El 28 de maig apareix informació sobre un míting del PCPV-PCE, per a les 20.30 hores a la sala d'actes de l'Institut, on van participar Joaquín Monsonís, Rosario Cano, Vicente Devis, Olivier Herrera i Miguel Beltrán Valls, conegut com *Barraca*. El diari torna a informar el 31 de maig com que s'ha fet el míting, però sense indicar res més que el nom dels oradors.

L'1 de juny el diari pronostica que, en l'àmbit nacional, UCD podria obtenir un 35% dels vots, mentre que el PSOE seria la segona força política amb un 20-25% dels vots, AP amb un 12% i el PCE amb un 10%, segons els sondejos encarregats per la Presidència del Govern, segons comunica l'agència de notícies Cifra.

El 4 de juny informa d'un míting dels Electors Carlins del País Valencià a les 19 hores a l'Institut, en el qual participen Laura Pastor, José Sos, Carlos Vilar, Alejandro Gil i José Ramón Rincón. El 8 de juny es va fer un acte a les 20 hores a l'Institut del FUT, en el qual van participar José Vicente Ventura, Severiano Rodríguez, Antonio Masiá, Montserrat San Segundo, Fernando Arasa i José Beltrán.

El dia 9 de juny el diari *Mediterráneo* informa d'un míting a les 19.30 al camp de futbol del PCPV-PCE, on intervindran Vicente Zaragozá Michavila, Domingo Moreno, Juan Luis Fernández i Lourdes Ortiz.

El 10 de juny el diari informa sobre l'arribada a Castelló de José María Zabala, secretari general del partit carlí per a participar en diferents mítings, entre els quals se'n fa un a Vila-real, en concret el dia 11 a les 20 hores al camp de futbol, en el qual parlarà juntament amb Alexandre Gil Orta, Carles Vilar Llop, Laura Pastor Collado i Rafael Fernando. El 12 de juny el diari fa la crònica del míting al qual diu que van assistir prop de 1.000 persones. Va presentar la candidatura Carles Vilar Llop, dirigent del partit a la localitat, i després va intervenir Alexandre Gil Orta, que va parlar de la problemàtica social i obrera. Laura Pastor Collado va dir que la dona és la gran manipulada d'aquestes eleccions, ja que la majoria de les candidates femenines només ocupen llocs secundaris en les llistes. Rafael Fernando va explicar el perquè del nom d'Electors Carlins, a causa de no haver estat legalitzats com a partit. Finalment, va parlar José María Zabala, que va dir que a Espanya encara no hi havia democràcia ja que encara hi havia presos polítics i partits sense legalitzar, com era el cas del partit carlí, i va denunciar que les eleccions que anaven a realitzar-se eren unes eleccions de rics i per a rics i que ells no buscaven un vot delegat i anònim, sinó responsable i compromés amb la lluita democràtica, a més que el partit carlí representava una opció socialista i revolucionària, encara que eren els carlistes de sempre. A la finalització de l'acte es va llegir un telegrama de Carles Hug de Borbó dirigit a Laura Pastor, número u de la candidatura.

El dia 11 de juny el diari comenta el míting d'Alianza Democrática Socialista, que va estar presidit per Antonio Gual Solsona i que va fer una breu referència a la trajectòria del PSOE, sector històric, i va presentar després els candidats José Martínez Velasco i Juan Ribó Cebrián. José Martínez va dir que «el socialismo es manantial de libertades en el que no cabe el menor resquicio para el totalitarismo»; a continuació, va incidir en la crisi econòmica que provocava un elevat atur obrer i una inflació galopant, i va proposar una societat més solidària i més fraternal.

El dia 8 juny el diari publica una crònica des de Vila-real, sense signatura, en la qual informa, més que dels preparatius electorals, de l'ambient públic que es respirava dies abans de la cita electoral:

> Toda la ciudad se ve invadida de elementos propagandísticos para las elecciones. Los lugares estratégicos aparecen llenos de carteles que cambian de signo sin cesar: propaganda hablada, escrita y cinematográfica. Sin contar las furgonetas que recorren la ciudad en todas direcciones, equipadas de potentes altavoces, invitando a los actos que se organizan. Es un movimiento vertiginoso y continuo.
>
> El complejo aparato electoral, en su fase previa, se ha puesto en marcha y funciona a pleno rendimiento, a todo gas; pero también —justo es que lo reconozcamos y que lo consignemos— con todo respeto, corrección y civismo. Con democracia, para emplear la palabra actualmente tan en boga, y que mejor encaja en este caso.

El dia 14 de juny en el diari apareix una nova crònica des de Vila-real, aquesta vegada, des del meu punt de vista, menys interessant que l'anterior que hem anotat, ja que té com a tema el dia després del final de campanya i se centra en el consum de paper i la neteja postelectoral:

> Montañas de papel impreso, tras la campaña electoral. La frase es ciertamente hiperbólica; pero, en el caso presente, puede afirmarse, sin miedo a la exageración, que se ha consumido a toneladas. Lo cierto es que llegaban momentos en que la calle quedaba materialmente alfombrada de octavillas y las paredes de las fachadas tapizadas de carteles que luego rodaban por el suelo convertidos en girones (sic). Al principio, los empleados municipales y las amas de casa se apresuraban a quitar la propaganda de los sitios menos indicados; pero lo dejaron luego por imposible, pues no les rendía el trabajo, era inútil, ya que, según la quitaban, otros se encargaban de reponerla con creces. El resultado es sobradamente conocido porque está a la vista: toda la ciudad prácticamente empapelada.
>
> Ahora habrá que emprender, a fondo, la operación limpieza. Veremos si en esta segunda fase —nunca segundas partes fueron buenas— habrá tanto arrojo como en la primera. Lógicamente así debería ser porque buena falta está haciendo. Sobre todo para esos edificios que, por su extensión uniforme o por su privilegiada situación, han sido los preferidos y han salido mayormente perjudicados.

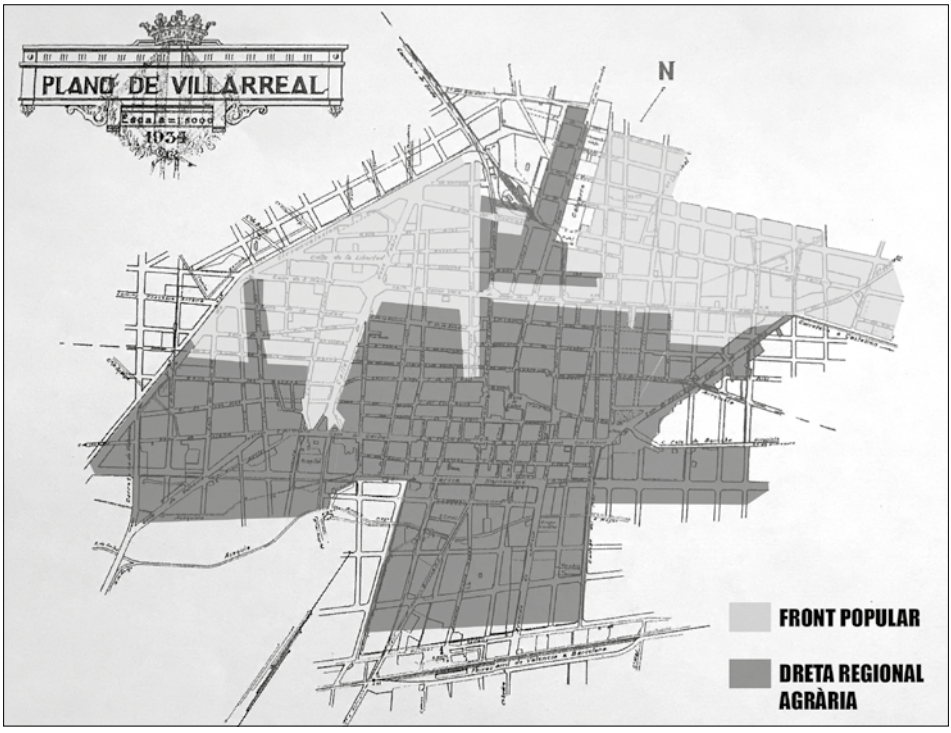
Els esdeveniments postelectorals també són recollits pel diari; així, dia 16 de juny, parlava de participació massiva i absència d'incidents, de forma generalitzada i ho il·lustrava, entre d'altres, amb una foto d'un col·legi electoral de Vila-real. El dia 17 anota els resultats globals i anotacions biogràfiques dels diputats i senadors escollits. Finalment, el 24 de juny assenyala que la JEP ha donat com a definitiu l'escrutini.

Els resultats electorals definitius a Vila-real van donar una participació molt elevada del 90%, en la línia del que ja es va produir en el referèndum sobre l'aprovació de la Llei de la reforma política. El partit guanyador al Congrés dels Diputats va ser el PSOE amb un 33,97% dels vots, seguit d'UCD amb un 32,87%. Ja a una major distància se situaven la

Candidatura Independiente de Centro (CIC) amb un 8,60%, els comunistes del PCPV-PCE amb un 6,61% i els nostàlgics del franquisme d'AP amb un 4,66%. Fent un exercici, un poc atrevit, d'agrupar els diferents partits en tres grans blocs ideològics, podríem dir que les candidatures d'esquerra (PSOE, PCE, ASD, PSP, PSPV, FUT, FDI, Electors Carlins), amb un 49,22% dels vots, van superar lleugerament però clarament les de centre (UCD, CIC, DC) amb un 43,67% dels vots, i van quedar clarament derrotades les de dreta (AP, Falange Española, Fuerza Nueva) amb un 4,66% dels vots, fet que va traslladar la ferma i contundent voluntat de canvi moderat, de centreesquerra, respecte a la dictadura franquista que acabava de sofrir el poble els darrers quaranta anys.

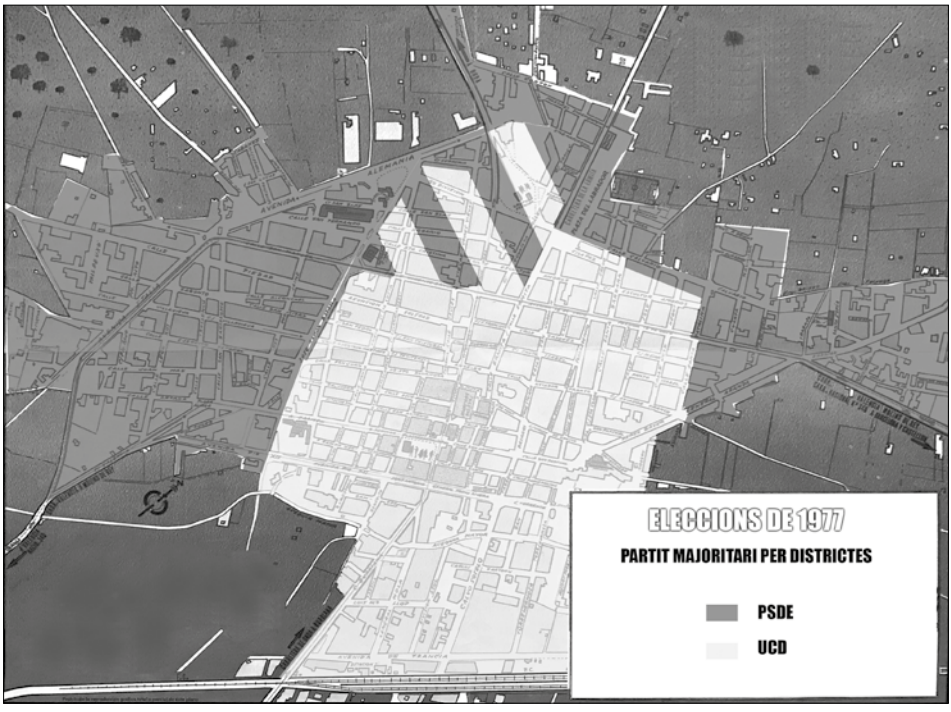
Pel que fa als resultats al Senat, aquests van ser òbviament semblants, ja que els tres primers candidats que més vots van rebre van ser els del PSOE (Enrique Marco Soler, Ernesto Fenollosa Alcaide i Fernando Flors Goterris) amb més de 6.000 vots, seguits pels quatre d'UCD (entre 4.400 i 3.200 vots), un de la CIC (uns 2.700 vots) i l'únic del PCPV-PCE (quasi 2.500 vots). Per l'altra banda, en els últims llocs, amb menys de 200 vots cadascun, estaven els tres de Falange Española, mentre que els candidats d'AP (entre quasi 1.500 i 850 vots) se situaven entre la meitat i el final de la llista de candidats votats. És a dir, com els resultats al Congrés ja indicaven, canvi moderat cap al centreesquerra.

Finalment, la topografia electoral va quedar clarament definida. Podem fer una primera lectura atenent el partit majoritari en cada secció electoral, per la qual cosa dividirem la

ciutat en les seccions on va ser majoritari el PSOE i aquelles en les quals va ser majoritària UCD. El PSOE va ser majoritari en les seccions del nord (eixida cap a Castelló) i sud (eixida cap a València), així com en la perifèria de l'oest (eixida cap a Onda), encara que en la secció 3a del districte 3r, situada més cap a l'interior de la ciutat, es va produir un empat entre les dues formacions polítiques. Per la seua banda UCD va guanyar en les seccions de l'est (eixida cap a Borriana) i en les del centre, des de l'església convent de Sant Pasqual fins a l'església convent dels Franciscans, i en direcció nord-est fins a l'antiga carretera nacional i el carrer del Calvari. Podem fer un exercici comparatiu amb les darreres eleccions democràtiques, és a dir, les efectuades el 1936, en les quals els dos blocs antagònics van ser el Front Popular, una gran coalició d'esquerres, i la Dreta Regional Agrària, la marca valenciana de la CEDA, la gran coalició de dretes. En aquestes, la topografia electoral ens dibuixa un mapa no excessivament diferent del que es va produir el 1977, ja que el Front Popular va guanyar a les seccions nord i sud, al nord de la línia traçada per l'antiga carretera general, però la DRA, a banda d'obtenir majoria a les seccions del centre de la vila i oest, també ho va fer a la zona del barri de l'Hospital i tot el carrer de l'Ermita fins a l'eixida del poble, la qual cosa explica que fóra el partit guanyador a Vila-real.

De tota manera, la gran diferència entre els dos moments és clara. El 1936, els dos blocs majoritaris tenien no sols programes antagònics, sinó tampoc cap possibilitat de portar una cohabitació pacífica dins del sistema polític democràtic ni intenció d'evitar

la confrontació violenta, tal com es va demostrar mesos després amb l'esclat de la Guerra Civil. En canvi, el 1977, tot i les dificultats que en algun moment pareixien entrebancar la recuperació de la democràcia, la ferma voluntat dels grups polítics majoritaris i de la major part de la població en no recaure en una nova guerra civil va fer que el procés no descarrilara i es consolidara un sistema democràtic.

Material d'arxiu

Caixes núm. 9.681 i núm. 9.688, amb documentació del Govern Civil de Castelló, Arxiu Històric Provincial de Castelló [AHP].

Diari *Mediterráneo*

Expediente de elecciones al Congreso y Senado. 15-06-1977, signatura 145/1977, de l'Arxiu Municipal de Vila-real [AMVr.].

Referéndum del 15 de diciembre de 1976, signatura 158/1976, de l'Arxiu Municipal de Vila-real [AMVr.].

Bibliografia

Aróstegui, J. «La transición política y la construcción de la democracia», dins de Martínez, J. A. (coord.), *Historia de España siglo XX 1936-1996*. Madrid: Càtedra, 2003.

Gallego, F. *El mito de la transición*. Barcelona: Crítica, 2008.

Núñez, X. M. (coord.). «España en democracia, 1975-2011», vol. 10 de la *Historia de España* dirigida per Josep Fontana i Ramón Villares. Barcelona: Crítica, 2017.

Pareja, M. *El periódico Mediterráneo durante la transición española (1975-1982)*. Castelló de la Plana: Publicacions de l'UJI, 2013.

Tusell, J. «La transición española. La recuperación de las libertades». *Historia de España*. Madrid: Historia 16. Temas de hoy, 1997.

— *La transición española a la democracia*. Madrid: Historia 16, 1991.

5

Joaquín Lizandra Rubio

EL NOSTRE PATRIMONI. L'EDIFICI ARRUFAT

El nostre patrimoni. L'edifici Arrufat

Entre els nostres monuments locals hi ha un edifici interessant que per la seua evident modernitat se'ns passa actualment quasi desapercebut. No sols no ha sigut inclòs en els distints catàlegs de protecció del patrimoni que fins a aquest moment ha comptat la nostra ciutat, sinó que els seus indubtables valors estètics, s'han ignorat en les diverses publicacions locals. Recentment l'historiador Jacinto Heredia Robres, amb encert l'ha inclòs en el seu llibre *Vila-real, arte y patrimonio*. En l'actualitat, l'edifici està dins del programa de documentació i conservació de l'arquitectura i l'urbanisme del moviment modern ibèric (DOCOMOMO Ibérico)[1]. En un primer moment es van seleccionar tan sols 166 obres arquitectòniques de tota la península Ibèrica, entre les quals en un principi no es trobava l'obra que hui ens ocupa[2].

A fi de pal·liar aquest oblit, en un pròxim catàleg de protecció, seguint la normativa actualment vigent sobre el patrimoni a la Comunitat Valenciana, i pel seu interés artístic, hauria d'atorgar-se a aquest exemplar immoble la qualificació de Bé de Rellevància Local (BRL). L'edifici va començar a ser reconegut ja l'any 1997 en ser inclòs en una exposició itinerant denominada «20x20», patrocinada per la Generalitat Valenciana juntament amb el Col·legi Oficial d'Arquitectes de la Comunitat Valenciana, i en la qual es van incloure vint obres d'arquitectura moderna en la nostra Comunitat, construïdes entre els anys 1929 i 1968. Amb motiu d'aquesta exposició es va editar un interessant catàleg en què l'edifici que ens ocupa, apareix en el dotzé lloc[3] de la publicació.

[1] L'organització DOCOMOMO (Documentation and Conservation of buildings, sites and neighbourhoods of the Modern Movement) fou creada a Holanda amb l'objectiu d'inventariar, protegir i divulgar el patrimoni arquitectònic del moviment modern, encara molt poc conegut i, per tant, exposat a transformacions molt poc respectuoses, o fins i tot, a demolicions irreversibles.

[2] Es van publicar sota el títol *Arquitectura del movimiento moderno 1925-1965 Registro DOCOMOMO Ibérico*.

[3] Jordá Such, C. *20x20. Siglo XX. Veinte obras de arquitectura moderna*, València, 1997, p. 86-89.

L'any 1961 es va convocar un concurs per l'exportador de taronges Eliseo Arrufat Renau per a construir un edifici plurifamiliar i l'arquitecte guanyador va ser Luis Gay Ramos (València, 1912-1996)[4]. L'edifici Arrufat, tal com avui s'anomena, està compost de quatre habitatges destinats per a l'allotjament de la família del promotor, i segons ens consta va ser una obra molt volguda pel seu autor, ja que va disposar de la plena confiança de la propietat i va tenir a més plena llibertat en el seu disseny; gràcies a aquesta circumstància tan poc comuna en l'exercici de la professió d'arquitecte, hui podem gaudir d'aquesta obra tan singular.

Ja l'any anterior 1960, el mateix promotor havia realitzat de nova planta un magatzem per a la manipulació i el comerç de taronges, situat al final de l'avinguda del Cedre, al costat de la via del ferrocarril de València a Barcelona. Aquest projecte que, a més del magatzem incloïa les oficines del negoci familiar, va ser objecte també d'un concurs, aquesta vegada el va guanyar l'arquitecte de Castelló, Miguel Prades Safont (Castelló, 1930).

L'edifici Arrufat és un bloc compost de quatre habitatges ubicat al Raval de Sant Pasqual, número 27. El solar on s'ubica aquesta edificació té forma de polígon irregular allargat amb dos dels seus costats a façana, la resta és de mitgers. La seua superfície, segons la memòria del projecte, és d'uns 200 metres amb 54 decímetres quadrats.

4 Heredia Robres, Jacinto, op. cit. p. 20 i 21.

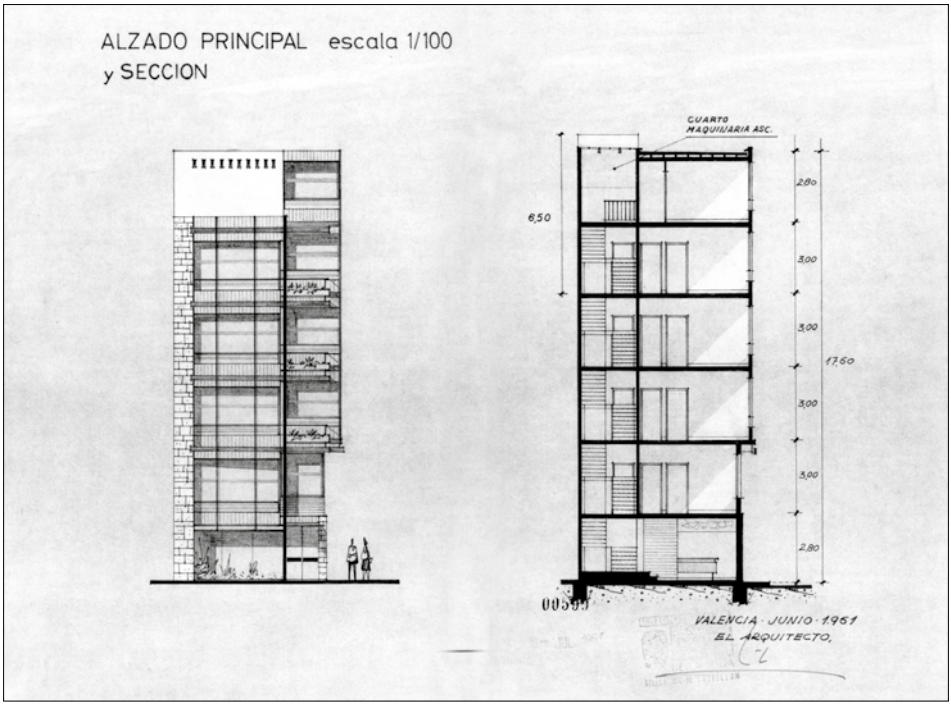

L'edifici construït entre mitgeres es compon de planta baixa, cinc plantes altes, més una planta àtic addicional, amb els serveis comuns de l'immoble (quatre trasters, habitació dels depòsits d'aigua, maquinària de l'ascensor, llavador comú i estenedor cobert) i dos cobertes planes accessibles. La planta baixa en què cal ressaltar el seu accés enjardinat, i on es troba la recepció, compta a més amb quatre cotxeres, un lavabo i finalment una habitació per a la calefacció central de l'immoble.

Tant la primera planta alta com les tres plantes restants (segona, tercera i quarta) desenvolupen de manera molt encertada en cada una d'elles el programa d'una casa moderna, separa clarament la zona diürna de la nocturna, i donada la conformitat dels seus actuals propietaris amb aquest projecte ha permés un bon manteniment d'aquestes, amb poques modificacions respecte al seu estat original. La diferència entre aquests quatre habitatges radica en què la de la primera planta alta, que en el projecte s'anomena entresòl, no té volades a l'exterior, d'acord amb les ordenances municipals vigents en aquells moments, per la qual cosa té una superfície útil i construïda sensiblement menor que les altres tres situades sobre ella.

Providencialment es conserva en el nostre Arxiu Municipal l'expedient d'obres[5] visat en la demarcació de Castelló del Col·legi d'Arquitectes de la Comunitat Valenciana, amb

[5] Arxiu Municipal de Vila-real. Signatura 48.091, llicència d'obres majors núm. 191/1961.

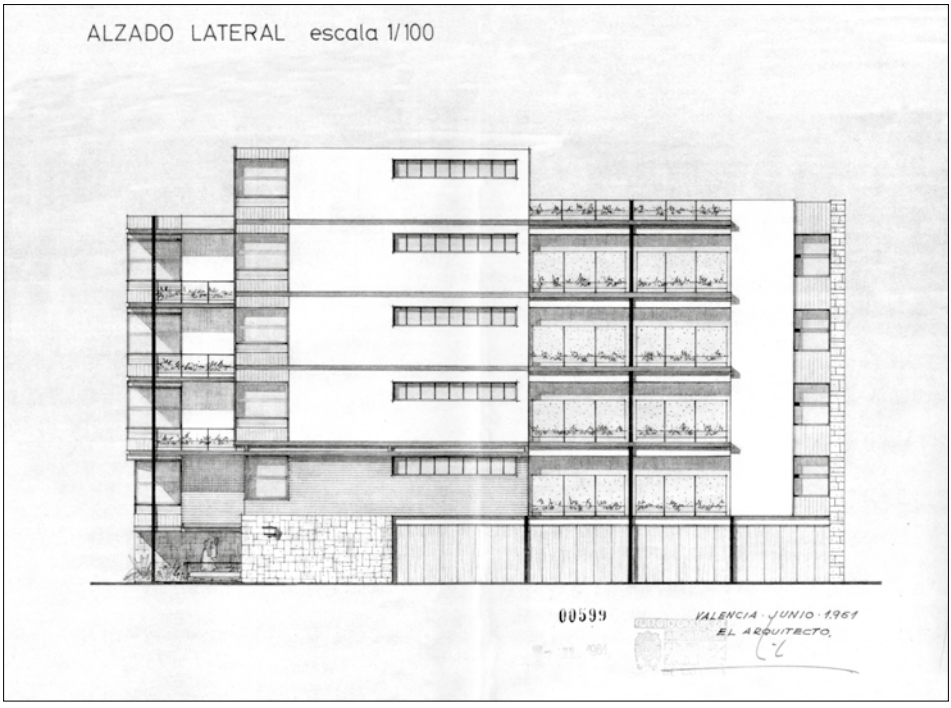

data 7 de juliol de l'any 1961, i finalitzades les obres el 1963. Hi ha algunes lleugeres diferències dels acabats finals, principalment en l'aplacat de marbre travertí, que en el projecte (memòria, mesuraments i pressupost) no apareix indicat, en detriment del revestiment de pedra del projecte, que va quedar finalment reduït a un parament de la planta baixa, situat al costat de la porta d'accés.

L'immoble situat en una parcel·la allargada forma cantó, com ja abans s'ha indicat, destaca en la façana principal -precisament la més estreta- el mirador transparent que ens assenyala el lloc destacat de la casa, és a dir, el saló menjador[6], distribuït en dos nivells. En canvi en la composició equilibrada de la façana lateral, a causa de l'estretor del carrer del Pare Espuig, destaquen un compacte mirador amb dues terrasses a més d'un llavador amb què compta cada una de les cases. Una altra de les novetats en la seua distribució és l'existència d'un *office* al costat de la cuina per a la preparació dels aliments, així com una zona per al servei amb un dormitori i un bany, que ens assenyala l'alt nivell d'aquesta construcció, destinada per a una família acomodada.

L'immoble està construït mitjançant una estructura composta de perfils d'acer laminat de diferents dimensions que queden vistos en les dues façanes, amb unes àmplies superfícies envidrades que assenyalen clarament les zones de dia. Les parets de tancament exterior

[6] En l'expedient conservat en el nostre Arxiu Municipal, a la sala d'estar s'anomena amb la paraula anglesa *living*.

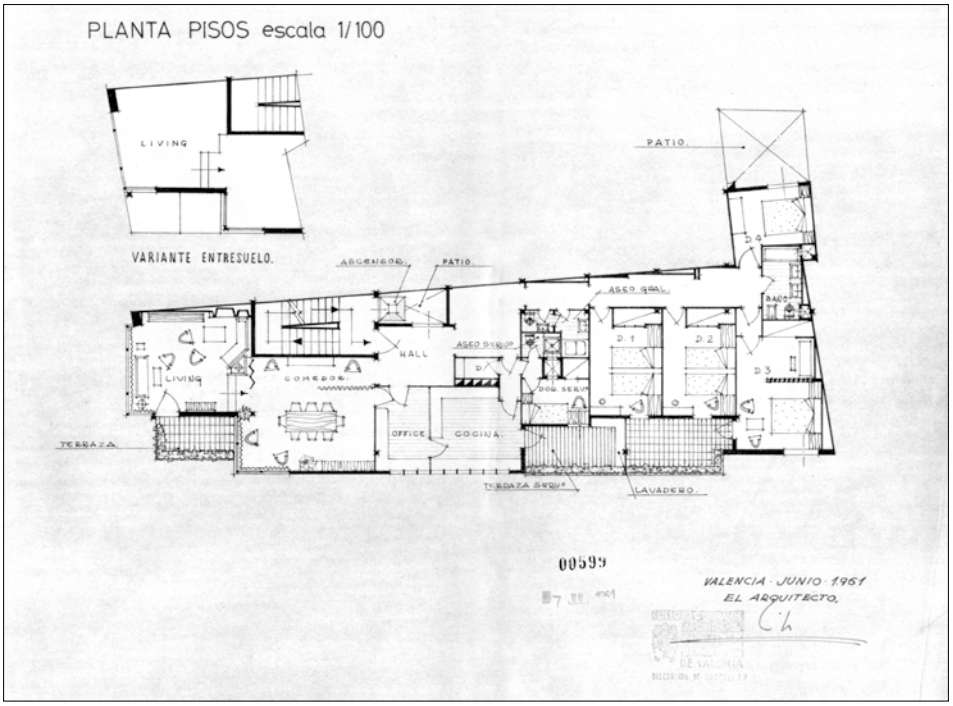

són de rajola cara vista a la caputxina, aplacats de marbre travertí i revestiments vitris tipus *gresite* en color blanc. La modernitat de l'edifici no se centra tan sols en les seues característiques visuals o estructurals, sinó que també es mostren en els diversos tipus d'acabats d'aquest immoble, tant interiors com exteriors, que denoten una execució amb molta cura.

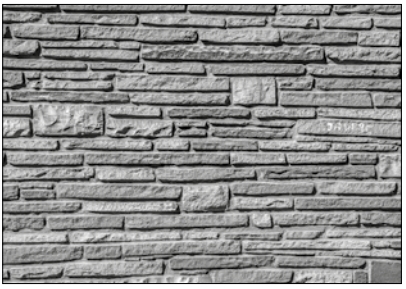
Mereix una menció especial l'accés enjardinat a l'edifici, que es complementa amb les jardineres fixes col·locades en la part inferior dels balcons de les plantes altes de la façana lateral, que tracta d'integrar quelcom de la naturalesa en l'immoble. Aquesta solució de jardineres ja s'havia empleat amb encert en l'anomenada Torre de València (1954-1960) del conegut arquitecte madrileny Luis Gutiérrez Soto (Madrid, 1900-1977), situada a la Gran Via Marqués del Túria 77-79, en la seua confluència amb l'avinguda de Jacinto Benavente, de València.

La clara influència en aquest edifici de la moderna arquitectura alemanya, especialment del conegut arquitecte Mies van der Rohe (Aachen[7], 1886-Chicago, 1969), va crear la falsa llegenda urbana, per la qual es va atribuir el disseny d'aquest projecte a arquitectes alemanys, pel seu estil totalment alié a la resta de l'anodina arquitectura local d'aquells mateixos anys; compareu per exemple amb l'actual Ajuntament, la seu social dels

[7] Aachen també coneguda com Aquisgrà és una reconeguda població alemanya propera a la frontera amb Bèlgica i Holanda.

Lluïsos o el Mercat Municipal. Del mateix Luis Gay, però en aquesta ocasió realitzat en col·laboració[8], està l'edifici d'Obres Públiques ubicat a la capital provincial, el projecte de la qual és de l'any 1962, però la seua realització, més bé tardana, va tenir lloc entre els anys 1968 i 1970.

Una característica del treball de Luis Gay és la seua col·laboració en la restauració d'edificis històrics de gran interés, entre els quals cal destacar la capella del Sant Calze, cobertes i cimbori de la catedral de València, així com la discutible repristinació[9] de la parròquia de Santa Caterina Màrtir en la mateixa ciutat. Aquesta obra va suposar la desaparició total del seu revestiment barroc, després del seu incendi ocorregut l'any 1936, tractant de recuperar amb això el seu gòtic primigeni. A fi d'alliberar de la pedra els algeps adherits, i emprant sistemes hui completament obsolets, es va modificar tota la superfície interior de l'església, desapareixent amb això la textura original de la pedra.

[8] En col·laboració amb l'arquitecte Luis Jiménez de la Iglesia Santonja.

[9] Encara que en la seua època era molt normal aquest tipus de reformes, promogudes totes elles per la Direcció General de l'Habitatge a València, sempre sota el control des de Madrid, va suposar la definitiva desaparició de molts revestiments barrocs en moltes de les esglésies valencianes.

6

Fèlix Quirós Candau

MUSULMANS I MORISCOS

AL SECÀ DE VILA-REAL. ELS SEUS HABITACLES AGROPECUARIS

Musulmans i moriscos al secà de Vila-real. Els seus habitacles agropecuaris

A la meua filla Lidiam Victoria,
que m'ha ajudat en els treballs de camp
i en el muntatge de plànols i fotos en l'ordinador.

Introducció

Aquesta introducció respon simplement a la intenció de situar el lector, amb unes pinzellades històriques, en els fets ocorreguts que ens acosten al treball d'investigació que he realitzat. La invasió dels àrabs a Espanya es propicia per les guerres internes a la mort del rei visigot Vítiza. El pretendent al tron, Roderic, fa front als partidaris de Vítiza, aquests són vençuts i acaben reconeixent-lo com a rei. Però, al mateix temps, prossegueixen els tractes amb els àrabs per mediació de *don* Julián, que en aquell moment era el governador de Ceuta. Aquest es desvincula dels llaços que l'unien a Vítiza i se sotmet a Musa ibn Nusayr, governador d'Ifriqiya. Els fills de Vítiza demanen auxili a *don* Julián, que estableix tractes amb Tàriq ibn Ziyad, incitant-lo perquè els musulmans intervinguen a Espanya. Musa va nomenar Tàriq cap de les tropes que havien d'acudir en ajuda dels fills de Vítiza. Aquestes tropes estaven formades per àrabs, sirians i berbers.

I així és com va començar la invasió d'Espanya pels àrabs. El 710 Tàriq fa una incursió a Algesires sense trobar resistència, va robar alguns ramats i va fer diversos esclaus. L'any següent, 711, desembarca amb les seues tropes. Aquesta incursió donà lloc a la dominació islàmica de la península Ibèrica. L'exèrcit de Tàriq derrotà els visigots comandats per Roderic a la batalla de Guadalete, que els àrabs van anomenar Wadi-Lakka. Diversos historiadors situen la batalla de Guadalete a la vora de la llacuna de la Janda, que va durar del 19 al 26 de juliol. Després d'aquest triomf, els àrabs que van venir com a ajuda del bàndol dels visigots es van convertir en conqueridors i no van desistir fins a ocupar quasi tota la península. Musa va prendre part activa en la conquesta el 712.

Els musulmans van estar a la península Ibèrica del 711 al 2 de gener de 1492, quan els Reis Catòlics van conquerir l'últim reducte que era Granada. Una vegada conquerida Granada, els Reis Catòlics estableixen unes capitulacions on s'indiquen les condicions en què els moros de Granada podien quedar-se a Espanya (la majoria es van quedar a La Alpujarra i altres se'n van anar a Àfrica) conservant les seues hisendes, religió, vestits

i llengua. Aquestes capitulacions no van donar el resultat esperat per ambdues parts, els moriscos (paraula que segons el *Diccionario Enciclopédico Larousse* fa referència als descendents dels musulmans espanyols que van quedar en terra cristiana després de la reconquesta) conspiraven contínuament per a intentar recuperar el territori que havien perdut i, d'altra banda, l'incompliment d'alguns punts de les capitulacions per part dels Reis Catòlics –com la imposició de nous impostos i la conversió forçosa implantada per Cisneros– va donar peu a rebel·lions, la qual cosa va provocar amb el pas dels anys la guerra de l'Alpujarra, de 1568 a 1571, guanyada als moriscos quan estava al comandament de les forces cristianes Joan d'Àustria. Quan el poder reial va aconseguir véncer els insurrectes, es va decidir dispersar més de 80.000 moriscos procedents del regne de Granada per diversos punts de la península Ibèrica, per a evitar que la seua concentració provocara noves revoltes. Molts d'ells van venir a València, on es van integrar per molts llocs musulmans. Els moriscos també van haver de patir la guerra de les Germanies, 1519-1522, com que van ajudar la noblesa (els seus senyors van guanyar la guerra) va augmentar l'odi i la venjança dels agermanats contra ells.

Al novembre de 1525, Carles V va ordenar que es batejaren tots els moros del Regne, si no ho feien fins a principis del mes de gener haurien d'eixir d'Espanya. Ací s'ignora la Carta de Poblament que va atorgar el rei Jaume I als pobles de la Serra d'Espadà. Aquestes mesures de Carles V van donar lloc a un alçament que va tenir lloc el 1525 en aquests pobles. Es confirma aquesta data perquè en el Consell de Vila-real s'esmenta aquest alçament. Per a contrarestar-lo, al comandament va ser posat Alfons d'Aragó, duc de Sogorb, entre altres pobles, es van unir les forces de Vila-real que van tenir una participació molt activa. Van acabar amb aquest alçament les forces reials el 19 de setembre de 1526.

Els fets van ocórrer de la manera següent. Quan va conquerir València, Jaume I va fer que el rei moro, Zeyt, es convertira al cristianisme, a canvi li concedeix les terres de Sogorb i la seua comarca. Els musulmans de la Serra d'Espadà, al principi, van creure que la seua conversió era fictícia, però quan van comprovar que la cosa era seriosa i que la seua abjuració havia de ser real, va sorgir la rebel·lió. El rei Jaume I, al front de 3.000 soldats i nobles, es va presentar a Artana, però en veure com era d'agrest aquell territori, va sospesar les pèrdues amb els guanys d'un atac i va decidir que el millor era una negociació, aquest comportament va predominar en ell en la campanya de reconquesta. Els va atorgar als pobles de la Serra d'Espadà una carta de poblament, en la qual els concedia molta llibertat. A banda de convertir-se en vassalls, entre altres privilegis, se'ls va concedir la propietat de totes les seues terres amb dret a heretar-les de pares a fills, llibertat religiosa per a orar a les seues mesquites i guardar els dies de festa per a ensenyar l'Alcorà (Empar Pons i Josep Herrero, 1973).

Els moriscos van ser batejats, uns a la força i altres voluntàriament. Segons Jaime J. Chiner Gimeno, els terratinents de Vila-real van adoptar noms i cognoms cristians. Un

d'aquests cognoms era *Llopo ('lobo')* que passaria a ser l'actual Llop. D'aquest cognom parlarem més avant.

Un altre patiment afegit que van haver de suportar els moriscos va ser la Inquisició. Segons Vicent Gil Vicent, una autoritat sobre la història dels moriscos en terres valencianes, en un article molt interessant ens diu: «Entre 1562 i 1598, 2.143 moriscos i 752 morisques van ser processats pel Tribunal de la Inquisició de València. D'aquests, 261 eren naturals o veïns dels confins de Castelló i 87, de la Serra d'Espadà».

El cens dels moriscos a les terres valencianes el 1565-72 dóna uns 19.000 focs i, el 1602, havien passat a 24.695. La majoria vivien en el medi rural i molt pocs en grans ciutats, no solien ocupar zones de regadiu i un alt percentatge vivien en terres de senyoriu. La majoria dels poblets de la Serra Espadà estaven habitats pels moriscos, on cultivaven i criaven els seus ramats, per això aprofitaven les bones terres, entre elles el secà de Vila-real on es troben alguns xicotets habitatges que es creuen musulmans, que són els que originen aquest treball.

Vila-real també va tenir moreria

Segons el pare Ramón de María, el 1279, Pere III invita els musulmans de Castalla i Biar a venir a poblar Vila-real, amb els quals va augmentar la població. Una disposició de Pere III, el 1282, mana construir al raval unes cases amb coberta i corral envoltades de paret, amb la donació de terres de regadiu, i es forma una xicoteta moreria. Segons Ramón Ferrer Navarro i Vicent Gil Vicent, amb la pesta negra es va ressentir la població i, l'any 1348, va haver-hi una crida a la població musulmana perquè vinguera a poblar la moreria. El 1414, per ordre de Ferran de Trastàmara hi ha una altra crida de musulmans per a incrementar la mà d'obra amb vassalls mudèjars. La moreria estava situada al raval de Castelló, el que avui és el raval de Sant Pasqual.

Després de la Reconquesta i el repartiment de les terres de Borriana a Vila-real, els moriscos de la Serra d'Espadà van continuar cultivant i pasturant les terres del secà de Vila-real amb les seus casetes i corrals fins a la seua expulsió.

L'expulsió dels moriscos

L'expulsió dels moriscos va ser ordenada per Felip III el 1609 i va durar fins a l'any 1614. Es calcula que el 1609 van eixir d'Espanya uns 800.000 moriscos, del port de Vinaròs en van eixir més de 15.000. Un dels motius de l'expulsió fou el contacte de moriscos amb

mahometans d'Àfrica per a planejar una nova invasió d'Espanya i una altra, no menys important, va ser l'odi que els cristians sentien pels moriscos. Aquesta expulsió va tenir els seus efectes en l'economia valenciana, que es va quedar sense una mà d'obra molt important sobretot al camp. Van haver de passar anys per a sanejar l'economia i tornar a crear riquesa.

Eugenio Ciscar Pallarés, en un extens treball sobre els moriscos al Regne de València, ens diu sobre l'expulsió: «En ese momento se cifran en 125.000 el número de moriscos (expulsados, huidos, víctimas…), por lo que la población total de Valencia en ese momento oscilaría en torno a 400.000 habitantes».

Expulsió dels moriscos del Regne de València des de Vinaròs, que va ser un dels ports d'embarcament per al desterrament. Quadre propietat de la Caixa d'Estalvis de València. Foto: Gil Carles. *Historia general de España*, tom V, dirigida per Ricardo de la Cierva, Editorial Planeta

Les casotes dels moros

Amb tots aquests antecedents històrics (molt superficials per a no allargar l'article), la qüestió era esbrinar l'existència de musulmans i moriscos al secà del terme municipal de Vila-real (part de l'antic terme de Borriana). Hi ha històries orals que passen de pares a fills durant generacions, aquesta ha sigut una d'elles: les casotes dels moros. Quan el meu avi tancava els bous al corral de Galindo em deia que aquella caseta i aquell corral els havien fet els moros i que aquell aljub, que estava molt prop del corral, també l'havien

fet els moros i la casa i el corral que està al camí de Vora Rambla, a la partida Boverot a Almassora, que jo veia des de xicotet per a anar a una finca de garroferes al terme municipal d'Onda. Així li ho van contar al meu avi els seus avis, i així ho van contar altres avis als seus fills i néts fins a arribar als nostres dies. Vaig preguntar a agricultors majors per aquestes construccions i tots els que les coneixien sempre em donaven la mateixa resposta: obra dels moros, inclús em van indicar una que jo desconeixia, l'anomenaven la casota del camí de Bellot. Quan vaig anar a veure-la, només vaig trobar les restes de l'enderrocament, que allí continuen; la van enderrocar fa uns anys, però no ho van fer per a construir ni transformar el terreny per a alguna nova plantació. Per què es va enderrocar?

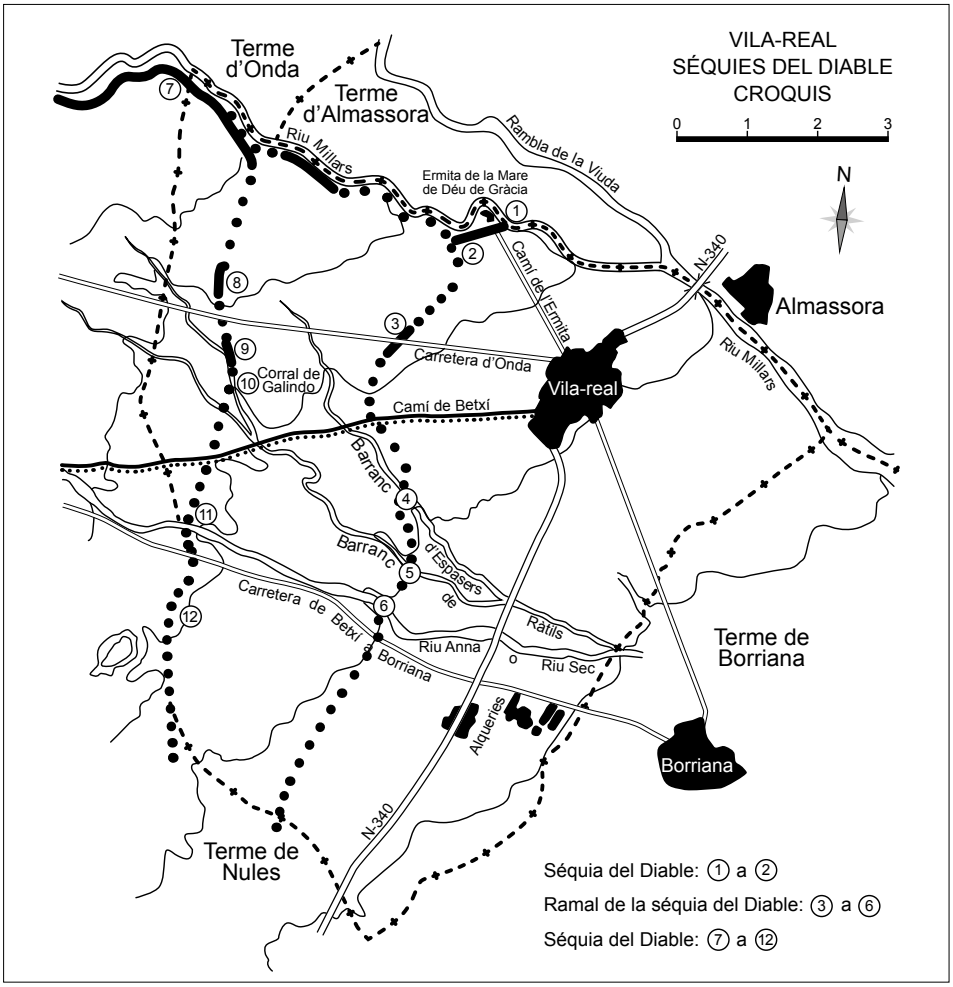
Fa molt pocs anys va aparéixer en la premsa una notícia que deia que al Pla Redó, en arrancar una finca de vells tarongers, havia aparegut una casota de moros. En aquell moment no li vaig donar massa importància. No vaig pensar que un temps després estaria immers durant més d'un any en la investigació d'altres cases com la del Pla Redó.

El meu interés per aquest tema va sorgir per una casualitat. En la tertúlia del Casino de la Caixa Rural, Miguel Adsuara Cerisuelo, corredor de taronges, va comentar alguna cosa sobre la casota dels moros del camí del Molí de Llop. Sentir parlar de la casota dels moros i recordar la del Pla Redó va ser un motiu per a interessar-me per la investigació sobre aquestes edificacions. Li vaig preguntar si podia explicar-me amb detall on es trobava exactament, així ho va fer, i també em dir que molt prop d'aquesta n'hi havia una altra i també em va donar la seua situació.

Amb la perícia que tenen els compradors de taronja per a explicar la ubicació de les finques als collidors, no va ser difícil trobar-les. A la construcció número 4, vaig estar dos matins a base d'aixada i serrutx per a netejar la mala herba acumulada que rodejava les seues parets per a poder fotografiar-la. Més tard, buscant per la zona, vaig trobar la número 5. Les vaig fotografiar i em vaig adreçar a l'Ajuntament, a Patrimoni, perquè m'informaren si aquestes edificacions estaven en el catàleg de Patrimoni. La resposta va ser que no estaven catalogades i en desconeixien la seua existència. Per a mi va ser una notícia gratificant perquè podia dedicar-me a estudiar la seua antiguitat, que jo remuntava als moriscos pel tipus de construcció.

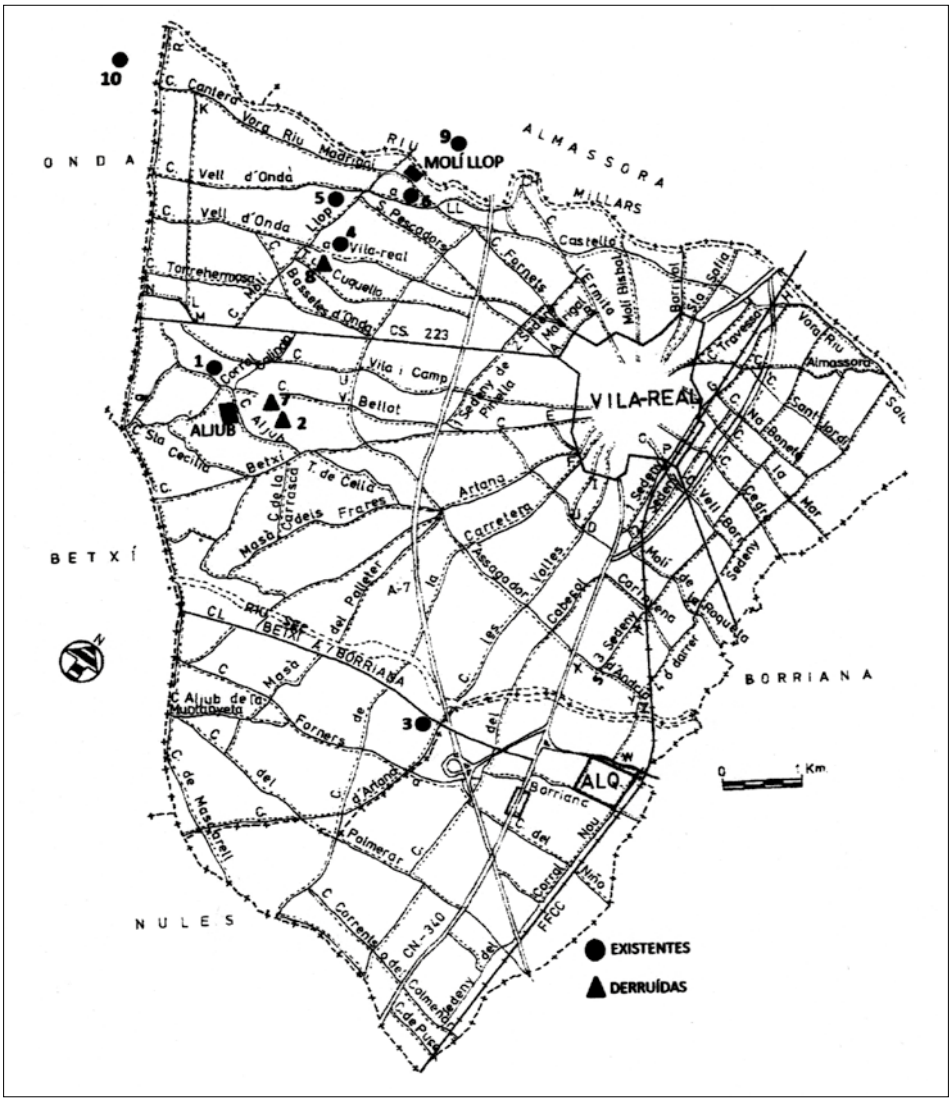
En la zona estudiada sobre les construccions que ens ocupen en aquest article (Madrigal, Pinella i Pla Redó), en el Catàleg Històric i Artístic de l'Ajuntament de Vila-real d'elements protegits del terme municipal, segons Pasqual Batalla Llorens, només estan catalogats l'Aljub, s. x-xiii; la caseta del mas de Vicioso, s. xii-xiii, i el corral de Galindo. Batalla data el corral de Galindo al s. ii dC com a corral per al bestiar i restes d'una gran explotació agrícola. Ell les considera restes arqueològiques. Podem trobar aquesta informació en el número especial publicat per la revista *Poble,* sota el títol *Històries de molins a Vila-real*, reeditat recentment en format de llibre també per la revista *Poble*. Segurament Batalla ja

no tenia tan clara la datació del s. II dC, basada en una moneda romana trobada en una finca pròxima al corral de Galindo per José María Doñate, on aquest fa la datació. No dubte del treball de Doñate, amb el qual tenia una bona amistat. Va ser el meu professor d'Arqueologia, amb ell vaig aprendre molt, gràcies a les voltes que vam pegar amb Lorenzo Gozalbo, buscant restes arqueològiques, ibèriques sobretot. Però no oblidem que molt prop del corral de Galindo passa un dels dos ramals de la séquia del Diable, d'època romana, tan ben estudiada i publicada per Doñate. En una conversació amb uns llauradors majors, un dels que ho contava estava de jornaler en aquella transformació (algun d'ells ja no està entre nosaltres) i deia que mentre transformaven una finca de garroferes per a plantar tarongers, molt prop del corral de Galindo, va aparéixer terra negra i furgant més van trobar la séquia del Diable. No van dir res i van continuar la transformació, van anivellar la terra i la séquia va quedar tapada. La séquia del Diable podria tenir alguna cosa a veure amb la moneda romana trobada per Doñate?

Plànol de la séquia del Diable. Font: «Riegos romanos del Mijares», José María Doñate Sebastiá

És evident que al corral de Galindo no hi ha res que prove que la seua construcció fora romana, la seua arquitectura és semblant a les altres estudiades de construcció musulmana idèntiques a l'Aljub. Encara que anteriorment van poder existir altres assentaments, ja que segons Vicente Climent s'han trobat trossets de ceràmica ibera. També s'ha trobat ceràmica anomenada per José María Doñate *moreta*, ceràmica musulmana tardana. Açò ens indica que l'habitarien els moriscos fins a la seua expulsió. En un principi vaig pensar que estaven fetes pels moriscos en els s. XV-XVI, amb la nova arribada d'aquests després de l'expulsió de Granada. Però, com veurem en els estudis d'altres autors, sembla que són dels s. X-XII-XIII.

El plànol de localització de les construccions existents està fet sobre el plànol del llibre *Toponimia rural de Vila-real*, d'Emili M. Obiol Menero

Com hi ha diverses construccions estudiades sense catalogar, crec que el més prudent és identificar-les amb un número al mapa del terme municipal, ja que no puc posar els noms de les finques o els amos sense el seu permís, fins que Patrimoni les catalogue com a Patrimoni Històric Protegit, si així ho consideren. Estem parlant sobre les del nostre terme, perquè n'hi ha una al terme municipal d'Almassora i una altra al d'Onda. El corral de Galindo està catalogat i protegit, però he decidit posar-lo amb número per a harmonitzar amb les altres edificacions del mateix estil. L'Aljub i el molí de Llop hi apareixen amb el seu nom, ja que són edificacions distintes i molt conegudes.

Abans de començar les investigacions sobre aquestes troballes volia assegurar-me que al secà de Vila-real van habitar musulmans o els anomenats moriscos.

Un article molt interessant de Jaime J. Chiner Gimeno em trau dels meus dubtes. Es tracta del document següent:

«Para analizar los 9 folios de un cuadernillo que constituye, junto a otra serie de papeles referentes a la administración real de los bienes de moriscos villarrulenses [sic] en 1613, el expediente número 10.136 de la serie <Maestre Racional> custodiada en el Archivo del Reino de Valencia. Como se afirma en una de sus páginas, su elaboración, a partir de un <cappatro> de 1608, fue debida a Pedro López —coadjuntor del Maestre Racional de Valencia— atendiendo a la petición elevada, con fecha 15 de marzo de 1615, por el Batlle José Mascarell a instancia de los jurados y síndicos de Vila-real. En ella se solicitaba al Real patrimonio valenciano el pago de las <peitas> adeudadas por una serie de tierras que, propiedad de moriscos, habían pasado a engrosar dicho Patrimonio tras el decreto de expulsión de 1609.

El documento objeto de esta comunicación consiste, fundamentalmente, una serie de 395 nombres de moriscos terratenientes en la batllía de Vila-real, escritos en el alfabeto latino y seguidos de las cantidades pagadas, estando al mismo tiempo, agrupados en base a su lugar de residencia.

Bechí	232 contribuyentes	58,73%
Villavieja	41 contribuyentes	10,37%
Val de Uxó	33 contribuyentes	8,35%
Castro[6]	3 contribuyentes	0,75%
Torrechiva	1 contribuyentes	0,25%
Vall de Almoacid	1 contribuyentes	0,25%
Eslida	11 contribuyentes	2,78%
Artana	73 contribuyentes	18,48%

[6] Se trata de un lugar de la Sierra de Eslida.»

La nota del quadre supose que fa referència al lloc on es troba el castell de Castro.

A partir del moment en què, forçosament, els moriscos van haver de batejar-se, van adoptar noms cristians i també cognoms, segons Chiner, un dels cognoms va ser Llopo (de 'llop'). Trie aquest cognom de la llista morisca que Chiner té en l'article, ja que més avant parlarem d'ell.

Ciscar Pallarés ens aporta més dades sobre els moriscos al secà de Vila-real.

> «Desde Onda o Castellón de la Plana hasta Oriuela, en 23 localidades de realengo se contabilizaron e inventariaron, a raíz de la expulsión, un gran volumen de inmuebles: de 50.000 a 60.000 hanegadas aproximadamente, unas miles de casas, corrales de ganado, molinos» [...] «en el realengo de Villarreal, moriscos sobre todo de Bechí poseen aproximadamente más de 14.000 hanegadas (2.416 cachizadas)» [...] «Otro modelo es el de los realengos, con parcelas medias muy superiores, entre 11 y 15 hanegadas de media (Alcira, Castellón, Villarreal).»

L'Aljub

Per a parlar de construccions àrabs començarem per l'Aljub, situat al camí que porta el seu nom.

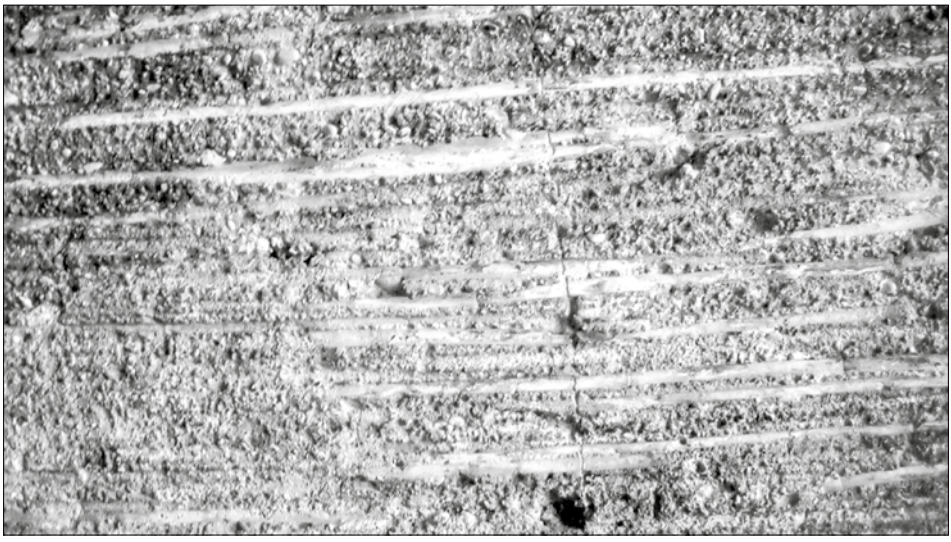

L'Aljub

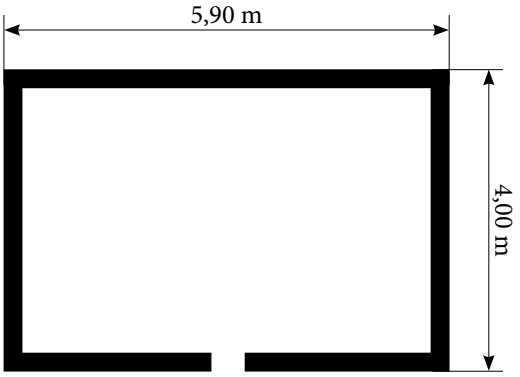
Les seues mesures exteriors són 5,90 x 4 m i una profunditat de 2 m, amb una capacitat de 36.000 l, amb un grossor de les parets de 60 cm. El seu sostre és de volta de canó. Té una xicoteta porta en un dels laterals encarada al camí (que en aquells temps seria un camí de ferradura), al mateix temps era la receptora de l'aigua i l'entrada a l'aljub. Després de la porta hi ha dos escalons, pels quals es baixa a un replanell xicotet, a continuació hi ha cinc escalons per a recollir l'aigua. Segurament, quan es va transformar el secà en regadiu, es van plantar tarongers i alguna mala persona li va fer un forat al centre del sostre per a traure l'aigua sense haver d'acatxar-se per a baixar els escalons.

L'Aljub

Vista del gravat de les canyes

Planta de l'Aljub

Segons Pasqual Batalla Llorens, en un número especial de la revista *Poble*, es tracta d'un aljub àrab. En un article molt interessant de José Amorós Castañer i Begoña Amorós Grau sobre l'Aljub, en dades trobades a l'Arxiu Municipal de Vila-real, indiquen que «cabe datar la construcción entre el siglo x i el xiii». Després de tota la bibliografia consultada, m'incline sobre el xii o el xiii.

Un professor d'història, quan parlava de la construcció dels aljubs musulmans, ens explicava la tècnica que, possiblement, usaven per a fer la teulada d'una manera molt laboriosa. Una vegada construït l'aljub (de forma rectangular) les dues parts més curtes del rectangle acabaven formant l'arc que determinaria la curvatura de la volta de canó que formaria el sostre. Una vegada estaven ben seques les parets perquè tingueren la suficient resistència per al pes que haurien de suportar en posar la teulada, amb canyes resistents o un altre tipus de material vegetal es formarien uns arcs recolzats a la vora de les parets en sentit transversal de l'aljub, i sobre aquests arcs en sentit longitudinal es

Detall de la construcció de l'arc

posaven (he escrit *es posaven*, en afirmatiu, perquè en totes les edificacions es troben les seues empremtes) canyes, unes al costat de les altres, ben encaixades, formant un teixit. Amb aquest sistema només es necessitaria un xicotet motle de fusta amb la forma de l'arc, amb una amplària d'uns cinquanta centímetres. Per a començar el sostre només havien d'apegar a la paret el motle de fusta i començar a posar una capa d'argamassa damunt de les canyes i pedres en forma de lloses en sentit vertical fins a formar el nou arc amb la pedra angular. Una vegada acabat aquest arc, ja es podia retirar el motle per a tornar a posar-lo a continuació per a formar un altre arc i així fins a acabar de col·locar tot el sostre per a formar una volta de canó. Totes les edificacions estudiades estan construïdes amb volta de canó. Com diu el tòpic, una imatge val més que mil paraules, per això il·lustrem aquesta explicació amb fotos, perquè el lector es faça una idea més clara del tipus de construcció de la qual parlem.

Detall de la construcció de l'arc

Aquesta forma s'observa en totes les construccions. La impermeabilització de la teulada està formada per tres capes (el constructor Jorge Mata em comentava que si en un formigonat horitzontal s'havia quedat en algun lloc per error un desnivell que formava una bassa, per a anivellar-lo es posava una capa prima, seca aquesta se n'afegia una altra i així fins a aconseguir la seua anivellació, açò es feia per a evitar que es clevillara), la seua base és una graveta finíssima, segurament tamisada, ja que el grossor dels grans es veu prou uniforme, després es mesclaria amb argamassa i un altre material que li dóna un color negre, es poden observar les capes en la foto de la casa núm. 4. Aquesta fins al dia d'avui no té goteres. Ernesto Ramos, arquitecte municipal, suggereix que aquest element que li dóna el color ennegrit podria ser cendra, encara que indica que caldria fer un estudi més profund. Aquesta idea no aniria molt desencaminada. Recorde haver vist un documental en què els enginyers i arquitectes romans, durant la construcció del

Coliseu de Roma, per a fer més lleugera l'argamassa, van afegir-hi cendra volcànica i sense esperar-ho van descobrir un tipus de ciment més resistent i menys pesat. En un documental emés per La 2 de TVE, sobre un poble massai, una de les dones estava pastant fang i li va afegir cendra, el reporter li va preguntar per què afegia cendra i li va contestar que aquesta donava més força a la massa i així no es clevillava, i s'escorria millor l'aigua de la teulada.

Detall de les capes de la coberta de la casa número 4

Una vegada acabat aquest treball, vaig veure un altre documental en La 2 de RTVE sobre Tunísia, allí explicaven que als afores d'un poblat hi ha una fàbrica de rajoles de fabricació tradicional, fetes a mà, tal com recorde haver-les vistes fer a les nostres rajoleries ja desaparegudes. Una vegada acabades de fer al sòl amb motles de fusta i refinades amb les mans immediatament tot just es fa una filera, abans que perden humitat, i les van empolvorant amb cendra. El locutor explica que la cendra es posa perquè no es clevillen.

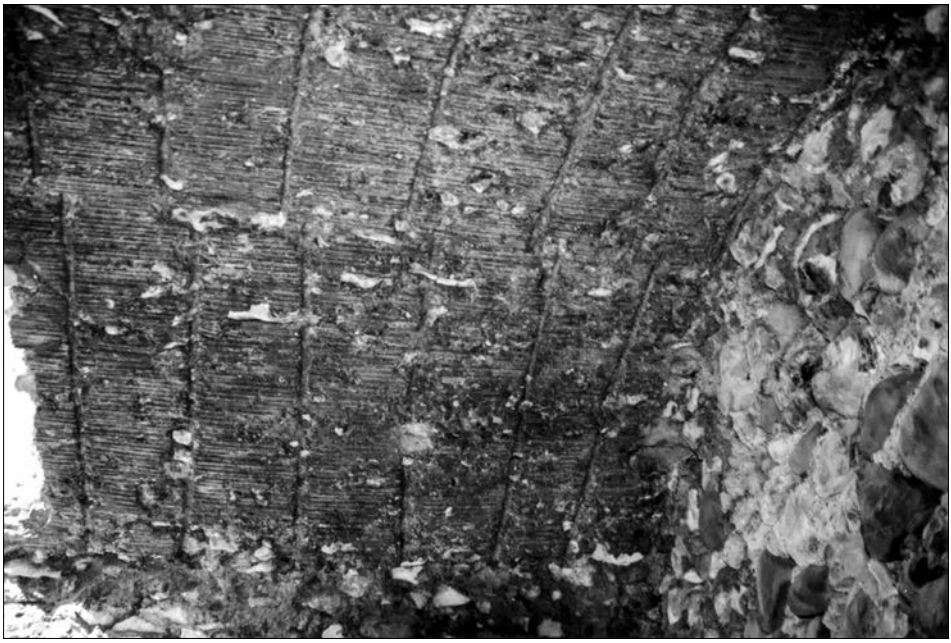
Construcció número 1

Es tracta del corral de Galindo. José Benedito, Fernando López i José Manuel Melchor en una publicació patrocinada per l'Ajuntament de Vila-real i en una fitxa corresponent a aquesta construcció diuen: «Cronologia indeterminada». Al meu entendre la construcció de l'Aljub es va fer per a abastir d'aigua a persones i ramats i justament a 500 m es troba el corral de Galindo i a 200 m els Arquets (més avant parlarem d'aquest corral destruït).

De fet, crec que són tres construccions fetes per les mateixes dates per a abastir-se d'aigua. La construcció consta d'una casa dividida en dues habitacions separades per una paret de pedra i una xicoteta porta amb arc, la façana d'entrada a la casa està afonada. Les seues mesures són: 6,60 m x 3,68 m, la superfície de les quals és de 24,29 m^2 (les mesures de totes les cases són exteriors). La seua orientació és de 170° sud-oest. La superfície del corral no s'ha pogut mesurar a causa dels esbarzers enredats que hi ha a les parets.

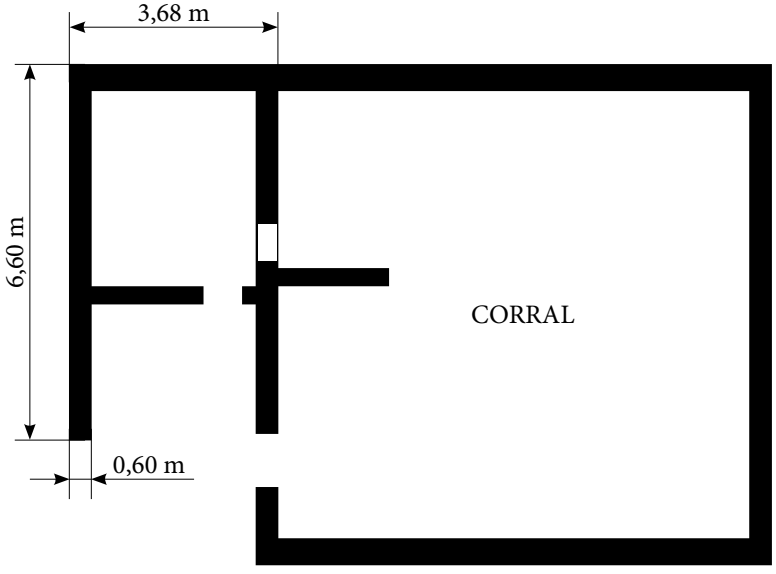
Casa del corral de Galindo (vista per darrere)

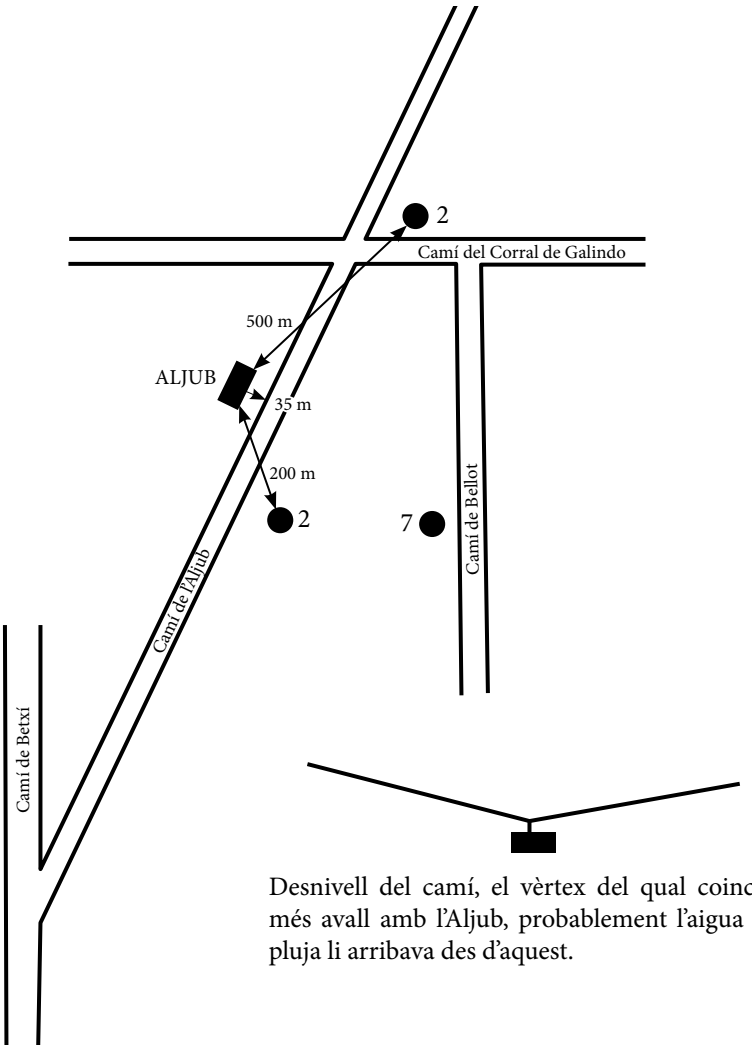
Teulada amb canyes creuades, per aquest detall es distingeix de les altres estudiades

Vista lateral de la casa, des de dins del corral, d'on es veu una finestra de vigilància del ramat

Planta del corral de Galindo

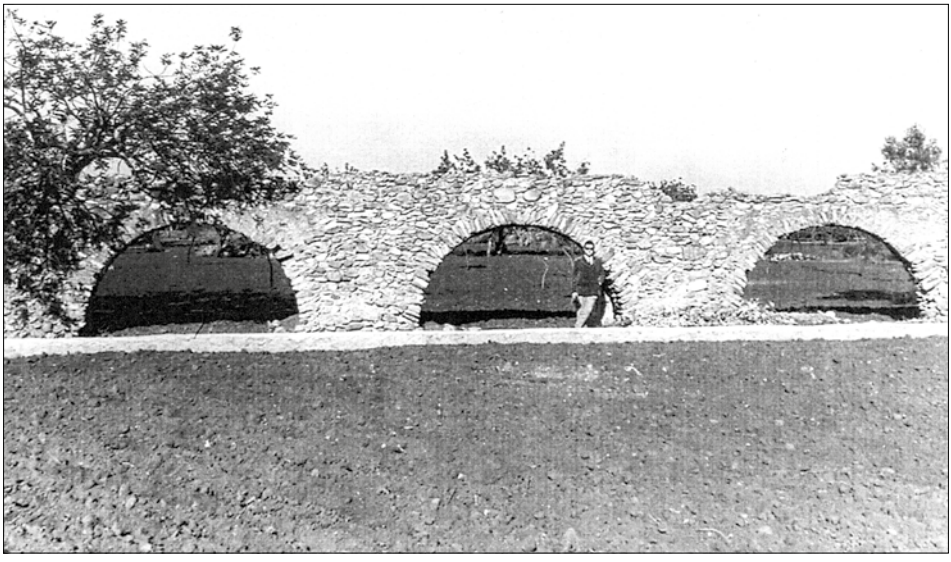
Desnivell del camí, el vèrtex del qual coincideix més avall amb l'Aljub, probablement l'aigua de la pluja li arribava des d'aquest.

Construcció número 2

Els Arquets, no s'han de confondre amb els Arquets o Arcs situats al barranc de Ràtils. José María Doñate, en el seu estudi sobre la séquia del Diable, quan parla sobre els Arquets del barranc de Ràtils, ens diu. «Acueducto Els Arquets o Arcs». Doñate ja no està molt segur de la seua denominació; pura lògica, perquè el pont està format per tres grans arcs. Aclarit açò, tornem als Arquets de la partida de Pinella. Com avui no queda ni rastre d'aquesta construcció, vaig buscar la seua ubicació en el cadastre perquè quede clar per a sempre el lloc on es trobaven. La fitxa cadastral és la següent: polígon 38, parcel·la 339, que confronta pel sud amb el camí de l'Aljub. En el plànol del cadastre de

1949, en un punt de la finca esmentada, hi ha assenyalada una casa. Amb la primera transformació del terreny es va haver d'eliminar la casa i el corral i es van deixar els arcs de la paridora, eren tres arcs de mig punt. Per això van rebre el nom dels Arquets, donat pels llauradors de les nostres generacions passades, tal com ho vaig descobrir investigant amb alguns majors que queden. N'hi havia uns d'iguals en una paridora musulmana derruïda a Xèrica.

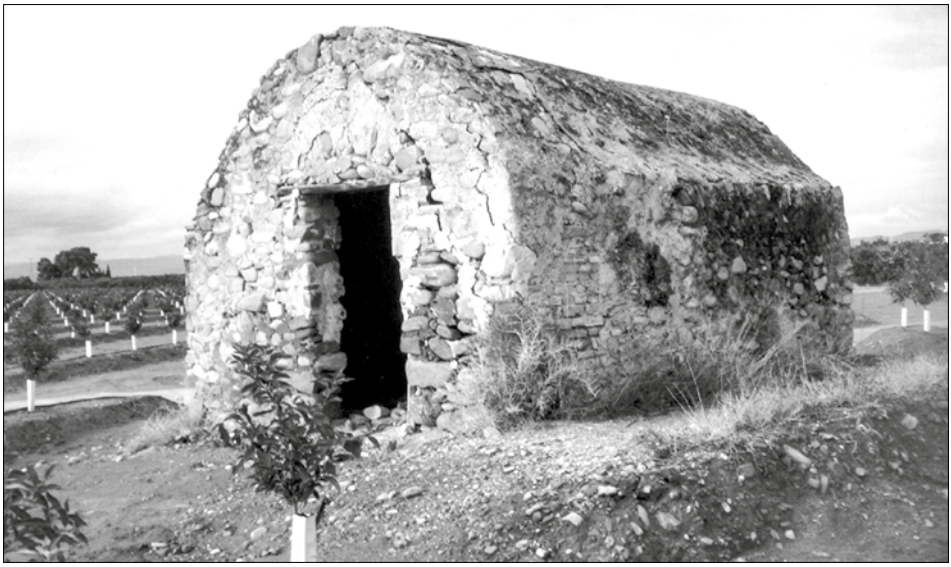
Quan van desaparéixer els Arquets? Després de moltes investigacions, vaig trobar Francisco Bonet, de 90 anys, encarregat de la finca (que ja no està entre nosaltres), revista *Font* núm. 15. Francisco em diu que va ser sobre l'any 1960 quan es van arrancar els tarongers vells per a plantar-ne de nous, la màquina va enderrocar els arcs, la pedra se la va emportar un particular amb una furgoneta DKW per a fer un reguer i així va acabar un monument amb tants anys d'història.

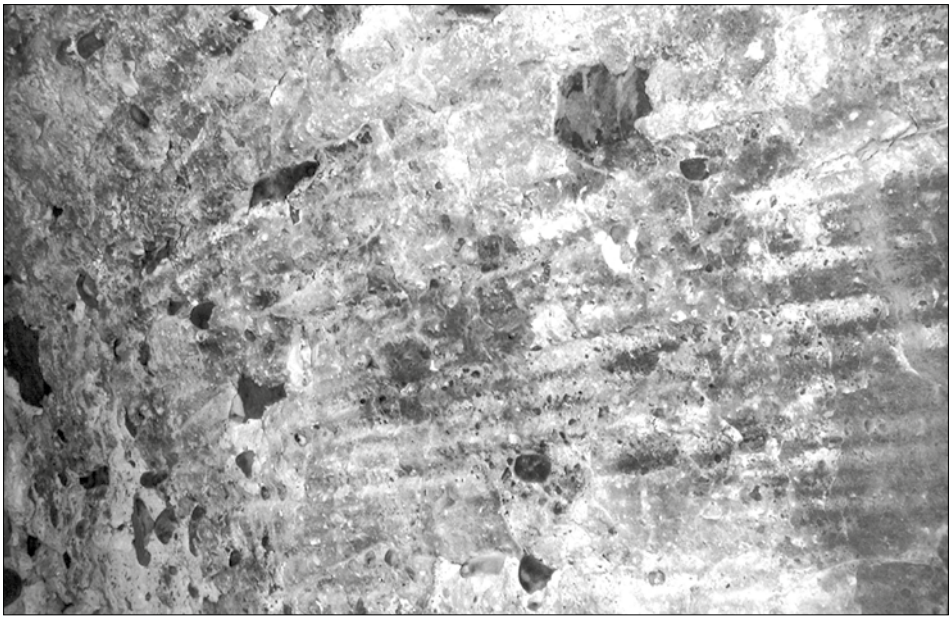
Els Arquets. Foto cedida per Enric Arenós Cortés, *Quique*

Construcció número 3

Aquesta caseta la podem contemplar de miracle a la finca on es troba, a la partida del Pla Redó. Recentment van arrancar els tarongers vells per a fer una profunda transformació i plantar nous tarongers. La sort va ser que, quan la màquina excavadora anava a enderrocar-la, va passar el policia local de Patrimoni Vicente Climent Ortells i va paralitzar la destrucció. Climent va cridar ràpidament el regidor de Patrimoni Emili M. Obiol, professor titular de Geografia de la Universitat de València. Aquest va donar ordre de paralitzar la barbàrie que s'anava a cometre. Al matí següent va enviar una patrulla

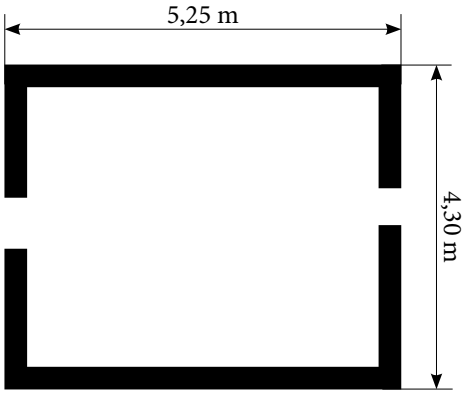
Construcció núm. 3

Detall de la teulada amb canyes

i van envoltar la casa amb cinta policial, es va avisar l'amo de la finca que no es podia enderrocar la caseta, ja que era una construcció medieval i era patrimoni municipal. I així va ser com es va salvar.

Aquesta construcció ja va patir grans danys segurament en la primera transformació per a passar de secà a regadiu i plantar tarongers. Si observem, la porta no és l'original, ja que

Planta de la construcció núm. 3

en aquestes construccions les portes eren més xicotetes i el llindar tenia forma d'arc, com veiem en altres construccions que es conserven senceres. Al costat de la porta es veu un clavill que seria conseqüència de l'obertura del buit per a la porta nova. Però el dany no acaba ací, ja que en la part posterior, en una època més recent (es veu en els materials) van obrir una altra porta, segurament per a tenir més llum i que correguera l'aire.

Les seues mesures són: 5,25 m x 4,30 m, la superfície és de 22,57 m^2. La seua orientació és de 220° sud-oest.

A diferència de les altres que estan construïdes amb pedres planes, lloses, aquesta està construïda amb cudols (amb els quals és més difícil la seua construcció), segurament del riu Sec que està molt a prop, d'on s'abastirien d'aigua i abeurarien el bestiar. En temps antics passava constantment aigua, d'on també s'abastia part de Borriana.

Joaquín Aparisi Martí i Vicente García Edo, en el llibre titulat *Alqueries,* tracten les edificacions de l'època medieval. Ells daten aquesta construcció en l'època medieval, en el peu de foto posa que és un aljub, hi haurà algun error de transcripció, ja que és una casa normal, inclús amb el forat d'un fumeral. He estat dins d'ella tres vegades per al seu estudi.

Construcció número 4

Aquesta caseta es troba en un bon estat de conservació, només l'arc de la porta ha patit un xicotet despreniment, gràcies a l'amo de la finca que fa anys va rejuntar amb ciment les pedres. Encara segueixen en peu dues terceres parts de l'arc. Les seues mesures són: 6 m x 4,10 m. La superfície és de 24,60 m^2. La seua orientació és 225° sud-oest.

Construcció núm. 4

Detall de la teulada amb canyes

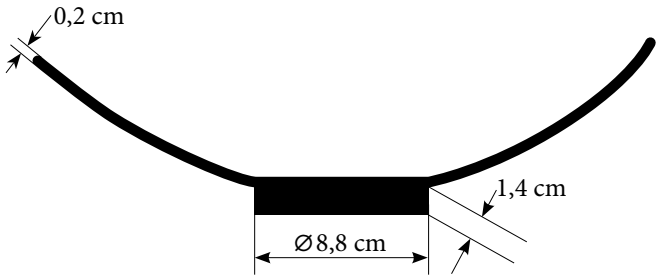

Detall del fumeral

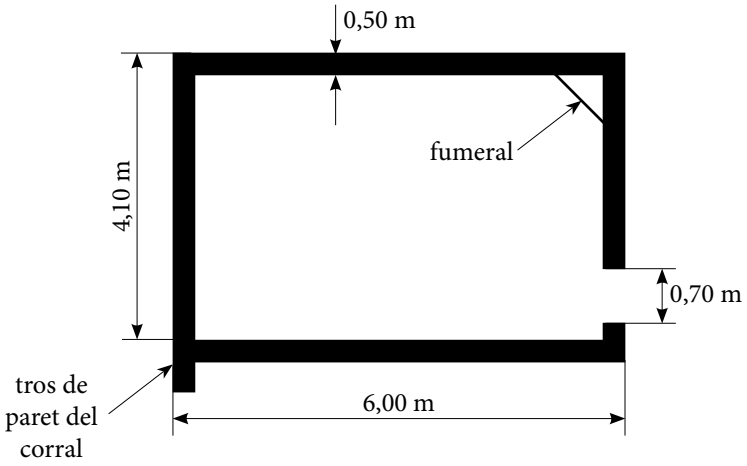

La fletxa indica un tros de ceràmica utilitzat en la construcció de la paret

Projectant un costat del tros de ceràmica trobat, es veu que pot tractar-se d'un fruiter, la ceràmica és molt fina i la part interna conté un vidriat d'un color verdós amb un matís groc.

Seguint un traç de la ceràmica, s'ha aconseguit reconstruir aquest perfil

Planta de la construcció núm. 4

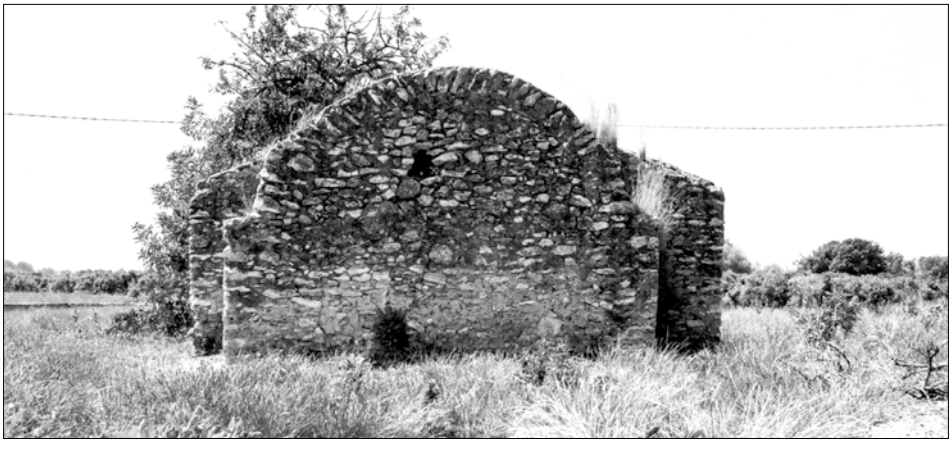
Construcció número 5

Aquesta casa és la més majestuosa de totes, segurament el seu amo seria bastant ric per a realitzar tal obra. A banda de la seua dimensió, té coses molt peculiars que no tenen les altres. Un terç de les parets del fons de la casa estan lluïdes fins a una altura d'un metre, que és on estarien els dormitoris, no hi ha paret divisòria. Si n'hi havia, podria ser una part que no ha perdurat fins als nostres dies. Per exemple, hipotèticament, barandats de canyes lluïdes amb argamassa o cortines. Però el més important i cridaner és l'arc construït a dos metres del final de l'edifici. Aquest és un arc singular, l'ha vist

un arquitecte i li he ensenyat la foto a altres dos i cap d'ells havia vist ni estudiat res paregut. Es tracta d'un arc construït amb rajoles massisses i, al centre, s'obri un gran buit segons pareix sense cap utilitat. Podria ser un adorn? El lector ho apreciarà millor en la foto que en la descripció. En la part exterior de l'edifici, l'arc està recolzat per dos contraforts. Una altra peculiaritat és que la teulada no descansa damunt de l'arc, sinó que coincideix en la part de baix, i per la part de dalt del sostre sobreïx uns deu centímetres. Anna Delcampo Carda, arquitecta vila-realenca investigadora en l'Institut Universitari de Restauració del Patrimoni de la Universitat Politècnica de València, després de veure les fotografies, m'ha comunicat que seria interessant fer un estudi de la casa i de l'arc, ja que aquest sembla que posseeix característiques constructives peculiars.

Construcció núm. 5

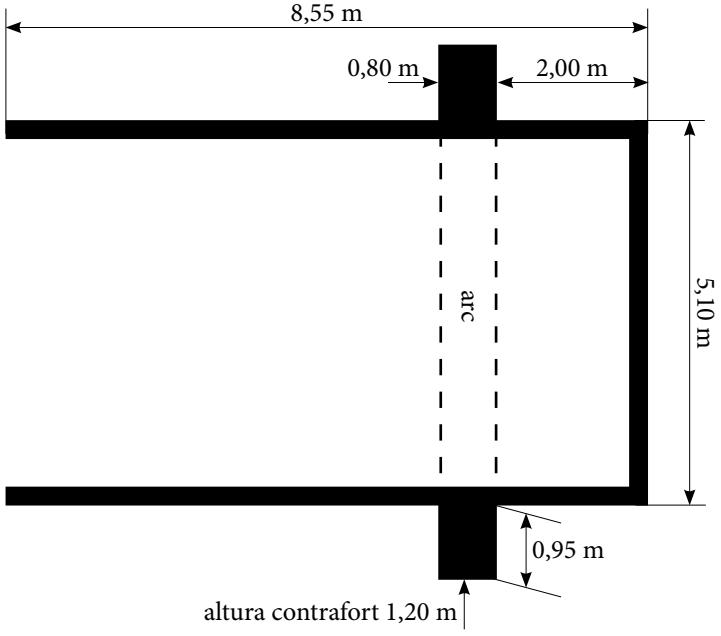
Construcció núm. 5

Construcció núm. 5

Detall de l'arc a l'interior

Planta de la construcció núm. 5

A la paret que dóna a l'est, a la zona de dormitoris, hi ha tres finestres tapiades amb una simple llosa per a l'hivern i fàcils de llevar a l'estiu perquè entrara la fresca i l'airet de la mar i la llum. A la part oest, prop de la porta, n'hi ha dues també tapades. La paret de la porta està afonada, va caure o la van tirar? No se sap. I la casa ha servit des de la transformació de la finca en tarongerar per a cremar la llenya, el sostre està socarrat, es pot observar en la foto de l'arc.

Les seues mesures són: 8,55 m x 5,10 m. La superfície és de 43,60 m^2. La seua orientació és de 200° sud-oest.

Construcció número 6

En aquesta casa, la finca de garroferes i pins està tancada per a preservar-la de gent que entrava i eixia. Està catalogada com a Patrimoni a l'Ajuntament de Vila-real. Els amos van fer una xicoteta reparació en una paret que estava danyada i que haguera pogut caure, ja que saben el valor històric que té i volen conservar-la.

A causa de la impossibilitat d'accedir-hi per a fotografiar-la i amidar-la, em vaig posar en contacte amb el germà de l'ama (no vull ni puc donar noms). Aquest em va dir que parlaria amb ella. La resposta va ser que des de fora de la tanca podia fer les fotos que

volguera, però la porta no s'obria a ningú; també em va dir que la casa era mora i per això la cuidaven.

Per l'amistat que m'uneix, vaig parlar amb José Cantavella Vicent, més conegut com Pepe *l'Ermita*. Aquest té una finca, que també va ser de garroferes, que està al costat d'aquesta casa. Em vaig posar en contacte amb ell i vam quedar per a veure'ns en la seua finca. Li vaig dir que em contara tot el que sabera sobre aquesta edificació i el resultat va ser molt fructífer. Ell, des de molt xicotet, anava amb son pare a llaurar el garroferar i, en dies de tempesta, s'havien retirat moltes vegades dins de la caseta i la coneixia molt bé, ja no sols pels dies de tempesta sinó perquè jugava per allí. La primera cosa que em va dir fou que era mora. També em va contar que segurament es dedicarien a l'agricultura, i que en la part posterior hi havia dues sitges en forma de gerra de respectables dimensions, més de tres metres de profunditat i una base d'uns dos metres de diàmetre. Ell les coneixia des de xicotet amb la tapadora de pedra, algú es va emportar les pedres i fa uns trenta anys, quan van començar a fer algun xalet a prop, les van cegar perquè no caiguera cap xiquet jugant per allí o algun animal.

Seria factible que fora una explotació agrícola perquè té un xicotet corral de les mateixes dimensions que la casa per a estable per a algun animal de cultiu i càrrega, i algunes cabres o ovelles i aus per al suport de la casa. A ell, que havia estat tantes vegades dins de la caseta, li vaig preguntar sobre la teulada per l'interior, si hi havia senyals de les canaletes que deixen les canyes, em va confirmar que sí. Contava Pepe que hi ha una llegenda que ha passat de pares a fills que diu que els moros cultivaven en una extensió de

Construcció núm. 6

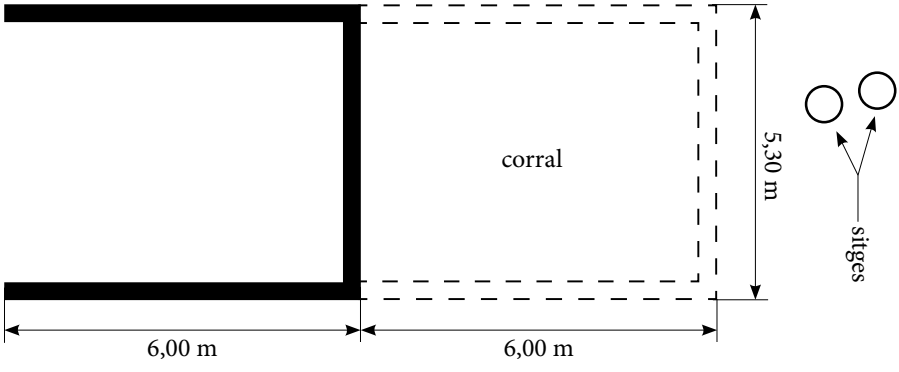
terra formada per un replec del riu que encara existeix, que podien regar i que es podien consumir qualsevol tipus de verdures i llegums. Aquesta casa està molt prop del riu, igual que les construccions núm. 4 i núm. 5, i al costat tenien el molí de Llop per a fer la farina dels cereals.

Segons José Benedito, Fernando López i José Manuel Melchor en *L'arquitectura tradicional a Vila-real,* en la fitxa 328, apareix amb la datació següent «Cronologia: segles XII-XIII (?).»

Les seues mesures són 6 m x 5,30 m. La seua superfície és de 31,80 m^2. La seua orientació és de 220° sud-oest. Les mesures, com que no vaig poder entrar dins de la finca, es van realitzar per làser aprofitant els buits dels arbres.

Construcció núm. 6

Planta de la construcció núm. 6

Construcció número 7

Ruïnes de la construcció núm. 7

D'aquesta construcció només queden les ruïnes, estava situada al camí de Bellot, darrere observem una fàbrica. L'amo, *suposadament*, podria pensar en ampliacions i per a evitar problemes el millor era enderrocar-la.

Construcció número 8

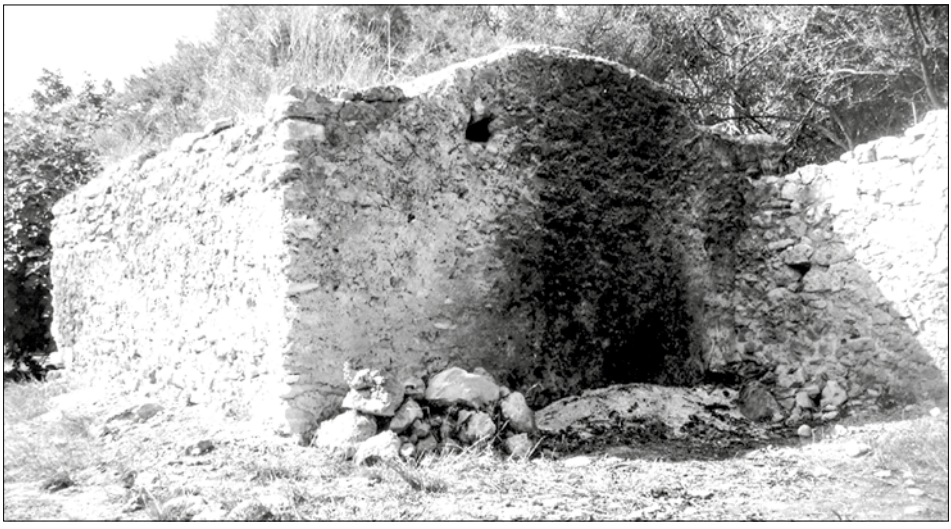
Ruïnes de la construcció núm. 8

Detall de l'arc amb les pedres verticals, per a la construcció del sostre. En la part de baix del sostre, es veuen les canaletes formades per les canyes en la seua construcció.

Aquest no és el cas de la núm. 7. És el cas dels que no aprecien les coses o per ignorància o que a vegades destorbava per a plantar un taronger més, sense pensar que estaven destruint un monument medieval de diversos segles i irrecuperable. Aquestes restes estan ubicades al camí del Cuquello. La longitud de la paret és de 6,10 m. La seua orientació és de 220° sud-oest.

Construcció número 9

Construcció núm. 9

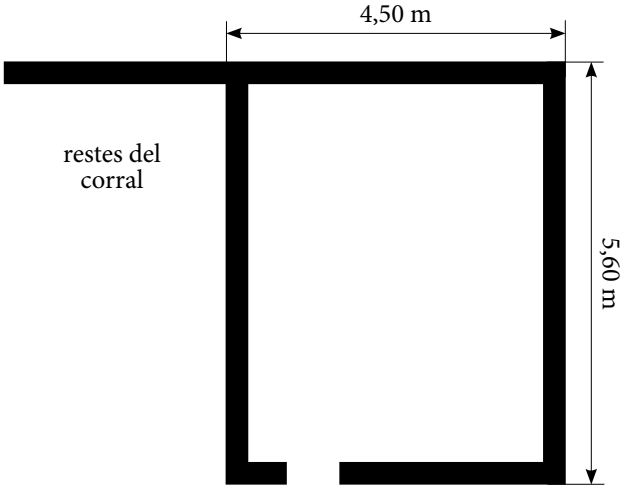

Porta de la construcció núm. 9

Detall de la teulada amb canyes

Aquesta casa es troba a la partida Boverot d'Almassora, una part interior del sostre ha patit una reparació molt desafortunada. Les seues mesures són 5,60 x 4,50 m. La seua superfície és de 25,20 m. La seua orientació és de 220° sud-oest.

Planta de la construcció núm. 9

Construcció número 10

Construcció núm. 10, al terme municipal d'Onda a la vora del riu Millars

Aquesta caseta està al terme municipal d'Onda, molt a prop de la ratlla que separa el terme d'Onda del de Vila-real i al costat del riu Millars. És la que millor es conserva de totes les estudiades. Té un gran corral amb unes parets de 0,50 m de grossor per una altura de 1,70 m. Estan construïdes amb argamassa mesclada amb una graveta fina. La part sud de la paret no existeix, la van destrossar per a eixamplar el camí quan van transformar els terrenys per a plantar tarongers. La que falta a la part de darrere de la

casa, se l'emportarien per a reomplir l'eixamplament del camí que dóna al barranc on estava part del corral. Aquest té unes mesures aproximades de 55 x 25 m.

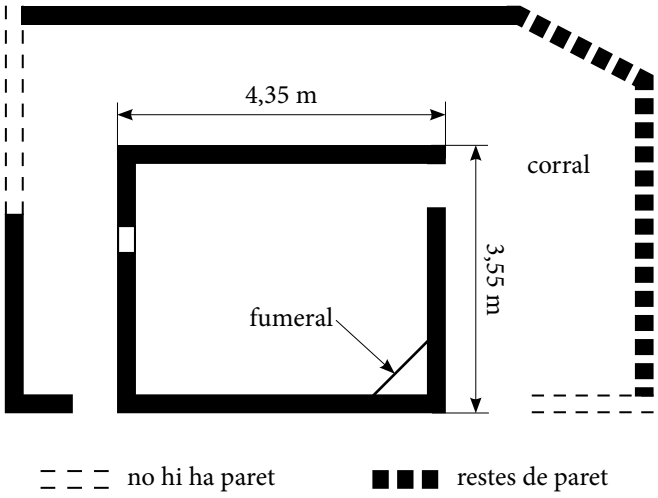
Les seues mesures són 4,35 x 3,55 m. La seua superfície és de 15,44 m^2. La seua orientació és de 130° sud-est. Però ací ocorre un cas molt curiós, se'ns va acudir prendre l'orientació de la paret de la porta i la sorpresa va ser gran. La seua orientació era de 220°. La mateixa orientació de les altres cases, grau dalt grau baix. Per què?

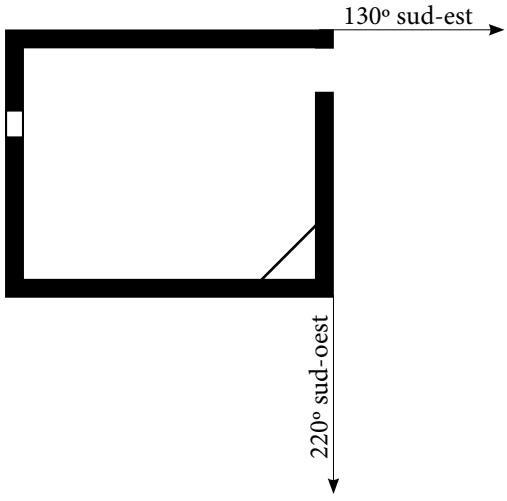
Detall de la teulada amb canyes

Detall de la paret del corral, pedra amb argamassa

Planta de la construcció núm. 10

Planta de la construcció núm. 10

El molí de Llop

Aquestes són les restes que queden del molí de Llop. Les dades que tenim de la seua antiguitat són les que ens indica Pasqual Batalla en *Històries de molins a Vila-real. Vuit narracions per a la recordança:* «La primera referència escrita sobre aquest molí apareix el 1460 "prop lo Molí de Domingo Lop de Bechí", tal com diu la cita. Resulta prou curiós que amb aquesta denominació fóra conegut fins al dia d'avui».

Restes del molí de Llop al costat del riu Millars

Una altra cita la trobem en el llibre titulat *El regadío de Vila-real durant los siglos XIII-XV* de la historiadora Inmaculada C. Román Millán. En el quadre número 1 fa la datació següent: «Fecha más antigua: 1469. Nombre: Domingo Llop de Betxí. Ubicación: río Millars».

No se sap la seua antiguitat, però per descomptat més antic de les dates de les quals disposem. El més normal en els molins de Vila-real al moment de la seua fundació era que pertanyia al control de la corona i, per això, li pagava la part corresponent al rei. El mateix va haver d'ocórrer amb el molí de Llop. Segons Inmaculada C. Román Millán, en el mateix llibre, referint-se a la primera referència d'un molí a Vila-real, diu:

> La primera referencia encontrada remite al 26 de febrero de 1274, cuando Pere Garcés, panadero del rey recibía autorización real para construir un molino en la acequia de Vila-real entre Almassora y cierta "argamasa", dando libertad para que en él molieran aquellos que quisiesen y se pagase al rey la cantidad que se conviniera.

Quan més amunt reflexionàvem sobre l'antroponímia dels moriscos i del cognom Llop era perquè volia parlar del molí de Llop. No sabem si d'un principi va ser un molí musulmà, el que sí que sabem aproximadament és la seua antiguitat.

Segons Inmaculada C. Román Millán, la seua datació és de 1469 i el moliner era Domigo Llop de Betxí. Com veiem el moliner és el mateix. El més normal és que Domingo Llop fora un morisc de Betxí. I d'aquesta manera ha arribat el nom del molí fins als nostres dies. La meua pregunta és: va ser un molí musulmà des del principi?

L'explotació dels musulmans, després de convertir-se al cristianisme els anomenats moriscos (va ser cristianisme a la força, mai van deixar la religió islàmica), era agropecuària, tenien ramats d'ovelles i cabres i cultivaven cereals, hortalisses i llegums per al seu consum particular, els sobrants segurament els vendrien al mercat.

El fet de parlar ací del molí de Llop és per la relació que van tenir els musulmans i després els moriscos per portar a moldre els cereals a aquest molí. Una prova la tenim en la construcció núm. 6, que té dues sitges de bones dimensions per a emmagatzematge per a farina i altres llegums, el molí el tenien molt prop. Una de les coses que he sentit als nostres avis i llauradors vells és que els moros venien de Betxí a moldre els cereals al molí de Llop. Hi ha un camí que s'anomena Molí de Llop. Per un camí més estret, el molí enllaça amb el camí del Molí de Llop, seguint-lo s'arriba als voltants de Betxí, on s'uneix al camí de Betxí.

A continuació agruparé les mesures de les construccions i l'orientació per la seua peculiaritat, perquè el lector comprenga els comentaris que faré sobre elles.

Núm. construcció	Mesures	Superfície	Orientació de la porta
1	6,60 x 3,68 m	24,29 m^2	170° sud-oest
3	5,25 x 4,30 m	22,57 m^2	220° sud-oest
4	6,00 x 4,10 m	24,60 m^2	225° sud-oest
5	8,55 x 5,10 m	43,60 m^2	200° sud-oest
6	6,00 x 5,30 m	31,80 m^2	220° sud-oest
8	---	---	220° sud-oest
9	5,60 x 4,50 m	25,20 m^2	220° sud-oest
10	4,35 x 3,55	15,44 m^2	130° sud-est (220° sud-oest la paret)

Nota. Les mesures d'orientació són molt aproximades, atés que s'han pres amb una brúixola, per a confirmar-les s'haurien de prendre amb un teodolit.

Si observem les mesures, excepte la núm. 5 i la núm. 10, les altres quasi són exactes. Una casualitat? L'orientació sí que és més espectacular, excepte la núm. 1 i la núm. 10, les altres estan sobre els 220°. En la núm. 10, com ja hem vist abans en un plànol, la línia de la porta està a 220°. Per què? Hipotèticament pot ser per l'orografia del terreny, ja que comença

resguardat dels vents. En aquella posició podien vigilar el bestiar des de la porta, i la part de corral posterior amb la porta d'entrada del bestiar, des d'una xicoteta finestra. Però quan la van construir no van perdre de vista que, almenys, la paret de la porta estiguera a 220°.

Aquesta unanimitat en l'orientació és un fet que ens fa pensar que ha d'haver-hi alguna raó darrere. Pensem que la prolongació d'una línia a 220° podria coincidir amb alguna cosa. El resultat d'aquesta prolongació passa entre Motril i Vélez-Màlaga, i ens porta a Rabat. L'*enciclop*èdia.cat, sobre aquesta capital, ens diu el següent:

> Ocupada pels benimerins (1248), fou repetidament saquejada, cosa que provocà el seu empobriment. Amb la immigració de moriscs expulsats de la Península (d'Hornachos i d'Andalusia sobretot), que es dedicaren majoritàriament al cors, recuperà talment el poder econòmic que, a la mort d'Ahmad al-Mansur, constituí, juntament amb Salé, una república independent fins el 1641. Capital administrativa del protectorat francès, continua essent-ne del Marroc independent.

Supose que també arribarien a Rabat moriscos llevantins, ja que es van repartir entre uns quants països africans, entre ells Marroc, Tunísia i Algèria. Podria tenir alguna relació Rabat amb aquesta orientació de 220°? Sobre tot açò, crec que s'hauria de fer una investigació amb arqueòlegs especialitzats en el món àrab.

Conclusions

Ha sigut un treball de més d'un any de duració, que m'ha donat algun disgust, però moltes satisfaccions. Quan vaig començar a treballar vaig pensar que aquestes construccions datarien entre els segles xv i xvi, època en la qual més moriscos hi havia en aquestes comarques. Encara que al llarg de l'estudi altres autors les daten del x al xiii, he arribat a la conclusió que estan realitzades en la mateixa època, tant per les seues mesures com pel tipus de construcció. He destacat les fotos de les canyes, en les que he pogut fotografiar; ja que en algunes d'elles com havien cremat llenya -en la núm. 5- el sostre està ple de carbonissa i no es pot distingir res. L'entramat de les canyes per a fer la volta, les superfícies quasi iguals i l'orientació quasi idèntica ens corrobora que van poder seguir unes normes de construcció preestablides i fetes amb molt poca diferència de temps. Jo m'inclinaria pels segles xii o xiii. Serien els habitatges més antics de Vila-real, fins i tot d'abans de la fundació de la ciutat.

Crec que sobre aquest patrimoni que tenim, s'hauria de fer un estudi conscienciós per part d'arqueòlegs especialitzats en el món musulmà. El que és urgent és la seua protecció

per Patrimoni Municipal com es va fer amb la construcció núm. 3 del Pla Redó, perquè les construccions núm. 4 i núm. 5 no acaben com les construccions núm. 2 i núm. 7.

Des d'ací el meu xicotet homenatge a Pasqual Batalla, recordant una frase del seu llibre *Històries de molins a Vila-real. Vuit narracions per a la recordança*, que ve molt bé als últims paràgrafs d'aquestes conclusions: «Comencem tots junts a estimar aquesta part tan important de la nostra història, mamprenem seriosament el seu coneixement i divulgació, conjuguem els verbs conservar i restaurar. Respectem el que hem heretat.» Descansa en pau.

Agraïments

El meu més sincer agraïment a Vicent Gil Vicent, arxiver municipal de l'Ajuntament de Vila-real; José Cantavella Vicent; Enric Arenós Cortés, *Quique;* Remigio Verdiell Valldepérez, Vicente Climent Ortells i Miguel Adsuara Cerisuelo.

També m'agradaria agrair la feina que fan les tècniques de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real i al dissenyador Pasku, perquè aquesta revista veja la llum any rere any.

Bibliografia

Amorós Castañer, José i Amorós Grau, Begoña. «Un aljibe árabe en Vila-real». *Cadafal.* Vila-real: 1999.

Aparisi Martí, Joaquín i García Edo, Vicente. «El territorio de alqueries entre los siglos xiii y xvi». *Alqueries. El temps d'un poble*. Castelló de la Plana: Ed. Diputació de Castelló, 2004.

Batalla Llorens, Pasqual. *Històries de molins a Vila-real. Vuit narracions per a la recordança*. Vila-real: Edita la revista *Poble*.

Ciscar Pallarés, Eugenio. «La vida material de los moriscos en el Reino de Valencia. Notas y reflexiones sobre el estado de la cuestión». *Revista de Historia Moderna*, núm. 35. Aquest número recull un cicle de conferències del Departament d'Història Moderna de la Universitat de València. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2009.

Chiner Gimeno, Jaime J. «Aportación a la antroponimia morisca: Los moros propietarios de tierras en la Batllía de Vila-real 1608». *Artanapèdia*.

De María, Ramón. *El Repartiment de Burriana y Vila-real*. València: 1935.

De La Cierva, Ricardo. (Col·laboradors, Ángel Luís Molina i Francisco Chacón). *Historia General de* España, volum 5. Barcelona: Editorial Planeta, 1979.

Doñate Sebastiá, José María. «Riegos romanos del Mijares». *Archivo de Prehistoria Levantina*, tom X. València: Museu de Prehistòria de València, 1966, p. 203-2014.

Ferrer Navarro, Ramón i Vicent Gil, Vicent. «La moreria del raval de Castelló». *Font*, núm. 14. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2014.

Obiol Menero, Emilio M. *Toponimia rural de Vila-real*. Vila-real: Caixa Rural Catòlica Agrària, 1987.

Pla Cargol, Joaquín i Pla Dalmau, José María. *Enciclopedia autodidacta*. Girona: Editorial Dalmau Carles Pla, 1965.

Pons, Empar i Herrero, Josep. «La revolución de los moriscos en la Sierra de Espadán». *Artanapèdia*, 1978.

Román Millán, Inmaculada C. *El Regadío de Vila-real durante los siglos XIII-XV, Orígenes, Administración y Conflictos*. Vila-real: Edita la Comunitat de Regants de Vila-real, primera edició any 2000.

Traver, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establecimiento tipográfico de Juan Botella, 1909.

Vicent Gil, Vicent. «La Inquisició i els moriscos a la Serra d'Espadà». *Artanapèdia*.

FONTS DOCUMENTALS

Reportatge sobre el poble massai, emés per La 2 de TVE a les 20.00 h del 21/02/2018.

Reportatge sobre el poble de Tunísia, emés per La 2 de TVE a las 15.00 h del 07/03/2018.

7

Santiago Cortells Rodríguez

CINC SEGLES DE PROTESTANTISME VISTOS DES DE VILA-REAL

Cinc segles de protestantisme vistos des de Vila-real

«Feliços els perseguits pel fet de ser justos:
d'ells és el Regne dels Cels!»
Mateu 5,10
Bíblia Valenciana Interconfessional

El context

Les esglésies evangèliques, que no evangelistes (això sols eren Mateu, Marc, Lluc i Joan), s'anomenen així perquè entenen que la seua voluntat és tornar al missatge original dels evangelis i dels cristians primitius. Per això, reclamen com a seu el *romanent fidel*, que sempre es mantingué a prop d'aqueix cristianisme antic. En el marc de la corona aragonesa el referent serien els valdesos, previs al mateix Jaume I i que apareixen en la història dels dominis amb què compartim llengua i cultura. El mateix 1194 s'esmenten a la Constitució d'Alfons I. Tornen a aparéixer el 1198 amb la Constitució de Girona. Igualment, el 1225 en una Constitució de Jaume I. Malgrat la dura persecució que van patir, van tardar molt en desaparéixer els seus testimonis. Detectem els últims processos el 1420, quan la recentment instaurada Inquisició Provincial del Regne de València va castigar «molts que havien caigut en la heretgia dels valdesos».

Pel que fa als albigesos, convé recordar que sota aquest terme es van englobar durant un temps tots els moviments opositors a l'Església catòlica en l'edat mitjana, incloent els mateixos valdesos, per la qual cosa són abundants les confusions. Tenim notícies de reductes albigesos a Morella fins al segle XIV. No deixem de banda, en el mateix segle XIV, les actuacions contra els templers, algunes doctrines d'Arnau de Vilanova, els begards, el nostre Ramon Llull i certs corrents franciscans partidaris de la pobresa. A tots aquests corrents previs a la Reforma oficial hauríem d'afegir testimonis europeus del segle XIV, com ara el del traductor i erudit John Wycliffe o del segle XV, com Jan Huss, qui va ser cremat per les seues idees no oficialistes sobre la fe cristiana. Aquests últims no van viure en el nostre país, tot i que, segurament, precisament mitjançant la traducció, les seues idees es van expandir arreu d'Europa i d'alguna manera arribarien al nostre territori.

D'aquesta manera, arribem al segle XVI, quan comença formalment la coneguda com a segona Reforma, ja que molts protestants interpreten que el romanent evangèlic sempre

Imatge de la crònica il·lustrada de Diebold Schilling el Vell, de Berna, realitzada el 1480. S'observa la crema en una foguera del reformador Jan Huss

s'havia mantingut present. La butlla papal *Exsurge domine* ('alceu-vos, oh Senyor!') va ser signada pel papa Lleó X. Criticava els ensenyaments del reformador alemany Martí Luter i li demanava que es retractara. El papa descriu Luter com a «porc salvatge». Afirmava també que sols era un monjo alemany borratxo que canviaria d'idea quan estiguera sobri. De tota manera, sabem que era habitual fer aquest tipus d'atacs dialèctics extrems en aquell temps.

A Martí Luter se li atribueix simbòlicament ser el responsable de l'inici formal de la Reforma protestant ara fa 500 anys. És per aquesta raó que escric aquest article. Cal aprofitar l'avinentesa, car segurament tots nosaltres no estarem ací en 500 anys per tornar a tractar aquest tema. La tradició diu que va ser ell qui va penjar a la porta del castell de

Wittenberg 95 tesis un 31 d'octubre de 1517, bàsicament contra la venda d'indulgències. Roma pretenia portar endavant el projecte urbanístic del Vaticà al segle XVI. Per això venien, entre altres coses, temps de perdó que els fidels estalviarien del purgatori, gràcies al seu poder econòmic. També era habitual la venda de tot tipus de relíquies. Luter afirma que això res té d'espiritual. I ací comença oficialment el protestantisme modern.

Les traduccions

Potser allò més destacable de Luter no seria solament la traducció que va fer de la Bíblia, sinó tota la difusió que va possibilitar que arribara a moltíssima gent. La Bíblia valenciana atribuïda a sant Bonifaci Ferrer data de finals del segle XV i, per tant, així la llengua que els valencians encara parlem seria la quarta del món a tenir una traducció publicada de la Bíblia. Era, per això, més antiga que la de Luter, però la diferència rau en la seua distribució. La Bíblia en la nostra llengua va ser ràpidament perseguida i és per això que pocs fragments ens han arribat per poder admirar aquells textos. El poc que queda, a més a més, es conserva a la ciutat de Nova York.

La traducció del Nou Testament de Luter va veure la llum el 1522 i el 1534 va publicar la Bíblia completa. Aquesta traducció tenia com a fonaments els treballs previs d'Erasme de Rotterdam, qui, per cert, era fill il·legítim d'un mossén català de Gouda. És ben conegut que els fonaments de la Reforma eren en gran part erasmistes, perquè fou de fet Erasme qui va preparar les versions en grec amb què tots els reformadors van treballar amb la finalitat de traduir-les a diverses llengües europees. Amb ell, de fet, tornem a trobar el fil amb el nostre país, perquè si són conegudes les seues cartes amb Luter, no ho és menys l'intercanvi epistolar amb el nostre Joan Lluís Vives, qui de fet es considerava obertament amic seu. Així, no ens ha d'estranyar gens que a la ciutat de Vila-real apareguen molt prompte casos de perseguits per erasmistes, luterans o calvinistes. Altres llengües tindrien també la primera traducció en la seua llengua de la mà de diversos reformadors: Dumitru Cornilescu al romanés, János Sylvester a l'hongarés, Gustau I de Suècia al suec, Jozef Roháček a l'eslovac, Mikael Agricola al finés, Pedro Valdo (valdés) a la nostra llengua germana, el provençal, William Salesbury al gal·lés i així un llarguíssim etcètera. Totes aquestes traduccions estaven estrictament perseguides i, de fet, li van costar la vida o dures persecucions a molts abans de tot aquest nou corrent de traductors bíblics. Ja no calia, per tant, parlar una llengua que no els era pròpia, sinó que el poble humil podia fer servir la seua sense cap imposició forastera. Així ho farien des dels principis amb els mateixos cultes, que és com els protestants coneixen el que els catòlics anomenen *missa*. A poc a poc deixarien de fer servir el llatí per a utilitzar les seues respectives llengües autòctones.

Les cinc *solas*

La teologia evangèlica prenia com a fonament els cinc principis següents: solament Crist, solament l'Escriptura, solament la fe, solament la gràcia i solament la glòria de Déu. Les cinc *solas* prenien com a autoritat cites bíbliques i s'oposarien a ensenyaments catòlics. La reacció més coneguda i que en diverses formes ens arribaria a la ciutat seria la coneguda com a Contrareforma, és a dir, un refermament del contrari dels principis reformistes o evangèlics.

La més subratllable de les cinc és la *sola* Escriptura, ja que cal destacar que al temps de Luter almenys un 90% de la població era analfabeta. Imagineu, si això era així a Alemanya, quanta gent ho podria ser al nostre territori. Quan molts fidels per fi poden accedir directament a les escriptures, interpreten que molts dels ensenyaments que feia Roma no apareixien en aquestes. Una altra obsessió fonamental dels protestants seria, en conseqüència, l'alfabetització, ja que d'aquesta manera es facilitava que la seua doctrina de la *sola* Escriptura es fera realitat. Va ser molt habitual per a la Reforma, en conseqüència, fundar una escola abans d'una església.

Pel que fa al principi de solament Crist, implicava que no hi havia cap tipus de mitjancer. S'establia un sacerdoci universal d'acord amb el llibre de l'Apocalipsi 5,10. Es va prescindir, en conseqüència, de la figura d'un papa. Tots eren sacerdots i per tant tots podien anar directament a Déu. D'aquesta manera, Martí Luter s'enfronta obertament al més alt poder jeràrquic del seu temps, amb el més que probable risc d'acabar com el seu antecessor Huss: cremat en una foguera.

El molí de la Roqueta a Vila-real actualment

Les nostres comarques

La Reforma del segle XVI arribarà molt prompte a les nostres comarques. Tan prompte com al 1519, sols dos anys més tard del moment en què Luter va penjar les seues tesis a la porta del castell de Wittenberg perquè les coneguera tothom. Entre els protagonistes de la mateixa revolta de les Germanies a València ja ens consta que circulen obres de Luter traduïdes. És per això que el mateix bisbe de Tortosa, Adriaan Floriszoon, (bisbat sota la jurisdicció del qual estava Vila-real fins al 1960) signa el 1519 el pròleg del primer llibre contra les obres de Luter que es fa a la Universitat de Lovaina. Al 1521, les inspeccions de la Inquisició a les llibreries de València troben abundants obres de Luter. Això consta en el primer Decret de la Inquisició que persegueix les obres luteranes que signa el mateix bisbe, qui després arribarà a papa com a Adrià VI.

Jaume d'Olesa, escriptor mallorquí, escriu de fet el mateix 1521 un llibre en llatí, que s'ha perdut, i que el papa Lleó X descriu com el «millor llibre que mai s'ha escrit refutant les tesis del luteranisme». Això demostra, per tant, que al nostre domini lingüístic, almenys entre les elits, els llibres de la Reforma es llegien. Les idees protestants, a totes llums, arribaven per les mateixes fronteres o en vaixell. No hi havia prou gent per a revisar tots els carruatges o les càrregues que arribaven per mar.

La nostra ciutat

Segurament l'intercanvi de la literatura protestant devia ser molt més habitual del que pensem, ja que un natural de la nostra Vila-real, Francesc Joan Mas, publica entre el 1544 i el 1554 diverses obres d'inspiració erasmista. Destaca també el cas de Miquel Saura, filòsof vinarossenc i deixeble seu, o la mateixa relació que mantenia amb el borrianenc Rafael Martí de Viciana, qui per cert va participar en l'esmentada revolta de les Germanies.

Un altre cas seria el de Joan Mell, moliner del molí de la Roqueta a Vila-real, a qui li van trobar literatura protestant. De fet, va ajudar a fugir de la persecució inquisitorial a un dels membres d'un altre nucli evangèlic del temps a Sant Mateu. Ell mateix va acabar processat pel Sant Ofici de València el 1570 per luteranisme. Les actes expliquen que «sopant amb altres de la seua nació al molí de la Roqueta i tractant amb algú que havia vingut de Bearn i digué que el príncep de Bearn perseguia catòlics i el pres respongué: Déu ajude a la intenció que aquest príncep portava i que en la seua terra havia estat considerat luterà. Tenia un llibre manuscrit amb coses de luterans…».

Poc després trobem el cas de Joan Ginesta, nascut a França, però domiciliat a Vila-real

i que el 1579, acusat de luteranisme, fou desterrat, condemnat a tortures diverses i a galeres, després de confiscar-li tots els béns.

Llibres i intel·lectuals

El mateix any 1518, mentre Luter penjava a Alemanya les seues famoses tesis, naixia a poc més de trenta quilòmetres de Vila-real, a Llucena, Jeroni Conques, beneficiat de la catedral de València. Era amic de Pere Joan Nunyes i de Gaspar de Centelles, els dos van acabar cremats per la Inquisició. Sostingué amb Gaspar una correspondència, entre el 1554 i el 1562, en castellà, però amb expressions col·loquials en valencià. L'informava de les novetats bibliogràfiques de París i Basilea i de les incidències de la pietat valenciana. El 1559, en fer-se públic l'*Índex Librorum Prohibitorum inquisitorial*, estava a punt de publicar la seua versió en valencià del *Llibre de Job*. Va estar a poc d'acabar com els seus amics, però els seus contactes van fer que només haguera de passar dos anys al convent dels Socors de la ciutat de València com a condemna. Ara bé, la seua versió del *Llibre de Job* és la traducció al valencià d'una part de la Bíblia més antiga conservada íntegrament.

A Vila-real també potser arribaria la influència des de Sant Mateu, a només setanta quilòmetres i on va nàixer el 1537 Pere Lluís Berga, un protestant molt important que s'havia format a França amb Petrus Ramus, un dels grans professors evangèlics francesos del temps i pel qual van passar molts estudiants fonamentalment valencians. Petrus Ramus va ser sacrificat la coneguda Nit de Sant Bartomeu, en què es va produir la gran matança dels hugonots, nom amb el qual es coneixien els protestants a França.

El segle XVIII i la Guerra de Successió

Els testimonis es mantenen i potser cal destacar la valentia de Felip Bouchardie, nascut a Bruges, i que també vivia a Vila-real pocs anys després de la Guerra de Successió, per tant en uns anys de forta repressió imperial. De fet, del segle XVI al XVIII, trobem pocs testimonis de protestants, per la fortíssima repressió. Tanmateix, és coneguda la participació de molts d'ells com a part de la defensa austriacista contra els borbons. Felip va ser acusat de calvinista, un altre dels corrents més importants de la Reforma. De fet, aquest va ser el corrent més important per als valencians, per raons merament lingüístiques i culturals, ja que el calvinisme es gesta a Ginebra de la mà del reformador francés Jean Cauvin. En canvi, Luter, com que feia servir la llengua alemanya, era més inaccessible, per les dificultats de traduir dues llengües més allunyades. Tanmateix, segurament per desconeixement, les condemnes de la Inquisició per luteranisme eren més freqüents.

Com a conseqüència de la mateixa guerra, com sabem, al segle XVIII els britànics ocuparen Menorca el 1715. Immediatament suprimeixen la Inquisició. Això possibilita que ràpidament isca a la llum el culte anglicà, ortodox grec, metodista i jueu amb sinagoga inclosa, que per cert se situava al carrer de la Mare de Déu de Gràcia, la patrona de Vila-real. El 8 de novembre de 1868, en aquest carrer, s'obrirà la primera església protestant del nostre domini lingüístic, enguany fa 150 anys!

Tot això facilita que el 1733 el valencià Lluís de les Torres, traductor com gran part dels reformadors, antic sacerdot catòlic, es convertisca al protestantisme. Emigra a la Gran Bretanya exiliat per les seues creences i la intolerància del nostre país i allà tradueix el Nou Testament al valencià. Com que sap que els únics que poden llegir amb normalitat són els menorquins s'inventa un títol comercial: *El Nou Testament de Nostre Señor Jesús Christi traduït del grek en llengua menorquina*. Realment, la llengua *menorquina* era purament la varietat diatòpica valenciana i aquest nom sols era una estratègia per a introduir els evangelis en la nostra llengua a tot el domini lingüístic entrant per Menorca.

Els *colportors* del segle XIX

Al segle XIX trobem l'última de les víctimes de la Inquisició a casa nostra, a València. Gaietà Ripoll és acusat entre altres coses d'ensenyar als seus estudiants que en entrar a classe no havien de dir «Ave Maria Puríssima», sinó «Alabat sia Déu». I això la Inquisició ho troba intolerable. Però no el cremen com era tradició, sinó que l'executen penjant-lo sobre un barril de fusta i dibuixant les flames, signe de la decadència de la institució censora. Finalment llancen el seu cos al riu Túria.

La fi de la Inquisició espanyola obrirà la porta a l'arribada al nostre país dels primers *colportors*. Aquesta paraula no apareix en els nostres diccionaris, és d'arrel valdesa i descriu aquells que portaven les bíblies als colls, d'ací prové la paraula. La Societat Bíblica de Londres ens va enviar el 1836 el primer, Jorge Borrow, conegut com *Jordiet l'anglés*. Poc més tard vénen moltíssims altres *colportors*, amb les dificultats conseqüents de la intolerància de diversos moments polítics, com ara la Restauració de 1874. No obstant això, des d'aleshores, la seua presència pública es va incrementant. De fet, el 1872, a la revista evangèlica *El Cristiano* trobem diversos relats que situen els *colportors* en diverses poblacions de la Plana Alta i la Plana Baixa. Segons s'explica en la revista, a Onda van ser perseguits per l'alcalde del temps que cridava que els havien de fer fora a pedrades. Per això anaven d'una ciutat a una altra de les nostres comarques, perquè sovint trobaven la mateixa intolerància.

Els nostres temps i les noves llibertats

El temps de la Segona República representa un cert descans en la persecució. Per això, en el context de les eleccions del 16 de febrer del 1936, les últimes abans del colp d'estat del règim franquista, la mateixa revista protestant *El Heraldo* recomana en l'editorial que els protestants voten als partits republicans, ja que això ajudaria a fer que no els perseguiren.

La coneguda com a Associació Antialcohòlica Espanyola fou fundada per la família protestant anglesa d'industrials miners Ecroyd-Neild i l'artanenc Miguel Gallart Traver, metge de Tales a principis del segle xx. Des d'Artana també es publicava la revista *El Abstemio*, que va arribar a tirar 10.000 exemplars i es distribuïa per tota Espanya, però s'editava a Castelló de la Plana. Entre 1910 i 1915 van aparéixer quinze números d'*El Abstemio*, que es poden llegir a l'Arxiu Municipal de Castelló.

El doctor Ecroyd contacta amb el pastor baptista D. Percy J. Buffard a Castelló de la Plana, qui intenta organitzar una petita congregació baptista a la ciutat. Ecroyd, proper al corrent protestant dels quàquers, simpatitzava amb l'incipient moviment valencianista del metge d'Artana Vicent Tomàs i Martí (1890-1924).

Uns anys més tard, arriba a Castelló Elvira de Vallmitjana, viuda del pastor Alfons Vallmitjana, que havia mort a Alacant l'any 1937, en plena Guerra Civil. Elvira no va voler tornar a casar-se, però sí que va voler començar una missió a la ciutat de Castelló el

Fidels evangèliques batejant-se al riu Millars l'any 1965

Fidels evangèlics batejant-se al riu Millars l'any 1965

21 de juny de 1947, on va trobar-se amb un petit nucli de protestants, que li va semblar sentir cantar des de les teulades en els seus primers dies a la ciutat. Així, va ajudar a organitzar els inicis de les arrels de les esglésies contemporànies locals. El missioner Josep Mefford, qui vivia a València, visitava l'església sovint. Elvira va deixar la ciutat l'any 1957, després d'uns anys amb l'església formalment constituïda.

Cal subratllar també que, per la seua banda, part de la història dels protestants de Vila-real troba les seues arrels a la ciutat de Santiago de la Espada, a Jaén, d'on va venir una gran quantitat de ciutadans entre els anys 50 i 70. D'entre aquestes famílies hi havia la de Maximi Alarcón, protestant, qui primer va anar a Cirat l'any 1958 i el 1961 va baixar a Vila-real, on va comprar una casa al carrer de Sant Marc, 17. Poc més tard arribà la família d'Antonio Sánchez Alarcón, el 1963, qui va comprar una casa a 200 metres de la fàbrica La Cartonera, al barri del Zorro. Així, aquella primera església es reunia entre les dues cases i mantenia el contacte amb Castelló de la Plana amb una reunió al mes a l'església baptista de la capital. Del 1965 ens han arribat per sort algunes fotos dels batejos que els evangèlics vila-realencs van fer al riu Millars. Al gener de 1972 van obrir la primera capella evangèlica de Vila-real, al carrer de la Senda dels Pescadors, 8, com a punt de missió de l'església baptista de Castelló.

Un mes més tard, la mare d'Antonio Sánchez Alarcón, Petra Roberta Alarcón Fernández, va morir a Vila-real. Es considera la primera protestant de temps contemporanis

Grup de Vites i Gorgollita (Jaén) amb C. Buffard al centre

De dreta a esquerra: A. Martínez, A. Sánchez i C. Buffard

soterrada oficialment al nostre cementeri. En els registres hi consta la seua religió com a «església evangèlica baptista». La família, uns dies abans de la seua mort, va preguntar al conserge on podien soterrar una protestant. El conserge els va ensenyar el cementeri civil, que estava bastant abandonat i per això els va dir que parlaria amb l'alcalde Joan

Vilanova. Immediatament, l'alcalde ordena condicionar el cementeri civil, però pel seu compte els va dir que si volien soterrar-la al cementeri municipal tenien aquesta opció. Així és com el diumenge 10 de març de 1972, a les 5 de la vesprada, fou soterrada per primera vegada una protestant juntament amb la resta de vila-realencs. Sembla que aquest alcalde va fer un dipòsit fúnebre, amb la finalitat d'ajudar amb les despeses del funeral.

Petra Roberta Alarcón Fernández, primera protestant soterrada oficialment al nostre cementeri

Les esglésies reformades comencen a marxar i van arribant a diversos punts de les nostres comarques i transmeten, sobretot, la doctrina del corrent protestant baptista. El mateix 1972 va ser fonamental per a diverses campanyes evangelístiques amb creients procedents de Texas a l'Hotel Mindoro i a la mateixa Plaça de Bous de

Antiga església al carrer de Sant Manuel, 46, de Vila-real

Castelló. Va participar la famosa cantant Willa Dorsey i Joe Carlson, predicadors nord-americans. Amb aquesta empenta es va poder obrir la capella de la ciutat de Vila-real. El 1977, el pastor Rafael Pacheco Vicedo, que es va traslladar de Sevilla a Castelló, comença el seu ministeri i 13 dels 76 membres de l'església venien del punt de missió de la nostra ciutat. A vegades també hi assistien simpatitzants.

La capella de Vila-real es va ubicar definitivament al carrer de Sant Manuel, 46. L'any 1985 es van convertir, novament, molts vila-realencs i vila-realenques i es van batejar, vestits de blanc, al riu Millars. Sembla que, en aquesta ocasió, rodejats per policies apuntant amb les armes mentre es batejaven, ja que van aconseguir un permís extraordinari per batejar un intern de la presó de Castelló de la Plana que s'havia convertit. Comprensiblement, la Guàrdia Civil no va voler aparéixer en cap foto. Aquesta església, el juliol de 1986, passa a ser atesa per una missió del corrent pentecostal, per voluntat de la majoria dels seus membres. Actualment les seues reunions es fan al centre ubicat al carrer de l'Aviador Franco, 25.

L'Església de Filadèlfia

De cap manera podríem oblidar el cas més recent de l'Església de Filadèlfia de Vila-real. Filadèlfia vol dir en grec 'amor fraternal'. El nom té l'origen en una de les set esglésies esmentades al llibre de l'Apocalipsi, de l'única de les quals, segons els escrits bíblics, Déu no en tenia cap queixa. Aquesta congregació va unida des dels seus inicis a la comunitat

Batejos al riu Millars l'any 1985

Batejos al riu Millars l'any 1985

gitana i els seus costums, tot i que amb fonaments evangèlics pentecostals igualment. De fet, la seua doctrina és molt similar a la de l'altra església protestant de Vila-real. L'estil dels càntics i la predicació estan molt vinculats a la seua manera de viure i cultura com a poble. Això mateix esdevé, per exemple, amb la comunitat afroamericana als Estats Units. És aquest un dels punts centrals de la Reforma, l'adaptació a un llenguatge que el poble puga entendre. En el cas de Vila-real, tot va començar l'any 1997 a casa de José Antonio Bustamante, qui es va convertir el 1981 mentre vivia al barri tarragoní de Bonavista. Més tard es va desplaçar a la nostra ciutat.

Després de canviar diverses ocasions d'ubicació, actualment l'església es reuneix al carrer de Sant Vicent de Paül, 56, molt a prop del pont de Santa Quitèria. Regularment es reuneixen entre cinquanta i setanta persones.

Conclusions

És cert que a la nostra ciutat de Vila-real el protestantisme ha estat sempre minoritari. Tanmateix, la tolerància i la llibertat no poden existir sense el respecte per les minories. Ara bé, en el context europeu, la Reforma va capgirar i revolucionar molts conceptes als quals ningú gosava oposar-se en públic. Resseguint la nostra història més pròxima podem reflexionar també sobre la seua evolució i les seues mancances. Esperem que mai es tornen a repetir els molts errors que han quedat pel camí i que aprenguem de les virtuts que hem collit respectant-nos i valorant la nostra diversitat com a ciutat, també la religiosa.

Bibliografia

Bada, Joan. *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*. Barcelona: Editorial Balmes, 1970.

Benlliure Andrieux, Félix. *Mártires por la fe*: *Historia de los Hugonotes*. Viladecavalls: Editorial CLIE, 2015.

Boada, Coloma i Brugués, Irene (ed.). *L'Església a Catalunya, durant la Guerra de Successió*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015.

Capó i Fuster, Carme. *El protestantisme a les Balears*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2009.

Carod-Rovira, Josep-Lluís. «1939, Franco contra els protestants». *El Temps*, núm. 1.545, 21 de gener de 2014.

— *Història del protestantisme als Països Catalans*. València: Edicions 3 i 4, 2016.

Casanovas Camps, Miquel Àngel. «Biblioteques, llibres i lectors. La cultura a Menorca entre la Contrareforma i el barroc». *Textos i estudis de cultura catalana*, núm. 78. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Gil Vicent, Vicent. «El humanista de Vila-real Francesc Joan Mas: último editor valenciano de Erasmo en el siglo XVI (1544-1554)», *Miscelánea homenaje a José María Doñate Sebastiá*. Vila-real: Universitat Jaume I i Ajuntament de Vila-real, 1993, p. 315-331.

— *Llibre i lectura a la societat rural valenciana del segle XVI*. Saragossa: Institución Jerónimo Zurita, 1981.

— *El Archivo de la Inquisición de Valencia*. València: Alfons el Magnànim – Afers (en premsa), 2018.

Pitarch i Almela, Vicent. *Llengua i església durant el barroc valencià*. València-Barcelona: Biblioteca Sanchis Guarner, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

Rausell Guillot, Helena. «L'empremta d'Erasme de Rotterdam a la València del cinc-cents». *Recerques*, núm. 42. València: 2001, p. 169-182.

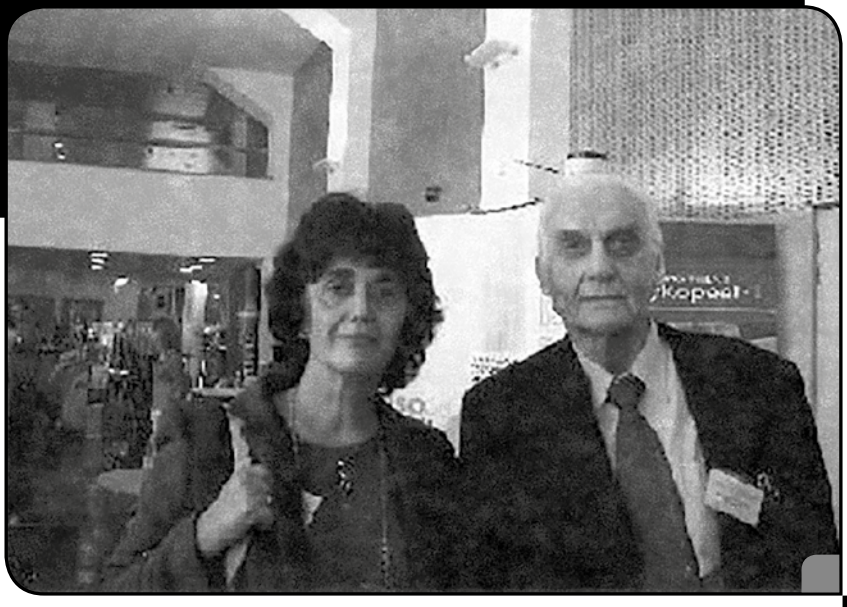
Rodríguez-Flores Parra, Vega (coordinadora). *Fulls de recerca i pensament: El 9 d'Octubre del 1977. El País Valencià quaranta anys després*, núm. 88. València: Editorial Afers, 2017.

Zimmermann, Marie-Claire i Charlon, Anne (editores). *Actes del Dotzé Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes,* volum 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

8

Gemma Broch Sancho

L'EMANCIPACIÓ DE LA DONA AL SEGLE XX: UNA EXPERIÈNCIA DE VISIBILITZACIÓ FEMENINA EN EL CAMP DE LA MEDICINA

L'emancipació de la dona al segle XX: una experiència de visibilització femenina en el camp de la medicina[1]

> Digamos la verdad: lo que les molesta a estos teorizantes negativos es la profesora, la mujer médico, la mujer abogado, etc., que ganando dignamente un sueldo, le permita vivir con decencia de su propio trabajo y ocupar un alto nivel social sin agotarse demasiado. No la que trabaja para ellos y los suyos como una esclava, sino la que gana suficiente y le quedan unas horas libres para estudiar o para solazarse. No es el trabajo, sino la cantidad de la retribución que gana con su trabajo lo que se interpone con su ideal eterno, sobre la condición de la mujer.
>
> [Consuelo Flecha García, *Las primeras universitarias en España*, frase de la tesi doctoral d'una advocada que s'inclou en aquest llibre]

Al llarg de la història de la humanitat el paper de les dones ha estat sempre relegat a un segon pla des de les diferents instàncies i en les diverses èpoques, tot el contrari que ha succeït amb els homes. La mirada androcèntrica instaurada en la societat des del principi dels temps sempre ens ha fet partícips d'una realitat contada i protagonitzada per homes, la qual cosa significa fer-nos sabedors només d'una part de la història, concretament de la meitat d'aquesta. Socialment i fins fa relativament poc, l'espai públic ha estat assignat tradicionalment al gènere masculí mentre que el femení ha romàs en la part privada. D'una banda, la dona ha estat vista com a part d'un col·lectiu, generalitzada i convertida en objecte de la societat; d'altra banda, l'home sempre ha figurat com a subjecte ple, individual i diferenciat, amb una total autonomia que li ha permés desenvolupar-se i créixer personalment fins al màxim de les seues possibilitats. L'educació —especialment la superior— és una eina imprescindible per al desenvolupament total de la intel·lectualitat de les persones, que aporta, no sols coneixements, sinó una millora social de l'individu, i li proporciona una major possibilitat d'accés al món professional, una visibilització com a persona autònoma, no supeditada a un col·lectiu, i una certa independència en diferents aspectes de la vida. En conseqüència, la relació entre un major nivell d'estudis i la incorporació posterior a un bon treball remunerat és, en la majoria de casos, clarament proporcional. Per tot això cal fer un exercici de reflexió i visibilització del paper que

[1] Article extret del treball de fi de màster: Broch Sancho, G. *Dones de Vila-real: dos experiències de visibilització femenina des dels camps de la medicina i la política*, 2015.

desenvolupen les dones en la nostra societat, donant a conéixer la seua vida i experiències al mateix nivell que es fa amb els homes.

1. L'educació superior femenina com a instrument emancipador i sinònim de llibertat

El 1877 —quan la primera dona estava a punt d'acabar els seus estudis en Medicina— es va plantejar una qüestió que girava entorn al futur que podria tenir una dona amb estudis superiors equivalents als d'un home. Serien els anys dedicats a l'estudi només un breu parèntesi per a ampliar els seus coneixements i continuar la seua vida tradicional a casa o, per contra, esdevindria el pas necessari perquè la dona escollira un altre camí més independent, es desenvolupara intel·lectualment i exercira allò que aprenia? Sembla que aquesta nova reformulació del paper femení en la vida quotidiana no va encaixar en l'ideari tradicional —sobretot masculí—, ja que eren els homes els principals detractors i els que obstaculitzaven aquests avanços: «Aquellas mujeres que se buscaban en una imagen que no les correspondía eran advertidas de múltiples maneras para que decidieran resistir a la tentación de lo que no debía ser hollado por ellas, o para que, al menos en otras no se despertaran los mismos deseos» (Flecha García, 1996: 68). No obstant això, algunes dones van decidir escollir un camí que les fera créixer intel·lectualment i com a éssers humans, per això van continuar matriculant-se en carreres universitàries, a expenses de la dificultat que sabien que comportava la seua decisió i de les traves que trobarien al llarg de la seua estada a la universitat, amb l'esperança de poder algun dia realitzar-se plenament en allò que s'havien format, de la mateixa manera que els seus congèneres.

2. L'evolució de les dones en la contemporaneïtat

L'evolució de les dones al llarg de la història sempre ha estat marcada per la contínua lluita per aconseguir una igualtat amb els homes que els ha estat negada des del principi dels temps. Des de l'antiguitat, la seua majoritària circumscripció a l'àmbit domèstic i la invisibilització del seu paper en l'esfera pública que algunes van patir —en la mesura que la construcció social els va permetre participar-hi— han fomentat aquesta visió generalitzada i tendenciosa del rol femení en la societat. Si parlem de la del segle xx, les diferents etapes i tendències sociopolítiques que van tenir lloc al país van permetre que a hores d'ara siga possible fer una clara diferenciació de les possibilitats i els avanços que les dones van dur a terme en cada època.

Així, en primer lloc, destaquem l'etapa de la Segona República (1931-1936) com a moment en què es va viure el període més esplendorós i que va significar un pas definitiu. Amb

la creació de nombroses escoles públiques, laiques, obligatòries i mixtes, la millora del sou dels docents i l'impuls d'una renovació pedagògica, es va donar un gran canvi que va permetre a les xiquetes l'accés a una formació més àmplia —fins aleshores negada— i, per tant, els va concedir una llibertat fins aquell moment desconeguda: «El corto período republicano es un momento privilegiado y complejo de las relaciones entre lo privado y lo público, si reflexionamos en términos de historia de las mujeres» (Bussy Genevois, 1993: 112).

D'aquesta manera, el paper femení va començar a gaudir d'un canvi substancial pel qual la dona va anar aproximant-se a una esfera fins aleshores només ocupada per homes —i, per tant, sagrada— com era la de l'àmbit públic, i va aconseguir amb això redefinir el seu rol en la societat i qüestionar alhora el repartiment dels papers entre sexes: «La definició primera d'aquesta nova dona ja no era la maternitat prolífica i la dedicació a la llar, sinó el fet que fos una dona instruïda, moderna, preparada per a la nova societat en procés de construcció, tot i que alhora era portadora de valors tradicionals» (Nash i Borderías, 1999: 162).

En efecte, el nombre de dones va passar de només 9 matriculades a les facultats a principi de segle, a 2.588 en arribar a 1936, i eren Medicina i Filosofia i Lletres les primeres eleccions. Més tard, també la Facultat de Farmàcia i, posteriorment, les de Ciències i Dret, Enginyeria i Arquitectura van conformar l'oferta formativa femenina.

Aquesta esperançadora obertura, però, va resultar ser només un somni efímer trencat per la guerra del 36 i la instal·lació posterior del règim totalitari. El tancament social i econòmic que va viure Espanya a partir de 1936, propiciat per la ideologia franquista —fonamentada en plantejaments biològics, tradicions catòliques i discursos higienistes—, va retornar la societat en general, i la dona en particular, molts anys enrere cap a situacions parcialment superades, més concretament a la dicotomia home-dona d'abans de l'època republicana. Com bé apunta Vicent Grau:

> Aquest retorn radical de les dones a l'esfera privada que s'estava potenciant des de la legislació, des de l'educació i des de la Secció Femenina del *Movimiento*, s'anava formant alhora que s'eliminaven totes les transformacions que, tant a nivell jurídic com polític i en el camp cultural, s'havien produït durant la Segona República (Grau, 2012: 385).

L'educació va patir una forta baixada amb l'arribada del règim, ja que es va instar les dones a refugiar-se en la puresa i la moralitat de la llar per no ser temptades pels perills del món, que podien pertorbar-les si transcendien a l'espai públic que haurien d'ocupar si seguien cursant estudis superiors. En paraules de Rosa Monlleó:

> S'havia de recatolitzar la societat i regenerar Espanya després de ser infectada de la immoralitat pública i les idees pernicioses del modernisme i els republicans. Eren atacats el feminisme i el neomalthusianisme i es difonia un discurs que anava contra les dones feministes de dècades passades; contra elles es proposava la dona dedicada a la llar, poc intel·lectual, maternal i conformista (Monlleó, 2012: 129).

Així doncs, el retorn a la separació bàsica entre sexes i la priorització d'un ensenyament femení que fomentava valors tradicionalment associats a la dona —els referits a la llar i la domesticitat— van tornar a formar part de l'ideari educatiu del nou règim dictatorial i el discurs patriarcal basat en els pilars de la religió catòlica, la família i el culte cap a la ideologia única va dominar les dècades següents:

> Uno de los aspectos de mayor interés de la nueva política educativa se refiere a la educación femenina. Las mujeres a partir de esos años son objeto de especial atención por parte de las instancias educativas, asignándolas de forma incuestionable la doble misión para la que ulteriormente se las suponía destinadas: el hogar y la maternidad, principios estos que quedaban reflejados en la Ley del 17 de julio de 1945 sobre Educación Primaria (Folguera, 1993: 194).

Amb aquest panorama, no va ser fins a les darreries del període dictatorial —final dels anys seixanta i principi dels setanta— quan es va donar una obertura socioeconòmica d'Espanya, que va facilitar a la fi l'accés de més dones a l'educació superior. Com es pot observar en el quadre, va ser en aquell període quan el nombre de dones universitàries va augmentar notablement, tot i que l'any 1970 la reforma educativa encara considerava minoritària l'aportació femenina al mercat laboral i, per tant, a les estructures econòmiques de producció.

EVOLUCIÓ DE LES DONES A ESPANYA EN L'ALUMNAT UNIVERSITARI DURANT EL PERÍODE DICTATORIAL

Anys (mitjana)	1940-45	1946-50	1951-55	1956-60	1967-68	1986-87
Total	32.501	46.046	52.291	62.058	115.590	902.300
Dones	5.032	6.275	8.660	11.932	34.667	452.400
% Dones	13,0%	13,5%	15,0%	19,0%	30,0%	50,1%

Font: Institut de la Dona

Encara que aquesta concepció del model de dona va anar evolucionant lentament en les diferents dècades de la dictadura, als anys cinquanta i sobretot als seixanta, com hem

comentat abans, ja van començar a alçar-se veus femenines per a fer valer els seus drets. No obstant això, no va ser fins al començament de la nova dècada quan, amb l'obertura política que va tenir lloc els últims anys i arran de la mort del dictador, es va començar a parlar obertament de la recerca de la igualtat. Les xifres corresponents a l'accés als estudis superiors ens donen la clau en el començament d'aquest canvi; el percentatge d'alumnes que cursaven el batxillerat va passar d'un 35% el 1950 a un 45% el 1970, una xifra que constituïa el 36% de l'alumnat universitari total en el curs 1971-72.

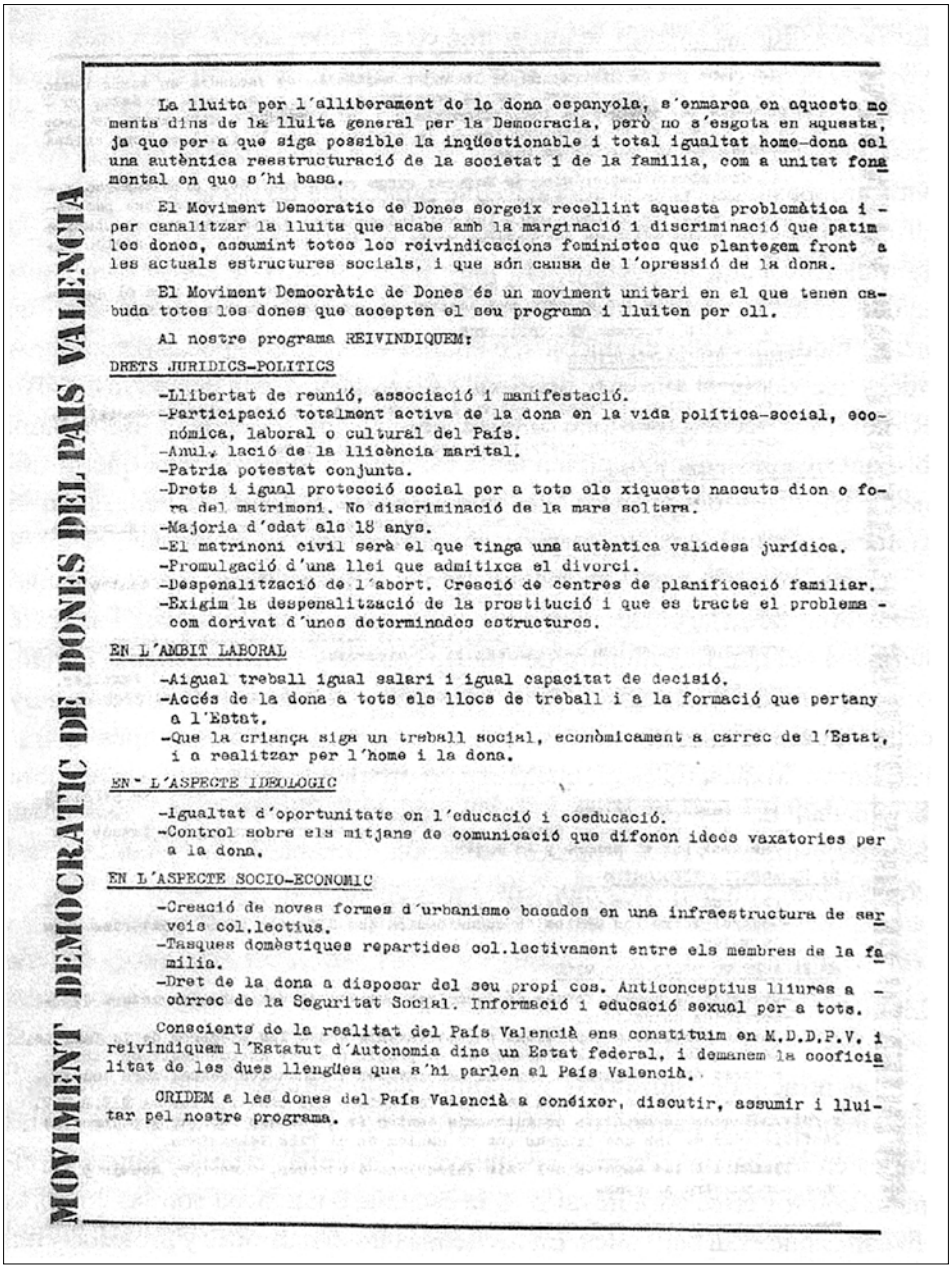
Aquesta obertura va ajudar les noves possibilitats educatives, i els accessos a la (in)formació que van experimentar les dones van afavorir l'obertura de les mentalitats i tradicions que tenien interioritzades cap a un pensament crític, i va fer-les plantejar-se alguns comportaments relacionats amb l'educació, la maternitat o la incorporació al mercat laboral de la dona.

Amb la mort del dictador el 1975 —curiosament declarat per l'ONU Any de la Dona[2]— l'educació, la maternitat o la incorporació al mercat laboral de la dona van patir a poc a poc una transformació, a mesura que els canvis polítics i socials s'assentaven en la vida quotidiana. Aquest període va transcórrer ple de qüestionaments cap al model franquista i el paper passiu que hi va experimentar la dona, sempre a expenses de les estructures de poder patriarcals. La situació d'injustícia a la qual estava sotmés el col·lectiu femení va ser des d'aleshores motiu obert i principal de debat, i va poder considerar-se la solució d'aquesta problemàtica com un fet imprescindible per a regenerar un nou sistema democràtic basat en el canvi dràstic d'unes estructures polítiques, econòmiques i socials que havien quedat antiquades.

Consegüentment, l'alliberament de la dona dels rols imposats pel patriarcat i la seua participació activa i en paritat amb l'home en totes i cadascuna de les estructures que integren la societat i les relacions de poder que hi operen, van ser l'objectiu bàsic perseguit per aquests col·lectius que reclamaren atenció. Un d'aquests col·lectius va ser l'MDM (Movimiento Democrático de Mujeres) sobretot al País Valencià —i que encara que no va tenir molt d'èxit a Vila-real, sí que en va tenir a moltes poblacions de la província de Castelló reclamant els drets jurídics, polítics, socials i laborals que creien necessaris per a les dones—.

Igualment, malgrat aquest accés molt més nombrós de les dones als estudis superiors, cal assenyalar una certa tendència d'aquestes a l'hora de fer les seues eleccions. Si bé és cert que ja és un gran pas que en la vida femenina l'esfera pública agafara protagonisme

[2] Amb aquest motiu van tenir lloc dos congressos internacionals a Mèxic i Berlín. Aquesta situació va donar peu a la celebració a Madrid de la primera trobada feminista a Espanya el 9 de desembre en un marc on –com comenta Pilar Folguera– es va debatre sobre: «la necesidad de mantener una corriente estrictamente feminista independientemente de las organizaciones políticas y sindicales, denominada feminismo radical y sobre la posición del feminismo-lucha de clases».

MOVIMENT DEMOCRATIC DE DONES DEL PAIS VALENCIA

La lluita por l'alliberament de la dona espanyola, s'emmarca en aquesto moments dins de la lluita general per la Democracia, però no s'esgota en aquesta, ja que per a que siga possible la inqüestionable i total igualtat home-dona cal una autèntica reestructuració de la societat i de la familia, com a unitat fonamental on que s'hi basa.

El Moviment Democratic de Dones sorgeix recollint aquesta problemàtica i - per canalitzar la lluita que acabe amb la marginació i discriminació que patim les dones, assumint totes les reivindicacions feministes que plantegem front a les actuals estructures socials, i que són causa de l'opressió de la dona.

El Moviment Democràtic de Dones és un moviment unitari en el que tenen cabuda totes les dones que accepten el seu programa i lluiten per ell.

Al nostre programa REIVINDIQUEM:

DRETS JURIDICS-POLITICS

-Llibertat de reunió, associació i manifestació.
-Participació totalment activa de la dona en la vida política-social, econòmica, laboral o cultural del País.
-Anul. lació de la llicència marital.
-Patria potestat conjunta.
-Drets i igual protecció social per a tots els xiquets nascuts dion o fora del matrimoni. No discriminació de la mare soltera.
-Majoria d'edat als 18 anys.
-El matrinoni civil serà el que tinga una autèntica validesa jurídica.
-Promulgació d'una llei que admitixca el divorci.
-Despenalització de l'abort. Creació de centres de planificació familiar.
-Exigim la despenalització de la prostitució i que es tracte el problema - com derivat d'unes determinades estructures.

EN L'AMBIT LABORAL

-Aigual treball igual salari i igual capacitat de decisió.
-Accés de la dona a tots els llocs de treball i a la formació que pertany a l'Estat.
-Que la criança siga un treball social, econòmicament a carrec de l'Estat, i a realitzar per l'home i la dona.

EN L'ASPECTE IDEOLOGIC

-Igualtat d'oportunitats en l'educació i coeducació.
-Control sobre els mitjans de comunicació que difonen idees vexatories per a la dona.

EN L'ASPECTE SOCIO-ECONOMIC

-Creació de noves formes d'urbanisme basades en una infraestructura de serveis col.lectius.
-Tasques domèstiques repartides col.lectivament entre els membres de la familia.
-Dret de la dona a disposar del seu propi cos. Anticonceptius lliures a - càrrec de la Seguritat Social. Informació i educació sexual per a tots.

Conscients de la realitat del País Valencià ens constituim en M.D.D.P.V. i reivindiquem l'Estatut d'Autonomia dins un Estat federal, i demanem la cooficialitat de les dues llengües que s'hi parlen al País Valencià.

ORIDEM a les dones del País Valencià a conèixer, discutir, assumir i lluitar pel nostre programa.

Manifest de divulgació de totes les reivindicacions de l'MDM. Font: Rosalía Sender Begué, *Luchando por la liberación de la mujer*, València, 1869-1981

enfront del món de la llar, en aquesta participació en l'univers estudiantil la dona segueix marcada per patrons de gènere, i l'ensenyament i el camp de la sanitat resulten els camps majoritaris escollits pel col·lectiu femení —camps que, en certa manera, poden entendre's com un perllongament de l'àmbit privat de la família— relacionats amb la domesticitat:

> La orientación profesional de la mujer con posibilidades de estudio también nos indica cuál era la consideración que socialmente se daba a su trabajo. La población femenina estudiantil se polarizaba en estudios como asistencia social, puericultura, y otros de características similares, trabajos ancilares que reproducían las funciones que socialmente se le habían asignado (Larumbe, 2002: 142).

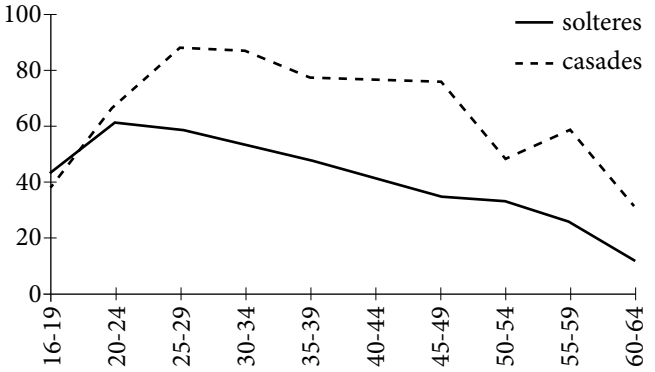
A més, aquesta elecció també es trobava en molts casos condicionada per la conciliació amb la vida familiar, un fet que unit a la visió patriarcal que romania —i que en l'actualitat encara ocorre— en la societat, donava un accés clarament determinat per una limitació d'horaris que repercutia posteriorment en dos fets diferencials amb els homes: el salari inferior i la diferència d'oportunitats en el moment d'accedir a un càrrec de màxima responsabilitat. Si més no, sempre s'han trobat algunes excepcions a la regla; generalment, aquestes han estat dones que han hagut de masculinitzar-se, prioritzant la seua vida professional per damunt de tot i deixant de banda l'aspecte familiar. La seua afirmació com a ésser individual i autònom mitjançant el treball propi fora de la llar, deixant en segon terme el paper assignat tradicionalment i prenent distància de la col·lectivitat en la qual haurien d'inserir-se, situen aquestes dones en un pla on han d'escollir entre dos camins clarament diferenciats.

Convé destacar, referent a la població de Vila-real, que les relacions de gènere que es donaven entre les dones i els homes de la localitat eren clarament sexistes, ja que el matrimoni s'erigia com la primera i principal unitat econòmica, social, cultural i afectiva, i es deixava poc espai a altres tipus de modalitats familiars. L'evolució en les estructures de convivència que començava a donar-se en l'àmbit nacional evolucionava, però més lentament en la societat vila-realenca, com assenyalen les dades que conclouen el fet que: «Al 85% de les cases es considerava un home com la persona principal de la llar i, per tant, encara que com és sabut hi havia unes poques dones més que homes que vivien a Vila-real, elles sols figuraven com les responsables en el restant 15%» (Bernat i Martí, Alcañiz Moscardó i Martí Castillo, 1999: 108).

Per tant, a l'hora d'escollir la figura responsable a la llar, queda ben patent que la dona —en la majoria de casos en què es podia escollir entre les dues opcions— restava marginada quasi en la seua totalitat.

Quant a la participació en el món laboral de la dona vila-realenca, l'ombra del patriarcat torna a reaparéixer amb força i arriba fins i tot a la dècada dels noranta, ja que totes les fonts i dades ens mostren una major activitat d'aquesta abans de la trentena, i una disminució posterior progressiva relacionada amb el rol tradicional que juga la dona en la família i la casa —tenir fills i fer-se càrrec d'ells i de les feines domèstiques— i que impossibilita una jornada laboral completa.

TAXA D'ACTIVITAT FEMENINA SEGONS GRUP D'EDAT I ESTAT CIVIL A VILA-REAL EL 1991

Font: Joan Serafí Bernat i Martí, *Situació sociodemogràfica de la dona a Vila-real*, Regidoria de la Dona, Ajuntament de Vila-real, 1999

3. El paper de la dona en el camp sanitari

D'igual manera, el camp de la medicina no va ser diferent dels altres i com la resta de disciplines va estar restringida per a les dones. Durant el segle XIX, la professió de matrona era l'única accessible per a elles —sempre, però, a l'ombra dels barons— fins que a final de segle les dones van començar a entrar en les carreres de Medicina i Farmàcia, així com en una nova especialitat sorgida el 1875, la de cirurgià dentista.

Ja va ser a les primeries del segle XX, entre 1904 i 1916, quan van aparéixer com a legalment acceptades a Espanya algunes professions per a les dones com la de comare, institutriu, infermera o taquimecanògrafa, la majoria molt lligades amb les tasques domèstiques, però que permetien ja, en certa manera, l'accés femení a l'espai públic.

Efectivament, la professió d'infermera permetia desenvolupar una tasca fora de l'espai privat però alhora mantenia el domini i control de l'home —el metge— sobre la infermera que tenia al costat i que l'auxiliava, situació que també passava amb les secretàries. Dirigida específicament cap a les dones, es mostrava com un graó superior al de matrona i cirurgià-dentista, sense arribar al grau de metge, i no suposava el perill d'altres carreres ocupades per homes, atés que se significava com a extensió de la dona com a cuidadora de les persones a la llar. La dona, per tant, seguia mantenint així el perfil d'un model femení acceptable i adequat amb vista a la societat. D'altra banda, en el cas de les metgesses, el problema que es presentava encara era major. María Elena Maseras i Dolores Aleu van ser les primeres dones a cursar la carrera a final del segle XIX. Ambdues van acabar la carrera, però van tenir posteriorment molts problemes per a aconseguir l'expedició del títol oficial de llicenciades en Medicina i, més encara, per

a poder fer el doctorat a Madrid. Problemes i disputes que es van allargar en el temps i van provocar que la primera llicenciada —María Elena el 1882— finalment cursara els estudis de Magisteri i acabara dedicant-s'hi:

> La dificultad por parte del Rector no estuvo seguramente en que una mujer realizara los estudios de Doctorado, pues él mismo había permitido la matrícula de la primera —aunque después confesara que amparado en que la Universidad de la que procedía la alumna ya lo había hecho— sino que le preocupaba el que esta circunstancia pudiera darse sin que el Gobierno estuviera enterado y diese su autorización, es decir, sin que otra instancia asumiera la responsabilidad de las posibles consecuencias. Estas consultas de la máxima autoridad madrileña fueron el inicio de un largo proceso en el que las diferentes instancias administrativas, con tanto celo por no vulnerar una igualdad formal, como resistencia a que esta igualdad tuviera tales efectos, irán desgranando dudas y argumentos dilatatorios, y las afectadas, exigencia de soluciones a sus demandas (Flecha García, 1996: 105).

Finalment, nou van ser, en total, les dones matriculades en aquest primer moment, de les quals sis van ser les que van aconseguir completar la seua carrera universitària. Cap de les universitats en les quals es van formar va posar greus dificultats que ho feren —això sí, després de la sorpresa inicial—. Els problemes van aparéixer en haver d'anar a Madrid a doctorar-se per a poder exercir quan «los legisladores se asustaron ante lo que podía empezar a no ser una excepción» (Flecha García, 1996: 110).

4. Un cas d'emancipació des de la perspectiva de la medicina al nostre poble: Concepción Capella

Concepción Capella Pérez va nàixer a Vila-real el 22 de desembre de 1952 i es va criar en una família llauradora —per part materna— i amb un iaio moliner per part paterna. Recorda amb especial estima la seua família materna, amb qui més temps passava i els dies jugant al maset dels iaios rodejats d'animalets. Ella i els seus cosins es reunien al voltant de la seua iaia —la gran matriarca— i donaven les seues primeres passes en la vida. Econòmicament, com ella diu, no eren ni rics ni pobres, però va tenir una bona infància. Filla de pares treballadors —Salvador ho feia en una serradora i Conxita anava al magatzem fins que va muntar una paqueteria—, prompte va començar a anar a la guarderia dels *cagonets*, al carrer de Sant Josep, on una veïna, la Fornes, es dedicava a cuidar i donar menjar als xiquets fins que els pares eixien del treball. Aquests treballs eren qualificats per les mateixes dones com «un complement econòmic lligat a la seua condició de dona» (Olària i Escribano, 1998: 156); per tant, ni tan sols elles ho igualaven a la resta de treballs.

Per això, aquestes dades ens revelen una realitat que no apareixia reflectida a voltes en els censos: la de l'existència del treball submergit, ja que no totes les dones es dedicaven a *sus labores*. En un poble dinàmic com Vila-real, no eren poques les dones que eixien de casa i es desenvolupaven en varietat d'ocupacions com ens explica Conxa: la dona de la guarderia, la mare amb la paqueteria, les que anaven al magatzem de taronja…, i sempre es trobaven sota les mateixes condicions d'invisibilització econòmica i social amb les tasques que realitzaven.

L'educació és el pilar bàsic en la formació i desenvolupament de qualsevol persona i així ens ho relata Conxa, que als quatre anys va entrar al Patronat de la Consolació, on es va formar fins que va aprovar l'ingrés[3]. Ha considerat aquesta escola com la seua segona casa. Com ella explica:

> La influència del Patronat va ser molt important en la meua educació. Acadèmicament, va estar fonamental perquè després tinguera la possibilitat d'estudiar una carrera, però també cal destacar el que em va aportar personalment: les amistats, els assajos per a fer obres de teatre, processons i moltes festes de sants que afavorien les relacions socials sòlides que es van crear.

D'aquestes paraules s'extrau que el context general de l'època, igual com a la resta d'Espanya, també a Vila-real estava marcat per la influència que el catolicisme exercia des de la infància en la vida de les persones, no sols per la cultura sinó també mitjançant l'educació, i sobretot cap a les dones i el seu paper familiar:

> Tras la finalización de la guerra el discurso religioso se inspira en los ideales supremos de una catolicidad imperial. Se justifica el Estado totalitario, e incluso se define la existencia en España de un Estado totalitario cristiano, como lo más conveniente a la tradición española, justificándose que debería el Estado regular, armonizar y encauzar todos los derechos privados y colectivos. El discurso religioso estaba dirigido a reforzar el papel que el régimen político había asignado a la familia (Folguera, 1993: 196).

Sense quasi adonar-se'n, des de ben xicotetes eren formades i estaven envoltades de l'ambient religiós. Totes les festivitats que se celebraven sempre eren al voltant de la temàtica religiosa:

> Principalment la festa ha estat sempre unida a actes religiosos que, a més a més, marquen el principi i final de l'estiu. A banda de les festes patronals, a Vila-real hi

[3] L'ingrés era un examen que es realitzava prèviament per a poder entrar al que aleshores era primer de batxillerat.

> ha dues congregacions religioses només de dones: les Rosarieres i les Purissimeres. Totes les activitats amb protagonisme per a les dones giren al voltant d'aquestes dues congregacions. En elles, està molt diferenciada la festa de la dona fadrina i de la dona casada, fins al punt que la junta directiva de les dues congregacions està formada només per dones fadrines; quan es casen deixen de pertànyer-hi. Entenem que amb aquesta diferenciació, aquesta aparent pèrdua de puresa, continua perpetuant el missatge de la dona culpable del pecat original, primer amb la serp, després amb la maternitat de Maria, malgrat ser verge; i encara ara, a les dones amb espiritualitat religiosa se'ls continua transmetent aquest missatge de culpabilitat (Olària i Escribano, 1996: 122-123).

A més d'aquesta diferenciació, cal remarcar que el paper de la dona no ha sigut tant el de gaudir de les festes, sinó el dels preparatius d'aquestes, participant en els actes menys rellevants i amb la sobrecàrrega de treball i la submissió.

Igualment, referent a l'etapa escolar, Conxa també recorda amb tristor una anècdota que romandrà gravada al seu cap. Ferma defensora com és de la nostra llengua, ens conta que sempre recordarà la frase desafortunada que una mongeta li va dir: «tienes que aprender a pensar en castellano, porque con el valenciano no vas a ninguna parte, no sirve para nada».

En relació amb aquesta afirmació, cal assenyalar també que, en l'ideari franquista, la unitat d'Espanya formava part de la base de la ideologia. Això va comportar un refús total de les característiques diferenciadores d'algunes zones amb altres fets diferencials autònoms —principalment llengües pròpies— per tal d'evitar la possible fragmentació d'una identitat unitària. Però, com explica Conxa, malgrat tot, aquestes prohibicions no van fer sinó refermar l'estima a la seua llengua mare —que va continuar utilitzant— i, per descomptat, va transmetre al seu fill.

Fora de les aules, ens conta que recorda com al seu germà —dos anys major que ella— li van regalar uns patins i una bicicleta i a ella no. En qualsevol cas, no vol pensar que aquesta situació va ocórrer per ser dona, sinó, en general, per falta de diners. Després, a mesura que es feien majors, ella es va incorporar a les tasques domèstiques i el germà no. Com ens explica, sí que es va adonar que ella anava a comprar, ajudava sa mare en la paqueteria i el seu germà no, però contemplava aquests fets com una cosa natural a l'època. Per a ella, tenir un germà home i amb tan poca diferència d'edat, lluny de ser un aspecte negatiu, va suposar un avantatge: «ell tenia dos anys més que jo i ja estava a València estudiant Medicina; així, quan jo vaig començar, vaig poder compartir pis amb ell fins que va acabar els estudis i em va tocar traslladar-me a la residència wM. Immaculada de València (també de mongetes)».

D'aquells anys recorda el trajecte de dues hores amb tren que separava Vila-real de València —que es feia un poc cansat— i les vegades que no havien separat els diners

suficients per al bitllet de tornada al poble i havien de fer autoestop perquè algú els apropara a Vila-real amb cotxe: «Recorde com me n'anava a l'entrada de València, a una rotonda, amb el meu germà moltes voltes. També com vam conéixer un metge de Vila-real, *Don* Mario Lacedón, que sempre que ens veia ens pujava i ens portava al poble».

Així, encara que per a acabar la carrera va haver de tornar a viure en una residència amb altres xiques, va poder gaudir durant uns quants anys d'una certa independència amb el germà, un fet que considera que si haguera estat filla única o amb germanes segurament no hauria viscut. Aquesta situació, però, encara que normalitzada a l'època, ens reflecteix la realitat patriarcal, atés que, després d'haver viscut independitzada, va haver de tornar a compartir residència[4] amb la resta de xiques, ja que no es trobava sota la protecció del seu germà.

D'aquesta manera, sent becària des de l'ingrés fins al final de carrera i treballant als estius —fent així un esforç per a aconseguir allò que volia—, Conxa va poder pagar-se la carrera a la qual havia decidit accedir per vocació. I com ella explica —segurament impulsada per un familiar amb malaltia a la pell— es va decantar per l'especialitat dermatològica, a més de per a poder mantenir-se econòmicament al llarg de la seua vida. Va estar així a la Facultat de Medicina des de 1971 fins a 1977, i ens comenta que en aquella dècada les dones ja se situaven quasi en paritat amb els homes: «ja representàvem pràcticament un 50% dels alumnes dins les aules i, actualment, crec que el percentatge encara és major».

Carnet de la Cooperativa Universitària de Concepción Capella, que l'acreditava com a estudiant de Medicina. Fons fotogràfic: família Capella-Pérez

[4] Tornem a trobar influència de les monges en la vida de les xiques, aquesta vegada ja en edat universitària, per a donar-los lloguer.

Només acabar els estudis, va ser destinada al seu primer poble com a metgessa: Almenara. Amb 25 anys, va ser la primera dona metge que va exercir a aquest poble, i per això compta amb alguna que altra anècdota —com li agrada dir a ella— en lloc de problema:

> Vaig arribar allí només llicenciar-me amb 25 anys i 49 kg, una xica en vaquers i poqueta cosa. I vaig tindre un avís. Recorde que era al carrer del Mur d'Almenara i la porta estava mig oberta, al fons es veia un corral lluminós i un home major en un sofà llavant-se els peus. Des de la porta li vaig preguntar si *fulano de tal* era allí i va dir-me que sí. —Què vols, xiqueta? —i jo li vaig dir que era la metgessa i en eixe moment es va posar tot nerviós. Vaig caminar fins estar davant d'ell i em va dir: —És que Almenara no té la suficient categoria com perquè vinga un home, que ha d'aparéixer una dona? Realment, sols em va xocar, vaig riure i li vaig dir que no patira, que a la Facultat tots havíem estudiat el mateix.

En aquell moment, encara no existia el servei d'urgències i només eren dos metges en tot el poble, disponibles les 24 hores —ella i Amadeo Pitarch: «Quasi totes les nits —per no dir totes— tenia algun avís i, algunes nits, més d'un. A més, com era jove i *Don* Amadeo estava a punt de jubilar-se, deia als pacients que em cridaren a mi. A partir de les 11 de la nit, per a anar el metge a casa s'havia d'avisar la parella —de *policeros*— perquè m'acompanyaren. D'aquests moments va nàixer també el meu afecte cap a molts d'ells».

Per aquells anys, a més, existia la iguala[5], que podríem comparar amb l'assegurança mèdica en l'actualitat, amb la qual cada metge —a canvi d'una quantitat anual— oferia aquests dos serveis:

1. Una consulta privada unes hores cada dia per als igualats en un lloc que corria a compte del metge.
2. Un servei de 24 hores per als igualats, que podien avisar-nos a qualsevol hora de qualsevol dia.

Després d'aquesta primera experiència, Conxa es va traure la plaça en la Seguretat Social i afirma que mai ha tingut cap queixa, ja que el sou era prou alt per a aquella època i també en comparació amb la majoria de professions, un fet que no era gens comú en una societat en què encara a hores d'ara: «La experiencia laboral y la educación, las dos variables que más inciden en la discriminación salarial, perjudican generalmente a las mujeres» (Cabrera Díaz, 2003: 76).

Tot seguit, i encara que ja a la Facultat i exercint als anys vuitanta les xifres d'homes i dones se situaven quasi en paritat, Conxa sí que reconeix que no succeïa el mateix quan es

[5] Les autoritats van crear l'aconductament o —com es coneixia popularment— la iguala, com una mena d'assegurança col·lectiva, perquè les classes populars gaudiren d'una assistència mèdica més assequible. Aquest servei es pot considerar com un precedent de la moderna Seguretat Social.

Dones manifestant-se contra la discriminació salarial als anys vuitanta a Barcelona.
Font: Isabel Morant (dir.), *Historia de las mujeres en España y América Latina (del siglo xx a los umbrales del xxi)*

parlava de càrrecs importants. Com malauradament seguim veient, la diferència era i és molt notable, ja que assegura no haver conegut mai, en vora quaranta anys de col·legiació, cap presidenta del Col·legi de Metges de Castelló ni de l'AEDV (Acadèmia Espanyola de Dermatologia i Venereologia). De la mateixa manera ocorria amb l'existència dels metges d'empresa, llocs que també eren totalment ocupats per homes.

Les dones no tenien prohibit accedir a ser metgesses d'empreses però, com ens explica Conxa, era una cosa que se sobreentenia natural per als homes: «ni ells em buscaven mai, ni jo preguntava si podia ocupar-me'n d'alguna».

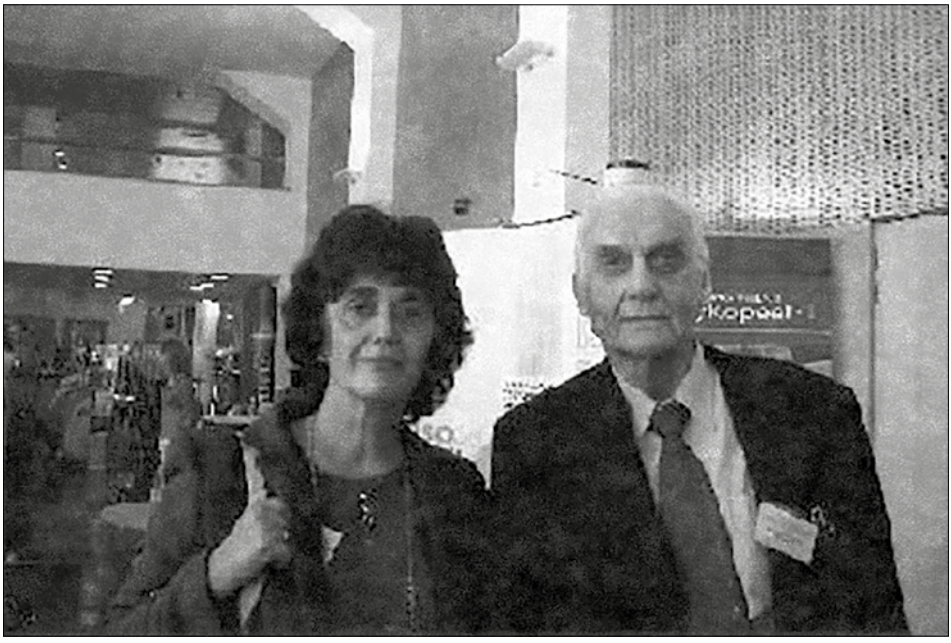
Aquestes paraules ens exemplifiquen clarament el famós sostre de vidre al qual, malgrat l'evolució de la societat i la igualtat aconseguida en alguns àmbits, encara s'enfronten les dones que volen accedir a llocs de major responsabilitat i, per què no, també a més remuneració econòmica.

Finalment, Conxa admet que el que més maldecaps li ha causat és poder compaginar la seua vocació amb la família. En les seues paraules:

> El meu trípode vital és la família (fill, home i familiars), la medicina i els amics. Considere que la meua professió és molt bonica però, en el meu cas almenys, se

m'ha menjat moltes hores que m'haguera agradat tindre principalment per al meu fill, i després per al meu home, família i amistats. M'he passat tota la vida lluitant i intentant compaginar ser una bona metgessa amb ser bona mare, dona i amiga. I no ha estat gens fàcil. El dia només té 24 hores i la medicina és molt *acaparaora;* de fet, continue lluitant per a aconseguir-ho, però en aquesta professió és molt difícil mentre s'està en actiu. El meu home també ha treballat molt en tota la seua vida i ha lluitat per compaginar la feina en casa i poder estar amb el seu fill i amb mi, però això sí, sé que entre els dos hi ha una gran diferència: quan arribem a casa jo seguisc i ell ja ha acabat. Pense que almenys no ha protestat mai i considere això, una manera d'ajudar. Tinc molt clar que és important treballar per a poder ser independent i lliure econòmicament, també tinc clar que treballe en allò que més m'agrada, però encara tinc més clar que el més important en la vida és la família: el meu fill i el meu home.

D'aquestes paraules podem extraure que, culturalment, el gran desenvolupament del sentit de la maternitat és un fet prou habitual entre les dones. La sensació —sobretot de les que treballen fora de la llar— i el remordiment de no poder estar o atendre el temps suficient la família són comuns a la majoria de dones que viuen aquesta experiència. Al contrari ocorre amb els homes que són pares i passen també gran part del seu temps fora —en moltes ocasions més que les mares—, però que curiosament per tradició no es troben amb l'obligació moral de representar aquest rol familiar i de tenir l'instint paternal desenvolupat de la mateixa manera que s'exigeix a les dones.

Concepción Capella en un congrés de medicina amb el doctor Pierre Fournier, inventor de la liposucció

5. Conclusions

Com a conclusió, hem pogut evidenciar el procés pel qual les dones han passat de ser simples agents observadors del desenvolupament de la història i dels principals esdeveniments d'aquesta i de la mateixa vida quotidiana, a ser subjectes protagonistes i agents actius imprescindibles en el transcurs de la història. Des de les darreries del segle XIX, amb la irrupció de la societat moderna, les dones van anar adquirint de forma progressiva un major protagonisme públic i van anar incorporant les seues tasques a un espai —el públic— fins ara dominat en exclusiva pels homes, i restringit per a les dones, que havien estat fins aleshores relegades als espais domèstics, als espais privats. Aquest procés d'incorporació de les dones va ser cada volta més conscient i va tenir una focalització cap a la consecució progressiva d'una igualtat respecte als homes, que havien estat els únics agents actius que havien adquirit el paper protagonista al llarg de la història.

L'avanç momentani en l'època republicana va sofrir un retrocés posterior durant l'època de la dictadura franquista, per a arribar finalment a una recuperació escalonada durant el període democràtic. De la mateixa manera, alguns dels entrebancs als quals s'han enfrontat les dones d'aquest període han quedat reflectits; i també alguns dels desafiaments que encara afrontem les dones actuals en una societat encara dominada per una cultura heteronormativa i patriarcal.

Així doncs, per a aconseguir dur a terme aquest repte, l'eina fonamental sempre ha estat —i continua sent-ho— l'educació, i per això cal ressaltar la lluita de les dones en les diferents dècades, tant a final del XIX com al llarg del segle XX per a aconseguir les mateixes possibilitats d'evolució, progrés intel·lectual i emancipació personal que els seus congèneres.

Amb l'anàlisi d'aquesta experiència es pot concloure que la majoria de les dones d'aquest període van haver d'afrontar el seu desenvolupament laboral en una societat absolutament patriarcal que els impedia la inclusió en igualtat en el mercat laboral i en molts camps professionals. La medicina, per tractar-se d'una ciència acadèmica en un marc estatal en què la formació era molt reduïda i només l'elit social podia optar a formar-se en carreres superiors, era un clar exemple d'espai formatiu —i posteriorment laboral— on la dona veia reduïdes les seues possibilitats pel fet mateix de ser dona. Potser no en la remuneració —afortunadament en alguns casos, en la majoria no ocorre així— però sí en el reconeixement d'un lloc capdavanter, de prestigi i des d'on exercir una gran responsabilitat, la dona ha estat limitada, tal volta per la por de l'home de perdre l'hegemonia en el poder, tal volta per la doble vara de mesurar homes i dones per part de la societat, que fa que una dona, per a destacar, haja d'esforçar-se més que un home qualsevol.

Referències bibliogràfiques

Bernat i Martí, Joan Serafí; Alcañiz Moscardó, Mercedes i Martí Castillo, Raquel. *Situació sociodemogràfica de la dona a Vila-real*. Vila-real: Regidoria de la Dona, Ajuntament de Vila-real, 1999.

Broch Sancho, G. *Dones de Vila-real: dos experiències de visibilització femenina des dels camps de la medicina i la política*. Treball de fi del màster d'Investigació Aplicada en Estudis de Gènere, Feminisme i Ciutadania. Universitat Jaume I, 2015.

Bussy Genevois, Danièle. «El retorno de la hija pródiga: mujeres entre lo público y lo privado (1931-1936)», en Folguera, Pilar (i altres), *Otras visiones de España*. Madrid: Editorial Pablo Iglesias, 1993.

Cabrera Díaz, José Manuel. «Los salarios de las mujeres en la España democrática», en Cuesta Bustillo, Josefina, *Historia de las mujeres en España*, vol. III. Madrid: Siglo xx, 2003.

Flecha García, Consuelo. *Las primeras universitarias en España*. Madrid: Narcea, 1996.

Grau Reig, Vicent. «La repressió franquista des de la perspectiva de les dones a Castelló», en Torres i Navarro, *Temps de por al País Valencià (1938-1975). Estudis sobre la repressió franquista*. Grup d'Estudis d'Història Local i Fonts Orals de la Universitat Jaume I, 2012.

Larumbe, M. Ángeles. *Una inmensa mayoría. Influencia y feminismo en la transición*. Saragossa: Sagardiana, 2002.

Monlleó Peris, Rosa. «Control del cos i moral sexual en el primer franquisme», en Torres i Navarro, *Temps de por al País Valencià (1938-1975). Estudis sobre la repressió franquista*. Grup d'Estudis d'Història Local i Fonts Orals de la Universitat Jaume I, 2012.

Nash, Mary i Borderías Cristina. «La presència de la dona. Les tensions socials com a signe del temps», en De Riquer i Permanyer, Borja, *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans: autogovern i reptes de la fi de segle 1980-1997*, vol. XII. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1999.

Olària, Carme i Escribano, Purificación. *Les dones recorden: memòria de vuit municipis de Castelló*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, Seminari d'Investigació Feminista, 1998. L'equip que s'encarregà d'investigar la situació de les dones a Vila-real estava format per: Iolanda Bodí Cotolí, Ana M. Claramonte Martínez, Àfrica Bovaira Broch, Elia Guinot Usó, Gloria P. López Clausell, Carmen Guinot Usó, M. Fernanda Díaz Pla, Carmen Renau Gómez, María Vilanova Vidal i Pilar Vilanova Vidal.

9

José Miguel Moliner Callergues

LA POLICIA NACIONAL A VILA-REAL: QUARANTA ANYS DE LA CREACIÓ DE LA COMISSARIA LOCAL

La Policia Nacional a Vila-real: quaranta anys de la creació de la Comissaria Local

Creació

El Reial decret 1.378/1977 va establir una modificació sobre la demarcació territorial i funcional de les forces d'ordre públic. Per a desenvolupar el que s'establia allí, en el *Boletín Oficial del Estado* número 47, de 24 de febrer de 1978, es va publicar una ordre per la qual es regulava l'organització territorial i la distribució d'efectius de la Policia Governativa, es van crear noves comissàries en totes les localitats que superaven els vint mil habitants i es redistribuïen els efectius segons les dades de població de l'Institut Nacional d'Estadística. Vila-real tenia, el 1975, un cens de població de 32.954 habitants i, segons l'ordre esmentada, li corresponia la dotació d'efectius següent:

a) Cos General de Policia: 10 funcionaris.

b) Policia Armada: una secció, formada per 46 integrants.

Les forces d'ordre públic estatals durant el franquisme i la Transició estaven divididas en diverses institucions, cada una amb les seues competències. Sobre les que van formar part de la Comissaria Local de Vila-real es trobaven el Cos General de Policia, encarregat de la investigació dels crims, homicidis i labors de repressió política, i el Cos de Policia Armada i de Trànsit, que s'encarregava del manteniment de l'ordre públic i estava integrat en les Forces Armades. Els seus caps i oficials provenien majoritàriament de l'Exèrcit de Terra (coneguts popularment com a *grisos*, pel color del seu uniforme).

El 4 de desembre de 1978, en ple procés de la Transició, el Cos General de Policia es va convertir en el Cos Superior de Policia, mentre que la Policia Armada va ser reestructurada i anomenada com a Cos de Policia Nacional. El 13 de març de 1986, amb la promulgació de la Llei orgànica 2/1986 de forces i cossos de seguretat, es van integrar les dues institucions en l'actual Cos Nacional de Policia. D'aquesta manera, a més de solucionar possibles problemes de coordinació i comandament, es pretenia homogeneïtzar, en un sol col·lectiu, cossos que realitzaven funcions semblants o complementàries per a aconseguir un increment de l'efectivitat.

El Cos Nacional de Policia, denominat Policia Nacional, és un institut armat de naturalesa civil, que depén del Ministeri de l'Interior, té el seu origen directe en la Constitució de 1978, on se li consagren dues missions bàsiques: protegir el lliure exercici dels drets i llibertats i garantir la seguretat ciutadana.

L'Ordre de 24 de febrer de 1978, per la qual es creava la Comissaria Local de Vila-real, establia que els governadors civils demanarien la col·laboració necessària de les corporacions locals per a la instal·lació definitiva de les noves comissaries. La Comissió Municipal Permanent (CMP), de 2 de març de 1978, es dóna per assabentada de la creació de la Comissaria i inicia les gestions per a cedir un local municipal. Fins que es va habilitar un edifici per a albergar el nou cos de seguretat, la Policia Nacional va compartir durant uns mesos les dependències que la Policia Local tenia a la Casa de la Vila.

Els inicis al carrer de Josep Ramon Batalla

Encara que les previsions inicials apuntaven l'1 de juliol per a tenir en funcionament la nova Comissaria Local (CMP de 17/06/1978), no va ser fins al 7 de setembre de 1978 quan la CMP acorda cedir l'ús de l'immoble situat al carrer de Josep Ramon Batalla, 22, per a la instal·lació provisional i accidental de la Comissaria de Policia en aquesta ciutat i es va procedir al seu condicionament perquè poguera ser ocupat en el menor temps possible. L'1 d'octubre de 1978 va entrar en servei la Comissaria Local de la Policia Nacional.

Carrer de Josep Ramon Batalla, *el Barranquet*, un dissabte de mercat. Anys setanta.
AMVr. Fons de la Junta de Festes

L'Ajuntament va continuar buscant un local més adequat per a la instal·lació de la Policia Nacional. Cal tenir en compte que el carrer on es va ubicar estava pendent d'urbanitzar, el local no es trobava en perfectes condicions i tots els dissabtes se celebrava mercat al carrer. Per a ubicar definitivament la Comissaria es va oferir al Ministeri de l'Interior el local municipal del carrer Major Sant Jaume, 39-43, l'actual Casa dels Mundina (sessió de l'Ajuntament en Ple de 25/10/1978).

No havien passat ni dos anys des de la seua posada en funcionament, quan el 1980 es va produir una reducció de la plantilla de la Policia Nacional, es comptava només amb 12 funcionaris del Cos Superior de Policia i només 13 del Cos de Policia Nacional, dels 10 i 46 que hi estaven assignats en la seua creació. Alhora que s'estenien els rumors sobre una possible supressió de la Comissaria Local, l'Ajuntament va mobilitzar els agents econòmics, principalment directors de les sucursals bancàries i industrials, per a pressionar el Ministeri en contra de la rumorejada desaparició.

S'al·legava que a Vila-real residien 39.705 habitants, comptava amb unes 360 indústries que ocupaven al voltant de 5.200 obrers (no incloïen els tallers mecànics), magatzems de taronges, comerços i el sector serveis. Com a sectors necessitats de protecció es relacionaven 22 entitats bancàries, 7 estacions de servei, 2 armeries, més de 10 joieries, 1 hotel de quatre estrelles, uns quants hotels i pensions, que absorbien un moviment de població de 300 persones nacionals i 100 estrangeres diàriament durant l'època d'estiu. Durant la temporada de recol·lecció de la taronja s'estimava en 5.000/6.000 persones la població flotant. Inclús s'al·legava que existien algunes colònies de *hippies*. Es requeria

20 de febrer de 1980. El comissari en cap del Cos Superior de Policia, Valentín García Carrión; el vicepresident de la Diputació, Luis Ramón Martín Pérez; l'alcalde de la ciutat, Bautista Carceller Ferrer, i l'alguatzil, José María Girona Mata. AMVr. Fons Bautista Carceller

el manteniment de la plantilla policial perquè la ciutat comptava amb un trinquet, un frontó, estadi de futbol amb un equip en la tercera divisió nacional i tres equips en categoria regional; 66 bars i cafeteries, 5 discoteques i 3 pubs, a banda d'una estació de ferrocarril amb un moviment important de viatgers.

Des de l'1 d'octubre de 1978 al 23 d'abril de 1981, la Policia Nacional havia realitzat 292 detencions, havia tramitat 1.539 passaports i 11.492 documents nacionals d'identitat.

L'alcalde, Bautista Carceller, va arribar a entrevistar-se amb el subsecretari d'Interior, que li va contestar que només es tractava d'una reassignació de personal basada en qüestions operatives, que guanyaria en efectivitat per la seua major mobilitat i eficàcia i que no s'anava a suprimir la Comissaria Local. Respecte als efectius, s'adduí que el nombre de destinats a la ciutat era igual al d'altres comissaries ubicades en poblacions de característiques paregudes i problemàtica policial semblant.

Com a conseqüència de la reducció de plantilla de la Policia Nacional i com la Direcció General de Seguretat no havia contestat a la cessió del local del carrer Major Sant Jaume, l'Ajuntament en Ple va acordar, el 21 de juny de 1980, anul·lar l'expedient de cessió de terrenys a favor del Ministeri de l'Interior. A canvi, es va assignar a l'ampliació de la Comissaria el local que havia estat destinat a Casa de Socors contigu al mateix i que tenia la seua entrada pel carrer de Betxí, número 35.

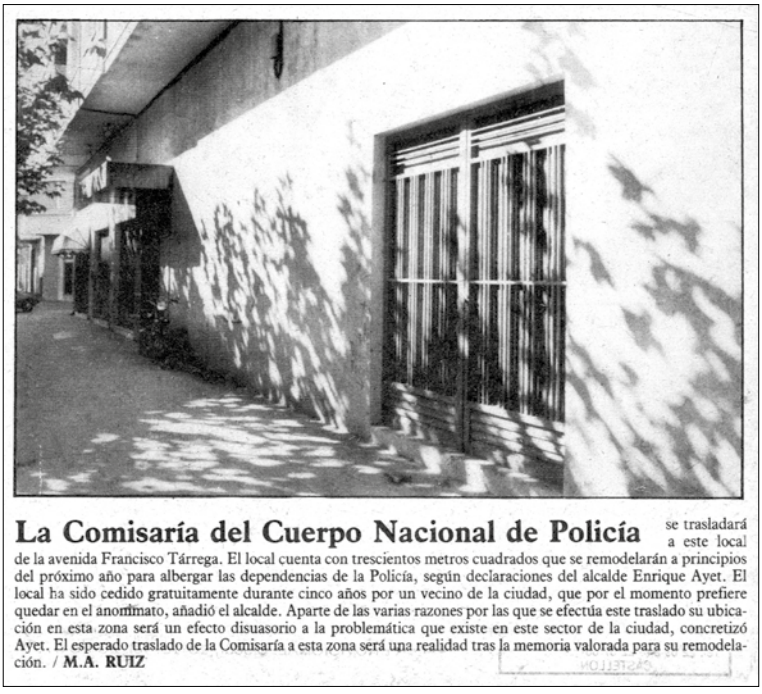

La Comisaría actual no reune las condiciones adecuadas M.A. RUIZ

Según afirma el comisario accidental, Francisco Asensio

El traslado de la Comisaría de policía permitirá ofrecer un mejor servicio

Mediterráneo, 11 de novembre de 1987

La Comisaría del Cuerpo Nacional de Policía se trasladará a este local de la avenida Francisco Tárrega. El local cuenta con trescientos metros cuadrados que se remodelarán a principios del próximo año para albergar las dependencias de la Policía, según declaraciones del alcalde Enrique Ayet. El local ha sido cedido gratuitamente durante cinco años por un vecino de la ciudad, que por el momento prefiere quedar en el anonimato, añadió el alcalde. Aparte de las varias razones por las que se efectúa este traslado su ubicación en esta zona será un efecto disuasorio a la problemática que existe en este sector de la ciudad, concretizó Ayet. El esperado traslado de la Comisaría a esta zona será una realidad tras la memoria valorada para su remodelación. / **M.A. RUIZ**

Mediterráneo, 11 de novembre de 1987

Trasllat a l'avinguda de Francesc Tàrrega

Després de deu anys d'estar ubicada al local del carrer de Josep Ramon Batalla, l'Ajuntament en Ple, en la seua sessió del 22 de febrer de 1988, accepta la cessió gratuïta d'un local de propietat de la mercantil Raysel, SA, durant un termini de vuit anys, a l'avinguda de Francesc Tàrrega, 27, per a traslladar allí la Comissaria Local de la Policia Nacional. Les obres van tenir un cost de 8.172.548 pessetes i les van realitzar personal contractat de la Desocupació Obrera.

Després de certs retards, ja que es volia realitzar la inauguració en la festa dels Àngels Custodis, patrons del cos, el 19 d'octubre de 1988, amb l'assistència de la governadora civil, Concepción Sáenz; de l'alcalde, Enrique Ayet, i de diverses autoritats policials, es van inaugurar les noves instal·lacions de la Comissaria del Cos Nacional de Policia. El comissari local, Valentín García, va assenyalar que, en tractar-se d'un local nou i estar millor adequat que l'antic, es podrien atendre millor els ciutadans que acudiren a realitzar diferents assumptes, com ara tramitar el DNI o el passaport.

Tan sols cinc anys després de la seua inauguració, el governador civil reconeixia al gener de 1993 que no era el lloc adequat. Amb el pas del temps es van apreciar els problemes

que suposava l'existència de la Comissaria en els baixos d'un edifici d'habitatges (relació dels detinguts amb els veïns, falta de llum, etc.). Quan va acabar la cessió gratuïta, l'Ajuntament es va fer càrrec del pagament de l'arrendament del local.

L'actual seu al carrer del Comte Albay

El trasllat a l'actual seu al carrer del Comte Albay, el 25 de setembre de 2001, va anar acompanyada de fortes crítiques del Sindicat Unificat de Policia per la falta de seguretat i les deficiències detectades després de les reformes dutes a terme en l'edifici, que durant molts anys va ser seu de Correus, entre les quals destacaven la falta d'espai i de despatxos, la falta d'una sala blindada per a les armes i les deficiències en els banys i vestidors, així com als calabossos (els veïns es van queixar perquè no estaven insonoritzats i patien molèsties pels sorolls). A aquestes crítiques es van sumar les associacions de veïns que van criticar l'elecció del nou local, ja que consideraven que no reunia les condicions necessàries d'espai ni de comunicació amb la resta de la ciutat (en tractar-se d'una ubicació cèntrica, al costat de l'església Arxiprestal, amb problemes d'accés quan es tallen de manera periòdica els carrers pels mercats del dimecres i el dissabte, les festes patronals o en ocasió de les processons religioses), a més no comptava amb una rampa d'accés per als minusvàlids.

2017 Festivitat dels Àngels Custodis al paratge de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia.
AMVr. Fons fotogràfic

L'alcalde Manuel Vilanova va reconéixer que la ubicació ideal haguera sigut el local de l'antic magatzem municipal al carrer de Josep Ramon Batalla, que es va oferir a la Direcció General, però que no es va materialitzar per motius econòmics.

Aquests últims anys, el govern local, presidit per José Benlloch, ha proposat al Ministeri de l'Interior la cessió d'altres immobles pròxims al Palau de Justícia per a ubicar allí la nova seu de la Comissaria, però problemes pressupostaris del Govern d'Espanya impedeixen que aquest canvi es duga a terme. La nova ubicació solucionaria els problemes de convivència amb els veïns, una major facilitat per a circular amb els vehicles policials i, sobretot, la seua proximitat als Jutjats de Vila-real.

Són quaranta anys en què els agents de la Policia Nacional han estat prestant de forma eficient el seu servei a la ciutadania de Vila-real i de la seua comarca, a pesar de no disposar de les millors instal·lacions ni de tenir coberta la totalitat de la seua plantilla. Encara que no forma part de les competències municipals, l'Ajuntament de Vila-real ha estat sempre disposat a col·laborar per a mantenir en bones condicions la Comissaria, ja siga posant a disposició del Govern d'Espanya els seus edificis (pagant inclús la seua adequació) o fent-se càrrec del pagament del lloguer del local que han ocupat.

10

María Dolores Parra Robles

QUINES EMPRESES TENIM A VILA-REAL?

Quines empreses tenim a Vila-real?

Quines empreses tenim a Vila-real?

Aquest estudi vol analitzar la situació actual de l'activitat econòmica empresarial a la ciutat de Vila-real amb l'objectiu de fer un estudi descriptiu de quina tipologia d'empresa està instal·lada a la ciutat. La tasca principal ha estat obtenir les dades, depurar-les i tractar-les per tal d'extraure la informació desitjada i conéixer quina tipologia d'empresa hi ha al municipi i les seues característiques. Aquesta tasca de plasmar la realitat empresarial del que tenim a la nostra ciutat ha de servir d'informació valuosa, ja que ens permetrà conéixer l'estat actual de la realitat empresarial i saber amb quines empreses comptem; és el primer pas per a poder continuar analitzant posteriorment en altres estudis, amb més deteniment, altres aspectes interessants per a dissenyar polítiques de desenvolupament local empresarial adaptades a la realitat de la ciutat.

Així doncs, aquest estudi només pretén ser aquest primer punt de partida que plasme la realitat del que tenim en l'actualitat. En primer lloc, s'analitzaran les dades bàsiques demogràfiques i d'ocupació de la ciutat, per a continuar amb l'anàlisi de les característiques empresarials, s'estudiarà quina és la tipologia d'empresa que tenim per tipus d'activitat econòmica, el nombre de persones que ocupa, el grau d'internacionalització i, finalment, també s'analitzaran aspectes sobre els resultats econòmics i financers per activitats.

Dades generals de la ciutat a escala poblacional i ocupacional

Vila-real ha estat una ciutat que ha vist créixer la població gràcies al creixement i als bons resultats de la seua activitat empresarial. Va ser amb l'inici de la crisi de 2008 quan l'economia local i de la província va començar a notar els seus efectes i moltes empreses van

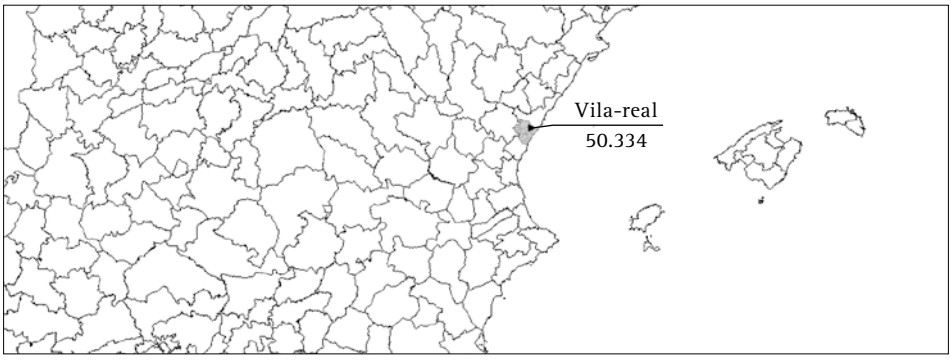

Figura 1. Xifres oficials de població: revisió del padró municipal. Vila-real. Total. 2017
Font: INE

haver de reduir la producció o cessar definitivament l'activitat. Per aquest motiu, a partir de 2011, la població va començar a disminuir per primera vegada en l'última dècada i va passar de 51.367 persones el 2010 a les 50.334 de 2017. L'any 2017 la població va augmentar un 0,16%, 82 persones més que el 2016.

Taula 1. Xifres oficials de població resultants de la revisió del padró municipal amb data 1 de gener

	Nombre de persones			Variació		
Any	Total	Homes	Dones	Total	Homes	Dones
2017	50.334	24.958	25.376	0,16%	0,37%	-0,04%
2016	50.252	24.866	25.386	-0,65%	-1,10%	-0,20%
2015	50.580	25.142	25.438	-0,34%	-0,48%	-0,21%
2014	50.755	25.263	25.492	-0,83%	-1,00%	-0,66%
2013	51.180	25.518	25.662	-0,34%	-0,67%	-0,02%
2012	51.357	25.689	25.668	0,37%	0,30%	0,44%
2011	51.168	25.612	25.556	-0,39%	-0,77%	0,00%
2010	51.367	25.812	25.555	0,32%	0,16%	0,48%
2009	51.205	25.771	25.434	1,14%	1,00%	1,29%
2008	50.626	25.517	25.109	3,22%	3,52%	2,93%
2007	49.045	24.650	24.395	2,06%	2,25%	1,87%
2006	48.055	24.108	23.947	2,91%	3,07%	2,75%
2005	46.696	23.391	23.305	2,44%	2,53%	2,36%
2004	45.582	22.814	22.768	2,01%	2,08%	1,94%
2003	44.685	22.350	22.335	2,50%	2,48%	2,52%
2002	43.595	21.810	21.785	3,01%	3,42%	2,61%
2001	42.320	21.089	21.231	1,90%	1,96%	1,84%
2000	41.531	20.683	20.848	1,46%	1,54%	1,39%
1999	40.933	20.370	20.563	2,02%	2,06%	1,97%
1998	40.124	19.959	20.165			

Font: INE

Actualment, ens troben en una situació delicada pel que fa al nombre d'habitants de la ciutat, ja que estem a punt de baixar dels 50.000 habitants. Encara que els últims anys han estat de decreixement demogràfic, les perspectives pareixen ser bones per a aquest 2018. L'economia del País Valencià està creixent i també la taxa d'ocupació, la qual cosa fa pensar que farà retenir població als municipis amb activitat econòmica i amb atractiu per a viure, com és el cas de Vila-real. Les dades d'ocupació així pareixen indicar-ho,

aquest inici d'any la taxa d'atur s'ha vist reduïda en un 9% respecte al mateix mes de l'any anterior. Si mirem per sexe i per edat, la taula 2 ens mostra com l'atur afecta més a dones que a homes i que s'ha incrementat aquest any en els més joves, mentre que on més s'ha reduït ha estat en la franja dels 25 als 45.

Taula 2. Xifres d'atur a Vila-real per sexe i edat (gener de 2018)

	Nombre	Creixement anual (%)
Total	3.638	-9,0%
Homes	1.404	-10,6%
Dones	2.234	-8,0%
Per edat		
Menys de 25	337	14,6%
Homes	166	12,9%
Dones	171	16,3%
Entre 25 i 45	1.493	-14,2%
Homes	490	-18,9%
Dones	1.003	-11,8%
Més de 45	1.808	-7,9%
Homes	748	-8,8%
Dones	1.060	-7,3%
Per sector		
Agricultura	107	-16,4%
Indústria	591	-14,5%
Construcció	242	-17,7%
Serveis	2.272	-7,8%
Sense ocupació anterior	425	1,2%

Font: SERVEF

Descripció de les empreses que tenim a Vila-real

Per a obtenir la informació de la fotografia actual de les empreses actives que existeixen i generen activitat econòmica a la ciutat de Vila-real, s'ha consultat la base de dades SABI (Sistema de Análisis de Balances Ibéricos) que conté informació sobre empreses de l'Estat espanyol i de Portugal. És una base de dades que recull els comptes anuals de les principals empreses de l'Estat i ofereix informació sobre el nombre de persones que treballen en l'empresa, dades de caràcter econòmic i financer i també certa informació sobre el perfil internacional i les marques registrades per l'empresa i el tipus de propietat.

Segons la consulta realitzada en la qual només s'han considerat les empreses totalment actives, la població empresarial que apareix és d'un total de 972 empreses. La classificació

Taula 3. Nombre d'empreses agrupades per activitat (CNAE2009, activitat)

Activitat	Nre. emp.	%
A. Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca	31	3,19
B. Indústries extractives	2	0,21
C. Indústria manufacturera	171	17,59
E. Subministrament d'aigua, activitats de sanejament, gestió de residus i descontaminació	1	0,10
F. Construcció	144	14,81
G. Comerç a l'engròs i al detall; reparació de vehicles de motor i motocicletes	248	25,51
H. Transport i emmagatzematge	32	3,29
I. Hostaleria	32	3,29
J. Informació i comunicacions	28	2,88
K. Activitats financeres i d'assegurances	25	2,57
L. Activitats immobiliàries	83	8,54
M. Activitats professionals, científiques i tècniques	83	8,54
N. Activitats administratives i serveis auxiliars	29	2,98
O. Administració pública i defensa; Seguretat Social obligatòria	17	1,75
P. Educació	8	0,82
Q. Activitats sanitàries i de serveis socials	24	2,47
R. Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment	14	1,44
Sense activitat a Vila-real		
D. Subministrament d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat	0	0
S. Altres serveis	0	0
T. Activitats de les llars que donen ocupació a personal domèstic; activitats de les llars que produeixen béns i serveis per a ús propi	0	0
U. Activitats d'organitzacions i organismes extraterritorials	0	0
Total	972	100

Font: SABI 2018. Elaboració pròpia. Nre. emp. significa nombre total d'empreses i % significa percentatge sobre el total d'empreses

de les activitats empresarials apareix amb la classificació CNAE2009 a quatre dígits, en la qual consta que tenim un total de 218 activitats diferents a la ciutat. Per tal de garantir la confidencialitat de les dades mostrades en aquest estudi, no s'utilitzarà la classificació a quatre dígits, ja que en moltes ocasions només apareix una empresa amb aquest codi, i s'utilitzarà la classificació a un dígit, que fa referència a l'activitat. Per tal que la persona lectora d'aquest estudi tinga més coneixement sobre la classificació basada en els codis CNAE, en l'annex 1 en podrà trobar una explicació més detallada.

Taula 4. Mitjana de persones ocupades per activitat (CNAE2009)

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
A. Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca	31	8,61	23,80	0	127
B. Indústries extractives	2	3,00	1,41	2	4
C. Indústria manufacturera	171	23,79	78,10	0	791
E. Subministrament d'aigua, activitats de sanejament, gestió de residus i descontaminació	1	0	-	0	0
F. Construcció	144	4,13	6,64	0	52
G. Comerç a l'engròs i al detall; reparació de vehicles de motor i motocicletes	248	7,99	31,64	0	444
H. Transport i emmagatzematge	32	9,97	13,18	0	50
I. Hostaleria	32	5,50	5,81	0	26
J. Informació i comunicacions	28	3,53	4,14	0	21
K. Activitats financeres i d'assegurances	25	2,96	3,65	0	14
L. Activitats immobiliàries	83	1,11	1,37	0	8
M. Activitats professionals, científiques i tècniques	83	4,52	14,58	0	110
N. Activitats administratives i serveis auxiliars	29	22,14	58,50	0	220
P. Educació	17	8,12	9,61	0	38
Q. Activitats sanitàries i de serveis socials	8	6,63	7,92	2	26
R. Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment	24	13,25	49,55	0	245
S. Altres serveis	14	3,50	373,00	0	14

Font: SABI 2018. Obs. significa nombre d'empreses, Mitjana és la mitjana de persones ocupades, Desv. Est. és la desviació estàndard, Mín. és el valor mínim de persones ocupades i Màx. és el nombre de persones màximes ocupades en aquest sector

La taula 3 mostra el total d'empreses per activitat que existeixen en l'actualitat a la nostra ciutat i el percentatge que aquesta activitat representa sobre el total d'empreses. Així doncs, podem observar que la major activitat econòmica és la relacionada amb el comerç a l'engròs i al detall, en la qual també s'inclou la reparació de vehicles de motor i motocicletes; aquesta activitat compta amb un total de 248 empreses i representa un 25,51% de les empreses. El segon lloc, l'ocupa la indústria manufacturera amb un total de 171 empreses que representen el 17,59% del total, i el tercer lloc és per a la construcció amb un total de 144 empreses i 14,81% del total. Només tenim una empresa de subministrament d'aigua, activitats de sanejament, gestió de residus i descontaminació, i cap empresa relacionada amb activitats de subministrament d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat; altres serveis; activitats de les llars que donen ocupació a personal domèstic; activitats de les llars que produeixen béns i serveis per a ús propi ni d'activitats d'organitzacions i organismes extraterritorials[1].

La taula 4 mostra la mitjana de persones ocupades per activitat a la ciutat. Principalment l'activitat que més persones ocupa per mitjana és la indústria manufacturera, ja que presenta la mitjana d'ocupats per activitat més alta amb 23,79 persones ocupades per empresa de mitjana, a més del fet que el valor màxim és de 791, la qual cosa vol dir que una empresa està ocupant 791 persones d'entre les 171 empreses registrades. Després de la indústria manufacturera el sector que més està ocupant de mitjana són les activitats administratives i serveis auxiliars, amb 22,14 persones ocupades de mitjana, i el tercer lloc, l'ocupen les activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment amb 13,25 persones ocupades de mitjana.

Tenir empreses que tenen activitat internacional és una bona notícia, perquè això demostra que els productes o serveis que estan oferint són productes competitius. A més, exportar part de la producció diversifica el risc de dependència del mercat intern i davant les caigudes de demanda interna. Està demostrat que les empreses que exporten o importen o fan les dues activitats tenen més probabilitat de resistir millor les crisis, innoven més i les condicions laborals són millors. La taula 5 ens mostra aquesta distribució de l'activitat internacional de les empreses de Vila-real. En total tenim que 27 empreses només importen, 49 empreses només exporten, 51 empreses fan les dues activitats simultàniament i 864 empreses només es dediquen a vendre en el mercat interior. Aquestes xifres ens diuen que un 14,70% de les empreses de Vila-real tenen relació amb altres mercats.

Després de veure les dades generals, també és interessant analitzar la internacionalització de les empreses en funció de l'activitat que desenvolupen, d'aquesta manera observem que el comerç a l'engròs té un total de 53 empreses que tenen activitat internacional, seguit de la indústria manufacturera amb 35 empreses i les activitats administratives i serveis

[1] Aquesta informació sempre s'ha de llegir tenint en compte que les dades han estat obtingudes de la font anteriorment citada i potser alguna empresa encara no està recollida en aquest registre.

Taula 5. Activitat internacional de les empreses per activitat

Activitat	Cap	Importen	Exporten	Dues	Total internacional
A. Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca	29	0	1	1	2 (6%)
B. Indústries extractives	2	0	0	0	0 (0%)
C. Indústria manufacturera	136	6	13	16	35 (20%)
D. Subministrament d'energia elèctrica, gas, vapor i aire condicionat	0	0	0	0	0 (0%)
E. Subministrament d'aigua, activitats de sanejament, gestió de residus i descontaminació	1	0	0	0	0 (0%)
F. Construcció	139	2	1	2	5 (3%)
G. Comerç a l'engròs i al detall; reparació de vehicles de motor i motocicletes	195	15	10	28	53 (21%)
H. Transport i emmagatzematge	29	1	1	1	3 (9%)
I. Hostaleria	32	0	0	0	0 (0%)
J. Informació i comunicacions	25	2	0	1	3 (11%)
K. Activitats financeres i d'assegurances	25	0	0	0	0 (0%)
L. Activitats immobiliàries	81	1	0	1	2 (2%)
M. Activitats professionals, científiques i tècniques	83	0	0	0	0 (0%)
N. Activitats administratives i serveis auxiliars	26	0	21	1	22 (46%)
P. Educació	0	0	0	0	0 (0%)
Q. Activitats sanitàries i de serveis socials	17	0	0	0	0 (0%)
R. Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment	8	0	0	0	0 (0%)
S. Altres serveis	23	0	1	0	1 (4%)
T. Activitats de les llars que donen ocupació a personal domèstic; activitats de les llars que produeixen béns i serveis per a ús propi	13	0	1	0	1 (7%)
U. Activitats d'organitzacions i organismes extraterritorials	0	0	0	0	0 (0%)
Total	864	27	49	51	127 (14,7%)

Font: SABI 2018

auxiliars amb 22. Aquesta observació està feta a partir del nombre d'empreses, però si observem l'última columna de la taula 5, ens mostra el percentatge que representen dins del sector el total d'empreses que tenen obertura comercial i, per tant, podem veure quin sector és més obert que altres. Així doncs, obtenim que qui té més esperit internacional és el sector d'activitats administratives i serveis auxiliars, en el qual el 41% de les empreses tenen relació amb l'exterior i són generalment exportadores o fan les dues activitats. El segueix l'activitat del comerç a l'engròs i al detall; reparació de vehicles de motor i motocicletes, amb un 21%, en el qual l'activitat importadora té més pes que en el cas anterior, encara que les empreses d'aquest sector també exporten o fan les dues activitats, i el segueix la indústria manufacturera amb un 20% de les empreses del sector que tenen negocis amb altres mercats. Ara observem que activitats com el transport i emmagatzematge o la informació i comunicacions també són activitats que tenen un percentatge del 9% i de l'11% d'empreses que tenen activitat internacional.

Per últim, les dades que queden per analitzar són dades de caire econòmic i financer. En la taula 6, es descriu de forma general la mitjana de certs indicadors per tal d'analitzar de forma molt general els resultats econòmics i financers de les empreses per activitats econòmiques; el més normal és que aquests indicadors es comparen entre empreses de la mateixa activitat i no de forma global entre activitats. Els indicadors mostrats són la rendibilitat econòmica, la rendibilitat financera, la liquiditat, la taxa d'endeutament i l'EBITDA, Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization (benefici abans d'interessos, impostos, depreciacions i amortitzacions).

La rendibilitat econòmica mesura la relació entre el benefici abans d'interessos i impostos (benefici brut) i l'actiu total; aquest indicador mesura la capacitat de generar resultats positius dels actius i recursos de la companyia sense importar la forma amb la qual s'han finançat. La rendibilitat financera fa referència a la capacitat de generar resultats positius dels fons propis. La liquiditat financera d'una empresa és la capacitat que té una entitat per a obtenir diners en efectiu i així fer front a les seues obligacions a curt termini. El grau d'endeutament reflecteix la dependència de l'empresa de tercers, de manera que la ràtio d'endeutament determina en quin grau l'empresa és financerament dependent d'entitats bancàries, accionistes o fins i tot d'altres empreses.

Aquests indicadors s'han de comparar entre empreses de la mateixa activitat econòmica més que de forma agrupada per activitats econòmiques, així que la seua anàlisi s'ha de fer d'una forma cautelosa. La taula 6 mostra els resultats d'aquests indicadors. En el cas de les activitats d'indústries extractives, no es presenten els resultats perquè només apareix el resultat d'una de les dues empreses.

En alguns casos també la diferència d'observacions d'empreses per activitat econòmica entre la taula 6 i les taules anteriors es deu al fet que alguna de les empreses no ha facilitat la seua informació econòmica i financera i, per tant, no s'han pogut calcular els indicadors.

Taula. 6. Resultats econòmics i financers de les principals activitats

A. Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	31	-11,66	63,01	-348,79	19,20
rend. financera	31	3,71	41,90	-101,75	179,75
liquiditat	31	5,15	12,23	0,05	68,31
endeutament	31	111,15	292,82	0,30	1.662,70
EBITDA	31	110,26	437,36	-95,00	2.408,00

C. Indústria manufacturera

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	171	3,55	15,22	-62,93	53,05
rend. financera	171	52,64	836,44	-1.478,34	10.724,76
liquiditat	171	2,40	3,16	0,04	27,57
endeutament	171	66,32	56,81	5,54	635,95
EBITDA	171	928,01	5.188,52	-84,00	54.287,00

F. Construcció

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	144	-9,03	66,78	-561,14	43,33
rend. financera	144	-7,62	237,53	-2.557,25	741,28
liquiditat	142	72,82	624,51	0,01	7.378,55
endeutament	144	70,88	61,06	0,00	554,73
EBITDA	141	17,20	89,42	-375,00	487,00

G. Comerç a l'engròs i al detall; reparació de vehicles de motor i motocicletes

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	248	-9,60	142,05	-2.202,28	70,38
rend. financera	248	18,96	252,09	-1.821,35	2.507,30
liquiditat	243	3,45	12,02	0,01	157,23
endeutament	248	74,42	54,65	0,00	422,83
EBITDA	246	144,04	652,73	-468,00	5.494,00

H. Transport i emmagatzematge

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	32	7,93	17,55	-59,09	44,97
rend. financera	32	-101,03	651,73	-3.658,77	154,88
liquiditat	31	1,84	2,16	0,16	12,07
endeutament	32	62,59	31,26	0,00	138,15
EBITDA	32	225,97	551,62	-19,00	3.002,00

I. Hostaleria

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	32	-24,16	82,74	-359,02	22,59
rend. financera	32	-28,52	343,25	-1.769,44	410,47
liquiditat	32	7,43	36,14	0,00	205,31
endeutament	32	90,60	84,02	0,43	378,99
EBITDA	32	2,66	29,19	-59,00	84,00

J. Informació i comunicacions

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	28	-2,20	58,53	-284,94	69,39
rend. financera	28	7,13	63,36	-255,99	115,12
liquiditat	28	2,37	1,98	0,01	6,95
endeutament	28	76,16	97,79	14,85	547,97
EBITDA	28	35,00	80,81	-10,00	398,00

K. Activitats financeres i d'assegurances

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	25	0,81	14,33	-64,37	13,65
rend. financera	25	17,04	46,33	-56,38	199,67
liquiditat	24	80,59	352,51	0,06	1.733,31
endeutament	25	43,22	43,20	0,00	163,81
EBITDA	25	341,76	1.299,53	-45,00	6.291,00

L. Activitats immobiliàries

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	83	0,00	17,17	-68,73	72,36
rend. financera	83	14,45	79,95	-171,68	537,21
liquiditat	80	42,71	160,47	0,00	974,74
endeutament	83	37,47	40,73	0,00	272,16
EBITDA	80	287,34	1.448,46	-371,00	11.002,00

M. Activitats professionals, científiques i tècniques

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	83	2,73	15,68	-91,56	49,37
rend. financera	83	19,29	130,72	-323,56	1.114,71
liquiditat	81	4,12	8,39	0,11	58,06
endeutament	83	54,94	38,08	0,00	215,12
EBITDA	80	114,40	601,02	-177,00	4.429,00

N. Activitats administratives i serveis auxiliars

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	29	-5,15	57,72	-284,21	78,80
rend. financera	29	25,85	99,51	-288,97	375,38
liquiditat	28	9,01	35,84	0,16	191,35
endeutament	29	64,31	42,98	0,00	175,71
EBITDA	29	35,79	131,00	-162,00	667,00

P. Educació

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	17	2,50	11,81	-20,10	30,59
rend. financera	17	-170,77	735,26	-3.022,50	49,50
liquiditat	17	431,39	1.771,22	0,04	7.304,73
endeutament	17	56,33	27,39	0,01	99,50
EBITDA	17	13,59	36,86	-69,00	108,00

Q. Activitats sanitàries i de serveis socials

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	8	1,72	7,44	-11,56	10,73
rend. financera	8	3,25	13,12	-19,34	18,49
liquiditat	8	5,63	11,66	0,18	34,45
endeutament	8	36,76	16,20	2,83	47,58
EBITDA	8	27,88	31,69	-9,00	93,00

R. Activitats artístiques, recreatives i d'entreteniment

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	24	-8,87	37,49	-154,10	27,11
rend. financera	24	8,53	90,48	-223,74	214,67
liquiditat	24	2,44	3,50	0,01	14,31
endeutament	24	101,25	128,35	4,81	532,40
EBITDA	24	980,83	4.658,31	-37,00	22.848,00

S. Altres serveis

	Obs.	Mitjana	Desv. Est.	Mín.	Màx.
rend. econòmica	14	-13,78	49,03	-181,01	16,21
rend. financera	14	-10,40	83,77	-285,24	84,08
liquiditat	14	1,65	2,83	0,03	11,25
endeutament	14	77,43	68,86	5,82	278,62
EBITDA	14	20,00	54,95	-52,00	188,00

Font: SABI 2018. Obs. significa nombre d'empreses, Mitjana és la mitjana de persones ocupades, Desv. Est. és la desviació estàndard, Mín. és el valor mínim de persones ocupades i Màx. és el nombre de persones màximes ocupades en aquest sector

Annex 1 CNAE-2009

La CNAE és la Classificació Nacional d'Activitats Econòmiques (CNAE)-2009, resultant del procés internacional de revisió denominat Operació 2007, i s'ha elaborat segons les condicions recollides en el Reglament CE 1893/2006, d'aprovació de la nomenclatura estadística d'activitats econòmiques de la Comunitat Europea (NACE) Rev.2.2.

L'objectiu de fer aquesta classificació ha estat la d'establir un conjunt jerarquitzat d'activitats econòmiques que puga ser utilitzat per a afavorir la implementació d'estadístiques nacionals que puguen ser diferenciades d'acord amb les activitats establertes i classificar unitats estadístiques i entitats segons l'activitat econòmica exercida (INE, 2019).

L'estructura de la CNAE-2009 està basada en quatre nivells de classificació: secció, divisió, grup i classe, amb rúbriques identificatives mitjançant un codi alfanumèric d'una, dues, tres i quatre xifres, respectivament.

Exemple

Activitat	Divisió	Grup	Classe	Descripció
A				Agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca
A	01			Agricultura, ramaderia, caça i serveis relacionats amb aquestes
A		011		Cultius no perennes
A			0111	Cultiu de cereals (excepte arròs), lleguminoses i llavors oleaginoses

Per a més informació, consulteu el web de l'INE.

Bibliografia

Institut Nacional d'Estadística (INE) [base de dades en línia]. 2018 [data de consulta: març de 2018].

Sistema de Análisis de Balances Ibéricos (SABI) [base de dades en línia]. 2018 [data de consulta: març de 2018].

Quines empreses tenim a Vila-real?

11

Vicent Gil Vicent

LA CONFRARIA DE SANT JAUME (1382-1863)

Pedra commemorativa de 1616 i angles de la cantonada de la casa de la Confraria

La Confraria de Sant Jaume (1382-1863)

Les confraries representen la forma més difosa d'associació en les viles reials valencianes des del segle XIV. El seu fi bàsic és crear mecanismes d'ajuda mútua per a reforçar la solidaritat veïnal. Amb aquesta finalitat, el 10 de març de 1382, Pere el Cerimoniós autoritza la creació de la Confraria de Sant Jaume a Vila-real. Les seues ordenances, aprovades el 1393, permeten conéixer els llaços de solidaritat i promoció social que asseguren l'estabilitat política veïnal.

La confraria de Vila-real s'institueix a imitació de la «Confreria de Nostre Senyor Déu Jesu-Christ, la Verge Maria i Sent Jacme apostol» de València. El privilegi atorgat per Pere el Cerimoniós a Vila-real el 10 de març de 1382 recull i resumeix els privilegis concedits a la confraria de la ciutat de València el 1246, 1263, 1283 i 1371. D'acord amb el costum, el privilegi de Vila-real s'atorga a súplica d'alguns veïns laics i eclesiàstics —a València és per iniciativa dels canonges i clergues de la catedral (1246)—. Podien ingressar-hi com a confrares fins a cent homes i dues-centes dones —cinquanta confrares (1373), accés il·limitat a València (1393)—. En els dos casos, l'única condició que s'exigia a l'aspirant a confrare era ser veí de la localitat. Als confrares se'ls permetia poder reunir-se i celebrar els seus capítols —«passint congregare et tenere capitulum» (1283)—, triar càrrecs de govern, aprovar ordenances, tenir altar i almoina a la devoció de sant Jaume a l'església parroquial —erecció d'un altar a la catedral de València (1263)— i casa o «alberch» (ACA. Cancelleria, reg. 1903, 35r.-v.).

L'establiment de la Confraria a Vila-real es va veure afavorit per tres motius. El primer, per la popularitat que tenia la devoció a l'apòstol en les viles reials valencianes. El segon, pel prestigi de la Confraria de Sant Jaume de la ciutat de València. El tercer, per les necessitats financeres del rei Joan I per la revolta de Sardenya.

Santa Maria, sant Jaume i sant Bertomeu són els patrons de Vila-real. A tots tres es fa festa major. Des de 1377, en la cadira o trona del sermó es recorda el patronat en «un pali de domàs blanch ab figures de Sant Jaume, Sant Berthomeu i la salutació de nostra Senora» (AMVr. Cl. 216, 50; 244, 16; 231, 13r.; 247, 18v.; 339, 30r.; MC 15, 7v.; 19, 45v., 47v.). L'església parroquial de Vila-real, encara que dedicada a Santa Maria, «tiene por titular al Apóstol Santiago y por su Patrono menos principal a San Bartolomé, en capilla a parte» (Inza i Escuder: 23). Els registres episcopals i de la cúria del bisbe de Tortosa Jaume de Prades i de Foix (1340-1396) identifiquen l'església parroquial com la de Sant Jaume. Des de 1371, en la festivitat de Sant Jaume reben tonsura els nous clergues de Vila-real (ACT, reg. 1371). La vida i miracles de l'apòstol admiren el veïnat. Entre octubre

de 1375 i desembre de 1376, el Consell paga 1.000 sous al pintor Llorenç Saragossa pel retaule de sant Jaume de l'església de Vila-real (AMVr. Cl. 214, 31v., albarans, 18; 215, 23r./v., 29r.). El seu benifet és un dels més rics i golosos per a la clerecia de l'església major (ACT, reg. 1451; AMVr. MC 68, 84v.). Són anys en què sant Jaume gaudeix de gran popularitat a la ciutat i a les viles reials valencianes (Pons: 5). En l'antroponímia local abunda el nom de Jaume (Jacobus, Jacme).

A Vila-real, el prestigi de l'apòstol es manifesta dins l'església en «un drap de bayeta verda [que] serveix per a peu de l.altar maior de groch y altres colors ab les armes reals et insígnies de Sant Jacme»; al carrer es fa públic amb «ganfanons [estendards] i terçanells [banderetes] vermells amb les figures de Sent Jacme e senyals reals de pinzell, pali de brocat d.or blanch i de domas vermell ab ses vidaures ab imatge de Sent Jacme e senyals Reals de pinzell, bocí de argent per a acaptar ab la figura de Sant Jacme enmig» (AMVr. MC 10bis, 19r., 27r., 32r., 35r., 43r., 49r., 59r., 64r., 66r., 68r., 70r.).

Des de 1419 fins a 1669, la «imatge de Sent Jacme d.argent ab son bordonet» és la primera peça que es relaciona en els inventaris de l'església i el seu reliquiari es descriu amb admiració com «la image de argent daurada de mossenyor Sent Jacme ab son bordó d.argent e ampolleta de crestall e son capell de sol d.argent [e] creueta e treneta d.or ab quatre perles, ab canó d.argent daurat» (AMVr. MC 10bis, 19v.; 27r., 16v.; 35, 19r.). A més, segons el pare Inza, entre les relíquies que es veneraven a l'església es trobava:

> una figura o imagen del Santo Apostol, que son dos partes de la cabeza, parte de espalda y parte del brazo. Estas Reliquias fueron traídas de Francia a Valencia y el Reverendisimo Obispo de dicha ciudad, Don Jaime Cardenal, las dio a mosén Domingo de Laguerola, Retor de Villa-Real, con auto recibido por Pedro de Losas, notario, en 20 de Julio de mil trecientos ochenta y cinco (Inza i Escuder: 23).

L'apòstol rep el tracte de «gloriós mossenyor Sant Jaume» (1495) i, fins a 1917, és el «patro y advocat special de Vilareal» (AMVr. Cl. 325, 19v.). La seua advocació com a patró especial té molt a veure amb els perills de la mar. Al segle XVI, els atacs de pirates i corsaris turcs i barbarescos van popularitzar les llegendes sobre el poder de sant Jaume per a lliurar el poble de les «veles dels moros d.alla la mar». En aquestes llegendes d'origen tortosí les dones juguen un paper fonamental en la defensa del país des del temps de la conquesta (Despuig, col·loqui quart: 131-134). El retaule de sant Jaume de l'altar major de l'església de Vila-real mostra de manera viva i sense estalviar detall aquesta brega des de 1519 (Gil: 108-109; Blanco i Martínez: 440). La «brega del sant apostol contra el moro» es reviu cada 25 de juliol en els balls de Sant Jaume o la jota foguejada a la Ribera de l'Ebre; el ball dels cossiers, el ball de moretons o la balanguera a Manacor, i amb cercaviles i representacions com *La morisca* a Ribagorça (Amades, IV: 606) o *La historia del glorios Sant Jaume* (1569), obra teatral amb cor i música de viola de Joan Viscaino, cego de Castelló, i Gaspar Rodrigues de Vila-real (Cl. 318, 19r.).

Església arxiprestal de Sant Jaume. Vila-real. Paolo de San Leocadio. Sant Jaume en la batalla de Clavijo. Ca. 1513-1519 (devoció)

Els orígens i la història de la Confraria de Sant Jaume estan relacionats amb la de la devoció a l'apòstol. A l'empara de la popularitat de la seua devoció naix a l'església parroquial de Vila-real la seua confraria benèfica i assistencial. En la segona meitat del segle XIV, era públic i notori que molts dels llinatges dels confrares de Sant Jaume de la ciutat de València gaudien del favor reial i els seus cognoms es repetien en el govern de la ciutat (Martínez Vinat: 261-270). Els futurs confrares de Vila-real podien veure reconegut el seu ascens i rellevància social en l'espill de la Confraria. En aquest espill es reflectien prerrogatives i prestigi per al llinatge. El ciri verd que s'acostumava entregar a tots els confrares de Sant Jaume en el moment del seu ingrés en la Confraria era un símbol de prestigi social a la València del segle XIV. L'ascens social del llinatge es veia reconegut públicament amb la prerrogativa de poder usar les armes reials en els ciris i

Església arxiprestal de Sant Jaume. Vila-real. Paolo de San Leocadio. Predicació de sant Jaume. Detall. Ca. 1513-1519

estendards que s'exhibien en les funcions religioses i processons públiques. Ser confrare de Sant Jaume posava de manifest l'antiguitat del llinatge —la Confraria va ser la primera que es va fundar en la primera meitat del segle XIII— i el tracte de predilecció que aquest rebia del rei, des de Jaume I fins a Carles II (Pons, Roca Traver, Sugranyes, Teixidor).

Des dels seus orígens, la Confraria és el vincle religiós i l'expressió jurídica de la unitat comunal dels nous pobladors del Regne (Martínez Vinat: 242-247). En «anys fatals», com el de 1376 (ACT, reg. 1376, 3, 27), el rei la considera un instrument necessari per a garantir l'ordre social i l'estabilitat ciutadana. L'actitud dels reis de la Corona d'Aragó amb les confraries va ser sempre la mateixa. Permetre, autoritzar i prestigiar les devocionals, benèfiques i assistencials —«almoina, confraria»— i prohibir les professionals o gremials —«artificium, art seu offici, offici e mester»—, considerades un focus de «conspiracions, ço es, empreniments entre alcuns pobladors o habitadors del regne de Valencia e de la ciutat o entre alguns officials» (Iradiel: 266). Quan, el 1329, Alfons IV prohibeix totes les confraries, excepte la de Sant Jaume —«confrarias omnes civitatis et regni Valencia, excepta confraria que dicitur sancti Jacobi»— té en compte que els confrares de Sant Jaume no eren gent del mateix ofici i, per tant, la seua confraria no tenia caràcter

Església arxiprestal de Sant Jaume. Vila-real. Paolo de San Leocadio. Degollació de sant Jaume. Ca. 1513-1519

reivindicatiu de defensa professional. Si a açò afegim que entre els llinatges dels seus confrares trobem els prohoms que ocupen el govern de la vila i asseguren la fidelitat de la vila al rei, comprenem el tracte de predilecció que va rebre la Confraria pels reis de la Corona d'Aragó. A Vila-real, la rellevància social dels seus priors, majorals i confrares —Montull (1478, 1481, 1488, 1495, 1512), Guimerà (1597), Bono (1601), Menero (1659), Miró (1678), Gavalda (1761), Sebastià (1807), Benedito (1807)— va assegurar la pervivència històrica de la Confraria de Vila-real fins a la segona meitat del segle XIX.

L'acceptació de la Confraria està supeditada als interessos del rei. Els priors de Vila-real aprofitaran les necessitats econòmiques de Joan I el 1393 per a obtenir les seues ordenances (ACA. Cancelleria, reg. 1904, f. 157v.-159r.). No van ser els únics, la Cancelleria Reial conserva cinquanta-cinc privilegis concedits a les associacions benèfiques i professionals

del Regne de València en el període de 1392-1393. Quaranta-cinc de les ordenances concedides durant aquests dos anys es van atorgar a canvi d'una quantia monetària, que va des dels 20 florins d'or d'Aragó, pagats per les de Sant Jaume de Vila-real, fins als 100 florins d'or d'Aragó, entregats per la de llauradors i teixidors de València. Joan I necessitava diners per a noliejar una armada reial contra els rebels de Sardenya (Benítez Bolorinos: 30).

Ordenances de la Confraria

Parlar d'un estereotip de confrare seria molt aventurat. No s'han conservat o encara no s'han localitzat llibres d'ingressos en la Confraria, que a final del segle XVIII va consultar el pare Escuder (Inza i Escuder: 348). Amb tot, les ordenances de 1393 informen amb precisió d'alguns condicionants que ha de complir. Ja s'ha assenyalat que el requisit imprescindible per a ser confrare era la condició jurídica de veí. L'aveïnament és la mateixa condició que s'exigeix per a tenir dret a franquícies i privilegis i participar en l'administració i govern de la vila. La integració en la comunitat veïnal anivellava jurídicament els seus habitants, els organitzava en quarters o parròquies i els obligava a prestar-se ajuda contra els estranys al grup (Ruiz de la Peña Solar: 64-67.) L'ajuda mútua justifica la petició a la Cancelleria de l'autorització per a constituir-se en confraria. El mateix motiu exposarà el rei quan aprove les ordenances de la Confraria.

Aquesta finalitat de la Confraria estructura les ordenances en tres grans capítols: l'organitzatiu —admissió de confrares, elecció de majorals, pagament de quotes—, el religiós i devocional —culte a l'advocació— i l'assistencial —atenció de malalts, protecció dels confrares indigents, rescat de captius—.

La Confraria es presenta com una associació oberta per a gent de qualsevol estament, ja foren homes o dones. Però en les ordenances apareixen requisits que hi limiten l'accés del confrare. No tots els veïns poden costejar-se ser confrares. Per a ser admés es tenia l'obligació d'abonar 12 sous i comprometre's a cobrir les despeses de la Confraria. Juntament amb la quota d'ingrés, es pagaven 20 sous a l'hora de la mort i s'establia l'obligació d'assistir als àpats, capítols i altres actes de la Confraria, amb les despeses que això ocasionava. A més, en cas que les quotes no foren suficients per a sostenir les despeses de la Confraria, les ordenances permetien als majorals establir altres taxes excepcionals (1452). Per consegüent, la preeminència dels que ocupen un seient en la Confraria de Sant Jaume està justificada pel nivell econòmic del confrare. El fet d'haver sigut admés com a confrare no en garantia la permanència en la Confraria, ja que «si per ventura avant sera trobat aquell confrare rebut o confraressa no ésser de bona fama o de bona vida o ser pobre, o ser rebut en frau de la dita confraria e contra lo sagrament, que

aquell aytal sia tolt lo ciri, e sia damnat del llibre dels confares». La bona fama, el prestigi, l'honor del llinatge del confrare, és la segona condició més repetida en les ordenances. Els majorals o algun prohom havien de certificar que la persona aspirant era home o dona de vida honrada i gaudia de bona reputació, condició i conversació —no renegava, ni blasfemava—.

Aquests requisits jerarquitzen la societat urbana i reforcen la seua identitat, en ser la Confraria un marc d'ajuda i de defensa mútua. L'ajuda més habitual era la de proveir amb aliments, vestits o diners els confrares malalts que no pogueren exercir el seu treball o «que per sos pecats o per desastre» caigueren en captivitat. En cas de «mal any», l'«almoina, baci, captiri o acapte» de la Confraria pal·liava les necessitats de la comunitat. Els jueus i els musulmans no tenien dret a la caritat de la Confraria. Es justifica aquesta marginació «com sapiam que siens bens del senyor Rey, e son en protecció y salvaguarda de sa Magestad» o culpabilitzant-los de «la desgracia que Deu da per nostres pecats». Aquesta marginació deriva en conflictes urbans freqüents. La documentació de la Batlia està plena d'exemples «dels maltractaments que alguns singulars fan a ells e als atres juheus que stan aquí».

El 1427, el beneficiat Berthomeu Galceran identifica detalladament cada un dels seus parents en el seu testament. Per a ell, l'únic vincle d'unió indissoluble és la família. A principi del segle xv, el món de mossén Galceran s'afona. En un

Església arxiprestal de Sant Jaume. Vila-real. Paolo de San Leocadio. Miracle del jove Jacob o Lupario. Detall. Ca. 1513-1519

últim intent per defendre'l, deshereta i rebutja públicament els parents i els clergues que assenyala de l'església parroquial «per cofrare de la confraria de Sant Jacme de la dita vila» (AMVr. 1734, 99r.-101v.). Per ser confrares no són parents. En la Confraria, el veïnatge se sobreposa al parentiu. El vincle d'unió dels confrares és el capítol, que reuneix tots els confrares. És el seu vincle d'unió. De la mateixa manera que la parròquia o quarter és la cèl·lula bàsica de convivència i la responsable de l'organització administrativa i del govern col·legiat de la Confraria. Les funcions principals del capítol eren triar anualment el govern de la Confraria, representat pel prior —sempre un prevere de la Confraria encarregat de celebrar la missa en els principals actes litúrgics— i pels majorals —dos confrares laics, un cavaller i un altre ciutadà—; avalar la recepció de nous confrares —«tots los confrares consenten en ell»—, i aprovar l'administració —«lo compte, la claveria»— de la Confraria. L'elecció i el govern eren supervisats pel vicari de l'església (APVr. Visites I, 11v.-12r., 276v.).

La Confraria no sols conforma les voluntats en la tragèdia. L'àpat de la Confraria —«menjar»—, la devoció al patró —«pietança»— i els matrimonis dels confrares o dels seus familiars reforcen els llaços de solidaritat comunal. Una de les obligacions més esteses per als confrares era la d'assistir al «menjar» i celebrar la «pietança». Es tractava, a grans trets, de realitzar un àpat a l'any entre els membres de la germandat a fi que es conegueren i estretiren llaços entre ells; mentre que amb la «pietança» complien un dels objectius religiosos que fonamentaven la seua existència com a germandat: les festivitats de la Confraria.

La festa de Sant Jaume és el moment més important de la vida pública de la Confraria. Les misses en honor al patró, les oracions, les celebracions de les vespres i el record dels confrares difunts omplien el calendari d'esdeveniments obligatoris per a tots els integrants[1]. L'endemà de la festa de l'advocació se celebrava l'aniversari. S'hi oficiaven misses de rèquiem, es resaven les oracions (sobretot el parenostre i l'avemaria) o es recitaven els salms penitencials a fi d'obtenir per als confrares difunts la salvació eterna i disminuir la seua estada en el purgatori (Llop: 52). Aquest és un dels actes que han perdurat fins a l'actualitat i al qual es donava més importància en totes les confraries. Un altre acte devocional amb continuïtat fins als nostres dies és el d'oferir una llàntia d'oli, un ciri o candeles que cremaren en l'altar del patró, tant de nit com de dia.

Fins a principi del segle XVII no sabem on estava l'altar de la Confraria en l'església Major. Els registres episcopals de 1341 a 1440 són parcs i no he pogut consultar les visites dels bisbes de Tortosa a Vila-real del segle XV i XVI. Traver suposa que la capella de misser Mateu Narbones era la de la Confraria el 1459 (Traver: 258). En la visita del bisbe Luis Tena de

[1] «En 1756 fueron asignados por la Junta para la fiesta del Patrón el segundo dia de Pasqua del Espiritu Santo con el titulo de la Aparicion del Santo Apostol para los siete años y siete quarentenas el dia de San Jaime a 25 de Julio, y los tres primeros Domingos de Agosto, Setiembre y Octubre» (Inza i Escuder: 349).

1619 l'altar major se cita com «altare quod est sub Invocatione Santi Jacobi». Fins aquesta data apareixia sempre descrit com «altare maius ecclesiam Parrochialem». El 1849, es justifica l'advocació de l'altar major a l'apòstol per ser aquest el titular de la parròquia (ACT, reg. 1366, 5, 16; 1369, 12, 10; APVr. Visites II, 83).

Casa de la Confraria de Sant Jaume, 1616

Casa de la Confraria de Sant Jaume. Vila-real, cantonada entre el carrer Major Sant Jaume i el carrer de la Sang de Jesucrist

L'espai devocional més important i significatiu de l'església de Vila-real s'identifica amb l'«Apostol Santiago, titular de la Iglesia» entre 1619-1704, 1716-1757 i 1849-1877 (APVr. Visites II, 83r., 106). En l'altar major es casaven els confrares i rebien l'últim consol en el moment de la seua mort. Contraure matrimoni en l'altar major no és només una mostra més d'unió i devoció, demostra sobretot el prestigi social de la Confraria. Per això, fins i tot si el confrare era pobre i no podia casar la seua filla, els majorals estaven obligats a ajudar-lo a celebrar les esposalles amb diners de la caixa comuna. El mateix succeeix a l'hora de la mort. Una reglamentació detallada i àmplia ritualitza la mort del confrare. L'altar major realça el cerimonial del ritual fúnebre de la Confraria. Les ordenances detallen les misses i oracions per l'ànima del difunt que era necessari resar perquè el seu pas pel purgatori fóra de la menor duració possible.

L'espai devocional públic més important de Vila-real convertit en escenari del prestigi de la Confraria i dels seus confrares es realça amb símbols propis que identifiquen públicament la seua riquesa i poder. Aquests es mostren amb tota la seua esplendor en les processons —«per necessitats publiques y vots»—, desfilades i festes cíviques. L'«estandart» anuncia als confrares que es deixen veure amb els jurats, el Consell, els representants de la reialesa i les autoritats eclesiàstiques. El lloc que cada confrare ocupa en els actes públics demostra el seu honor i prestigi i reflecteix la necessitat d'una jerarquia social com a model ideal de vida terrenal i celestial (Iradiel: 281-283; Narbona: 234).

Aquestes primeres ordenances de 1393 van quedar en l'oblit el 1706. L'any 1756, es van aprovar noves ordenances:

> Por averse perdido la Bula, sin averla podido encontrar por mas diligencias que hicieron, determinaron en Junta particular pedir otra Bula al Pontifice reinante. Para esto se valieron del Reverendo Padre Fray Juan Bautista Severo, Guardian del Convento de San Pasqual y SS 40 MM [Quaranta Martiri] de Roma, quien obtuvo de Su Santidad el Papa Benedicto XIV que empieza, *Considerantes nostre mortalitatis fragilitatem*, su data en Roma a 13 de Agosto del 1756. En ella les concede su Santidad indulgencia plenaria el dia del ingreso o alistamiento en el Libro de los Cofrades y el dia del Patron. A mas, concede siete años y siete quarentenas de perdón en otros quatro días de cada año, que en virtud de la Bula quedaba su asignación al arbitrio de los cofrades [...]. Esta Bula y determinaciones fueron pasadas por el Consejo, como consta del Decreto del Ilustrisimo Señor Don Andres de Zerezo y Nieva, Abad de San Vicente, Comisario Apostolico de la Santa Cruzada, dado en Madrid a 22 de Octubre del año 1759, y aprovados por el Ordinario, el Ilustrisimo Señor Don Luis Garcia Mañero, como consta por el Decreto dado en Tortosa, dia 9 de Febrero de 1761, cuyos documentos con Bula quedan archivados en el Archivo del Reverendo Clero (Inza i Escuder: 349).

Les propietats de la Confraria: la casa de la Confraria

Les ordenances permetien la possessió de béns mobles, immobles i de caràcter creditici. En el regnat de Joan I, catorze confraries van sol·licitar llicència per a construir una capella pròpia on venerar el patró de la germandat. D'aquelles catorze, cinc incloïen la petició de posseir un *alberch* on reunir-se, realitzar els àpats i assistir als enterraments. Fins i tot tres germandats van manifestar el desig de construir un cementeri propi per a enterrar els confrares difunts, la qual cosa seria una clara mostra de cohesió interna —els germans se soterren al costat dels germans—.

Aquestes possessions estaven vinculades directament a la compra de censals, amb la qual cosa algunes confraries van aconseguir un nivell de desenvolupament que les conduïa a participar en activitats creditícies, atorgant fadigues, rebent lluïsmes, firmant vendes, canvis i altres alienacions de les possessions confraternals. El mateix dia que s'aproven les ordenances de la Confraria de Vila-real, Joan I autoritza que dels béns que posseïsca la Confraria, tant per llegats com per donacions, puga comprar 60 sous censals anuals sobre les rendes de béns de reialenc posseïts per laics i eclesiàstics, malgrat la prohibició que feien els furs i privilegis del Regne de València (ACA. Cancelleria, reg., f. 156v.-157v.).

Entre aquests béns destaca la casa, església o ermita de la Confraria de Sant Jaume. Amb aquestes accepcions apareix identificat l'espai urbà del poder civil i religiós de la

Confraria en la documentació en els segles XVII, XVIII i XIX. El pare Escuder adverteix:

> No he podido rastrear el año de la erección de la Hermita de San Jaime Apostol. Sita en la calle Mayor. Solo de la piedra angular que cita el año 1616 se puede inferir su antigüedad, pues en vista de una nota escrita en valenciano en un libro antiguo, a saber, **un 20 de Joliol del any 1713 es feu declaracio per lo Alcalde de esta Villa averse cremat els autes dels peus dels benifets y demes papers y notes dels nostres, cremats en 12 Janer de 1706**, puede suceder muy bien cupiese la desgracia de ser quemados los documentos relativos a la erección de dicha Capilla (Inza i Escuder: 348).

Les primeres notícies sobre la casa de la Confraria les recullen el pare Escuder i mossén Benito Traver del *Llibre de Visites fetes a Vilareal per lo Bisbe*, que es conserva a l'Arxiu Parroquial. En aquesta còpia de les visites pastorals se cita la casa de la Confraria com a església o capella des de 1619. El bisbe de Tortosa Luis de Tena concedeix «quaranta dies de Indulgencies a tots los que faran oració en dita iglesia lo dia de la festa de Sant Jacme y los dies de sa octava per cada vegada qu.els la faran» (APVr. Visites, 40v.).

Aquesta pedra angular de 1616, que encara es conserva, és l'únic testimoni arquitectònic que queda de la casa de la Confraria de Sant Jaume. La cartografia cadastral la identifica com a parcel·la 7950119YK4275S. Una superfície de 106,81 m^2 en el cantó del carrer Major Sant Jaume (immobles núm. 32 i 34) i el carrer de la Sang (immoble 19). Traver identifica aquest espai urbà el 1806 i el descriu com «bastante capaz, pues tenia 58 palmos de longitud por 33 de latitud y el techo era de boveda» (Traver: 261).

A partir de la visita pastoral de 1623, la casa de la Confraria se cita com «ecclesia Sancti Jacobi sitam in Vico majori dicte vila». El 1630, 1634, 1654 i 1658, es matisa «Eclesia sive Capella Santi Jacobi». Des de la dècada de 1630 són contínues les queixes en les visites del bisbe pel mal estat de la capella: «es plovia per algunes parts», «havia alguns trossos de paret molt descarnats» (APVr. Visites, 73r., 130r., 143r.). El 1645, faltaven ornaments de culte, « no te renda alguna y que no se ha donat compte dels anys 1642, 1643 y 1645» (AMVr. Visites, 104r., 111v.). La casa es rehabilita el 1654, 1658 i 1664. Són anys en què la Confraria reviu amb el prior mossén Tomás Manero (? - 1659). De nou, el 1680:

> se plou y esta destruida de modo que no si pot celebrar missa sive Joseph Andreu, segons se diu, ha offert lo tornar les teulades y possar de modo si puga celebrar missa. Per quant ha pervengut a notitia de dit sr. Visitador que la dita Iglesia tenia una casa y altres emphiteoty y que estes per un censal que dita Confraria se carrega perço fer la portalada o altres coses en favor de Joan Hieroni Joneda, quodam, notari, se tenia la casa de dita confraria de Sant Jaume y los drets emphiteoticas. Se suplica tingua decret pera carregarse lo censal. Peço dit Visitador mana als Jurats

> y majorals y confrares de dita confraria y villa de Vilarreal fessen les diligencies (APVr. Visites, 185v.).
>
> [1686] esta casi del tot derruida, perço mana als Majorals de dita esglesia sot pena de excomunio maior que dins sis mesos fassen reparar la esglesiao fent pagar als que deven a dita esglesia o fent complir el vot que que un natural de esta vila, anomenat Joseph Andreu ha fet de cobrir dita Iglesia (AMVr. Visites, 195r.).
>
> [1706] Aviendose hecho de ella almacen de soldados en tiempo de guerra, entrando en ella las cabalgaduras, mando el Obispo Don Silvestre Garcia de Escalona, se reconciliara, lo que efectuo el Doctor Francisco Tomeu, Vicario perpetuo, con asistencia del Clero en 2 de Octubre del año 1722.

Fins al seu derrocament el 1863, la història de la ruïna de la casa està relacionada amb la decadència de la Confraria. El pare Escuder i mossén Benito Traver la resumeixen en els textos següents:

> Mas como la carcoma del tiempo no contenta con roer las cosas materiales aguza sus aguijones aun contra las espirituales, vino a decaer esta Cofradia que en 15 años estuvo tan abandonada que aun el nombre de ella existía. El año 1761 empezo su decadencia. Mas el año 1806, aviendose demolido la pared lateral de la calle por amenazar una inminente ruina y restablecida a expensas de la Fabrica de la Iglesia, quedando igualmente lucida, blanqueada y pintada decentemente la Capilla se excito en vista de esta restauración el animo y devoción de Joseph Gavalda, aboticario, vecino de la misma calle, en suscitar y poner en pie otra vez la Cofradia. Para esto movio el animo de los vecinos y con la mediación del Doctor Joseph Mezquita, Cura de la Parroquia, lograron del Señor Obispo la licencia (que el mismo quito a todos los hermitorios de las calles) para decir Misa, la que canto el dicho Cura con asistencia del Clero, dia 14 de Enero del año 1807, de cuenta del dicho Joseph Gavalda. Y el segundo dia de Pasqua del Espiritu Santo del mismo año se celebro en la Parroquia la Misa Cantada con Sermon de la Aparicion de San Jaime, según Estatuto de la Cofradia, siendo Prior el Doctor Manuel Sebastià, Clavario Pedro Benedito, comerciante, Jaime Vidal, tendero, y Juan Vela, maltes, botiguero, Mayorales (Inza i Escuder: 349-350).

> La guerra de la Independencia vino a perturbar los actos religiosos que se practicaban en la capilla de san Jaime.
>
> Las tropas napoleonicas, sin respeto al lugar, pisaron los humbrales de aquella capilla execrándola; la saquearon y la hicieron servir de cuadra para caballería.
>
> Algunos años después, fue vendida y la compró un comerciante de ropas; pasando después a otro comerciante llamado D. Felix Carreres, y este, con escritura de compra a D. Carlos Vidal por los años de 1863, quien la derribo y edifico sobre sus cimientos (Traver: 261).

Fonts i bibliografia

Fonts documentals

Arxiu de la Catedral de Tortosa [ACT], registre (reg.) 1366, 1369, 1371, 1376 i 1451.

Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA]. Cancelleria, registre (reg.) 1903 i 1904.

Arxiu Municipal de Vila-real [AMVr.]. Clavaria (Cl.) 214, 216, 231, 244, 247, 318, 325 i 339; Manual de Consells (MC) 10bis 15, 19 i 68; protocols notarials 1734.

Arxiu Parroquial Sant Jaume de Vila-real [APVr.]. *Llibres de Visites fetes a Vilareal per lo Bisbe*, I i II.

Bibliografia

Amades, Joan. *Costumari català*. Barcelona: Salvat-Edicions 62 [ed. facsímil], 1982-1984, IV, p. 606.

Benítez Bolorinos, Manuel. «Las cofradías medievales en el Reino de Valencia (1329-1458)». *Anales de la Universidad de Alicante: Historia medieval*. Universitat d'Alacant, 1999, 12, p. 261-287.

Blanco Iravedra, Belén i Martínez Serrano, Fernando F. «Tablas del retablo de Vila-real». *Espais de Llum. Borriana, Vila-real, Castelló, 2008-2009*. Generalitat Valenciana, 2008, p. 434-441.

Despuig, C. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa / fets per mossén Cristófol Despuig*. Barcelona: Impr. de la Renaixensa, 1877 [Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2006, *http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmc9w0b9*].

Gil Vicent, Vicent. «L'església arxiprestal de Sant Jaume de Vila-real». *Espais de Llum. Borriana, Vila-real, Castelló, 2008-2009*. Generalitat Valenciana, 2008, p. 99-121.

Inza, Juan Bautista i Escuder, José. *Epitome Historico de Villa-Real, sita en el florido Reino de Valencia. Con un solemne Novenario a su insigne protectora, la Madre de Dios de Gracia, Aparecida en la Ribera de Mijares, Termino de la villa. Su Autor: El P. Fr. Juan Bautista Inza, Religioso Descalzo de San Francisco, y continuado por el Padre Fray Joseph Escuder, de la misma Orden y Provincia Descalza de San Juan Bautista*. Edició de Vicent Gil (en premsa).

Iradiel, P. «Corporaciones de oficio, acción política y sociedad civil en Valencia». *Cofradías, gremios y solidaridades en la Europa Medieval / XIX Semana de Estudios Medievales, Estella, 20 a 24 de julio de 1992*. Pamplona: 1993, p. 259-284.

Llop Català, M. «La predicación y las cofradías valencianas, ss. xiv-xv». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LVIII, 1982, p. 11-16.

Martínez Vinat, Juan. «Estructura social y redes de sociabilidad en el movimiento confraternal valenciano: la cofradía de San Jaime de Valencia (1377-1441)». *Medievalismo*, 24, 2014, p. 241-280.

Narbona Vizcaíno, R. «Cortejos ceremoniales, funciones religiosas y simbolismos políticos en las ciudades medievales». *Los cimientos del Estado en la Edad Media.* Alacant: Universitat d'Alacant, 2004.

Pons Alós, V. «Las primeras cofradías valencianas: la cofradía de San Jaime». *El mediterráneo en el origen: IX Congreso Internacional de Asociaciones Jacobeas*. Coord. per Amparo Sánchez Ribes. València: Publicacions de la Universitat de València, 2012, p. 263-274.

Roca Traver, F. A. *Interpretación de la «cofradía» valenciana: la Real Cofradía de San Jaime*. València, 1957.

Ruiz de la Peña Solar, J. «Las solidaridades vecinales en la Corona de Castilla (Siglos xii-xv)». *Cofradías, gremios y solidaridades*, p.64-67.

Sugranyes Franch, R. «Un manuscrit català d'Oxford: les ordinacions de la confraria de sant Jaume de València». *Estudis Universitaris Catalans*, XXIII, 1979, p. 553-560.

Teixidor, J. *Antigüedades de Valencia*. València, 1895, II, p. 339-346.

Traver García, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establiment Tipogràfic de Juan Botella, 1909.

12

Pascual Arrufat Bort

DADES HISTÒRIQUES DE LA CONGREGACIÓ DE LLUÏSOS DE VILA-REAL EN LA DÈCADA DELS CINQUANTA

congregació de LluïsOs

Dades històriques de la Congregació de Lluïsos de Vila-real en la dècada dels cinquanta

Amb motiu de la celebració de les noces de diamant, de les quals sempre hem guardat un record tan bonic, es va editar ja una *Historia de la Congregación*, que comprenia des de la seua fundació fins a aquells dies de 1948; és a dir, 75 anys de marxa fidel i creixent pel camí traçat, i segons les normes generals de les congregacions marianes.

Després d'aquella efemèride, es van succeir altres celebracions que, tot i no ser tan solemnes, també eren motiu d'altres tantes commemoracions, més o menys substancioses, que s'han de tenir molt en compte.

L'any següent d'haver conclòs satisfactòriament les noces de diamant, el dia de la Nit de Nadal de 1949, el papa Pius XII, que llavors era summe pontífex de l'Església catòlica, va obrir la Porta Santa que anunciava el començament de l'any sant, l'any jubilar de 1950. A finals d'aquest any, concretament el dia 1 de novembre, el pontífex va declarar solemnement el dogma de l'Assumpció de la Mare de Déu en cos i ànima al cel. La Congregació ho va celebrar fent-lo coincidir amb la festivitat de la Immaculada, la seua patrona, el 8 de desembre. Perquè tothom poguera gaudir dels mateixos privilegis, el papa va prorrogar aquest jubileu durant un any més; així que va declarar el 1951 Any Sant Universal.

Mossén Portalés

Junta Directiva

El mes de juliol d'aquell any va cessar un director de la Congregació sempre recordat i apreciat: Enrique Portalés Salvá, mossén Portalés. També era molt conegut, especialment, per les seues *escoltetes* als congregants, un a un, en el que anomenàvem la secretaria; una saleta que hi havia a la primera planta, a la vora del saló teatre, que feia també de sala de juntes. No ponderaré ací els seus dots excel·lents com a director espiritual, la seua dedicació plena i la seua espiritualitat, que eren, com la seua humanitat, enormes. Supose que en algun altre lloc d'aquesta obra s'haurà escrit o s'escriurà sobre ell i sobre la seua gran labor com a director de la Congregació: el 29 d'aquell mes, en un càlid i emocionat homenatge, es va nomenar mossén Portalés com a Congregant d'Honor.

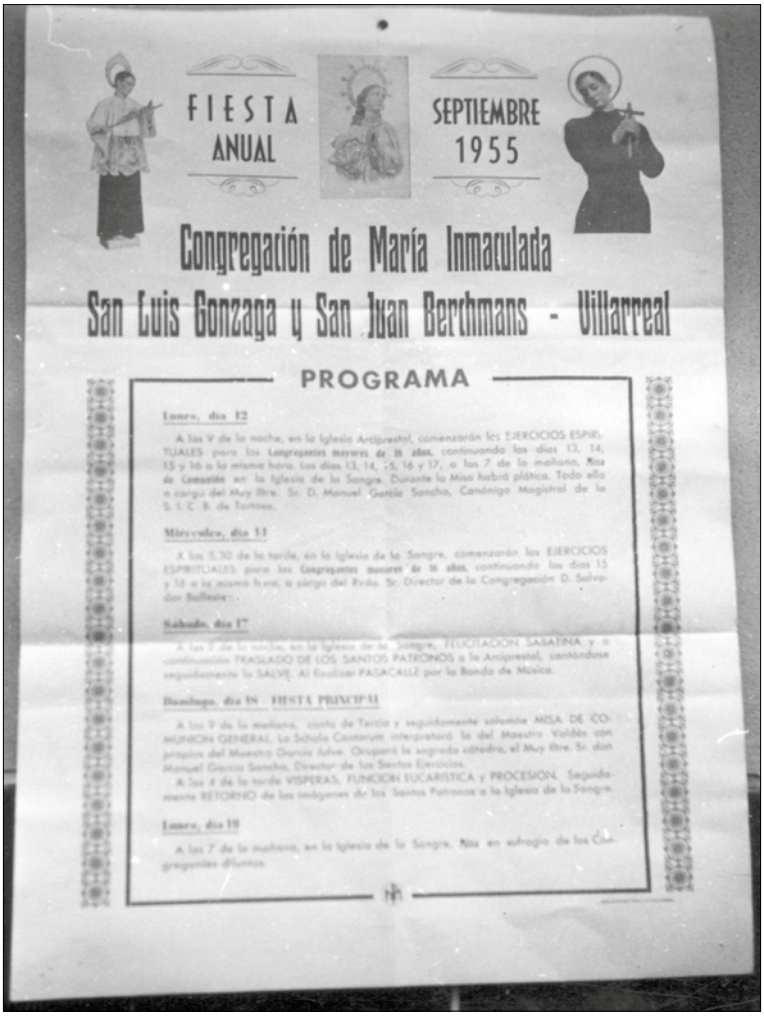
Immediatament després de la seua partida, va prendre possessió del càrrec el que també va ser un altre gran director de la nostra Congregació: el reverend Salvador Ballester Canelles, mossén Ballester, natural de la localitat veïna d'Onda.

Tot just un any més tard, es va crear una vicepresidència, que ostentaria qui ja formava part de la Junta Directiva, com a vocal de propaganda, Eliseo Arrufat, que ja duia uns anys dirigint la gran labor dels nostres «caps de colla».

D'altra banda, també en aquells dies, van començar a tenir lloc les conferències premilitars, dirigides als joves del reemplaçament corresponent. És a dir, que aquestes només es feien una vegada a l'any i duraven cinc o sis dies.

Arran d'això, també es va començar a confeccionar *a ciclostyl* una publicació escrita amb temes apropiats, que s'enviava a cadascun dels que estaven fent el servei militar, per a poder mantenir el contacte amb els congregants absents a causa de la mili. Aquest full s'anomenava *De frente*.

Tot això i, també, unes escoles nocturnes, els professors de les quals impartien classes de cultura general, mecanografia, càlcul mercantil, etc.; la revista *Tú*, que tots els mesos rebien puntualment tots els congregants, presents i absents; les reunions trimestrals, amb nombrosa assistència, i el Círculo, eren uns efectius nexes d'unió dels dirigents amb els congregants. Així com també ho era la missa de comunió general, el tercer diumenge de cada mes, també molt concorreguda, i, per descomptat, les representacions teatrals, tant comèdies com el drama de la Passió, que s'oferia repetidament els diumenges de

FIESTA ANUAL

SEPTIEMBRE 1955

Congregación de María Inmaculada

San Luis Gonzaga y San Juan Berchmans - Villarreal

PROGRAMA

Lunes, día 12

A las 9 de la noche, en la iglesia Arciprestal, comenzarán los EJERCICIOS ESPIRITUALES para las **Congregantes mayores de 16 años**, continuando los días 13, 14, 15 y 16 a la misma hora. Los días 13, 14, 15, 16 y 17, a las 7 de la mañana, **Misa de Comunión** en la iglesia de la Sangre. Durante la Misa habrá plática. Todo ello a cargo del Muy Ilre. Sr. D. Manuel García Sancho, Canónigo Magistral de la S. I. C. B. de Tortosa.

Miércoles, día 14

A las 5,30 de la tarde, en la iglesia de la Sangre, comenzarán los EJERCICIOS ESPIRITUALES para las **Congregantes mayores de 16 años**, continuando los días 15 y 16 a la misma hora, a cargo del Rvdo. Sr. Director de la Congregación D. Salvador Bellmunt.

Sábado, día 17

A las 7 de la noche, en la iglesia de la Sangre, FELICITACION SABATINA y a continuación TRASLADO DE LOS SANTOS PATRONOS a la Arciprestal, cantándose seguidamente la SALVE. Al finalizar PASACALLE por la Banda de Música.

Domingo, día 18 - FIESTA PRINCIPAL

A las 9 de la mañana, culto de Tercia y seguidamente solemne MISA DE COMUNION GENERAL. La Schola Cantorum interpretará la del Maestro Valdés con propios del Maestro García Salve. Ocupará la sagrada cátedra, el Muy Ilre. Sr. don Manuel García Sancho, Director de los Santos Ejercicios.

A las 4 de la tarde VISPERAS, FUNCION EUCARISTICA y PROCESION. Seguidamente RETORNO de las imágenes de los Santos Patronos a la iglesia de la Sangre.

Lunes, día 19

A las 7 de la mañana, en la iglesia de la Sangre, Misa en sufragio de los Congregantes difuntos.

Cartell de la festa anual de setembre

Quaresma. Doncs bé, tot això és el que feia que la vida de la Congregació fóra tan puixant i que penetrara enormement en tots els aspectes de la vida de la nostra ciutat.

A la darreria de l'any 1953, comença l'any marià amb motiu de la celebració del primer centenari de la proclamació del dogma de la Immaculada Concepció de Maria, la nostra Mare i patrona.

A partir de llavors, la Congregació es va preparar de nou per a celebrar aquest centenari amb la major solemnitat possible. I així va ser.

Com de costum, aprofitant la data de la festa anual de la Congregació, els seus joves van organitzar i van dur a terme un exquisit programa d'actes, que intentava superar la famosa celebració de les noces de diamant de l'any 1948; cosa que era extremadament difícil, però s'hi va acostar, ja que també va ser molt sonada.

Per aquell temps, en la reunió trimestral del mes d'octubre de 1953, es va anunciar i presentar el nou president: Pascual Arrufat, que va prendre possessió del càrrec en substitució de Pascual Castelló, que havia ostentat el càrrec de president magníficament durant un llarg període de temps; en el qual va organitzar, en col·laboració amb els seus, les festes de les noces de diamant esmentades.

Pascual Arrufat ja figurava en l'organigrama de la Congregació com a redactor en cap de publicacions, en l'epígraf «Altres càrrecs», que no formaven part de la Junta Directiva.

El papa Pius XII va declarar obert l'Any Jubilar Marià en la seua carta encíclica Fulgens Corona el 8 de desembre de 1953, dia de la Immaculada, i la Congregació, el dia de la seua patrona, ja va dedicar-li uns actes especials, preparatoris del jubileu marià que començava.

Al setembre es va anunciar la festa anual a so de bombo i platerets i, amb l'alegre responsabilitat de celebrar-ho en gran, vam commemorar el centenari del dogma de la Immaculada.

Es va editar un volum extraordinari de la revista *Tú*, de 20 pàgines, amb portades de paper cuixé, que perfectament podria haver-se anomenat *Sa Excel·lència* en lloc de *Tú*, com molt bé va escriure el director, mossén Ballester, en la seua editorial.

Fent una breu referència als principals actes que es van realitzar per aquest motiu, cal destacar la solemne missa de comunió general, com s'anomenava llavors, durant la qual va ocupar la sagrada càtedra per a pronunciar el magnífic panegíric dels sants patrons, el senyor Santos Beguiristain, que havia dirigit ja la setmana anterior els sants exercicis, amb una brillantor i oratòria impressionants.

Tú

Congregación de María Inmaculada
San Luis Gonzaga y San Juan Berchmans

VILLARREAL, SEPTIEMBRE DE 1954

Año X — Núm. 114

EDITORIAL

Centenario de la Inmaculada

«TU» me llaman y en verdad que si este mes tú no me conoces, ni yo mismo acierto a saber quien soy. Porque he pasado por tu casa siempre tan humilde y sencillo, sin pretensiones, con traje de día laborable, pero hoy inesperadamente me visten de gala, elegantemente, como un alto dignatario, a quien le confían una importante misión y que no basta para tal desempeño el trato de TU, porque hoy, amigos congregantes, casi me atrevo a exigiros el título de Excelencia. Sí, porque excelente es mi misión. En nuestra fiesta anual dentro del Centenario del Dogma de la Inmaculada, llevar al corazón de cada joven villarrealense la invitación más cordial a todos los actos que la Congregación ha organizado para celebrar con más solemnidad la fiesta de nuestros Santos Patronos, la Virgen Inmaculada, San Luis y San Juan Berchmans y ser el vocero de la Madre, diciéndoos cómo es Ella. Tarea muy difícil y siempre que intento escribir de Ella me ocurre lo mismo. Todo se me vuelve, mojar la pluma, dejarla que se seque, tachar lo escrito, pintarrajear el papel.

Y conste que amo a la Virgen con toda mi alma. Pero hablar de María...

Yo he visto los mejores cuadros de Murillo y el llanto humedecía mis ojos sintiendo una mezcla de confusión, de admiración al artista y de atracción filial hacia aquella hermosura, pero, creedlo, esa no es la Virgen. Es lo que puede traducir el pincel, logrando con mágicos tonos, que el lienzo se anime, pero no, la Virgen es más hermosa.

He saboreado las mejores composiciones de nuestros poetas, cantando a María. Aquello es el esfuerzo de la imaginación para ver lo que no alcanza, la impotencia del lenguaje para explicar lo que no sabe.

Una vez ví a la Señora, en la fiesta de los Luises, el tercer domingo de Septiembre, rodeada de luces, con peana de flores, lleno el espacio con las melodías sagradas, postrados dos mil jóvenes vistiendo su cinta de pureza, que amaban a la Virgen prometiéndola guardar para Ella tesoros de amor inmaculado; el corazón quería salirse del pecho y allí ví a la Señora, en aquella imagen sencilla y modesta que parecía animada con el soplo de las alturas.

Después he querido reproducir aquella impresión y no encuentro más que bellezas aisladas; aromas de azahar, blancura de jazmines, coloración de nubes, amor entrañable, espiritual, divino, cánticos de ángel, oleadas de perdón.

Juntad todo eso, es decir, que lo junte Dios y esa, esa es la Virgen, esa es la Señora, esa es la Madre Inmaculada.

Salvador Ballester
Director

Editorial de la revista *Tú*, setembre de 1954

Durant la processó de la vesprada, també molt solemne, i a la mateixa plaça Major de la ciutat, va tenir lloc el Vot de la Mediació Universal de Maria i la consagració de tot el poble al seu Sagrat Cor.

Dissabte a la vesprada, vigília de la gran festa, es va procedir a la solemne benedicció de la nova imatge de la Immaculada, obra de l'eminent escultor, fill de Vila-real, José Ortells, catedràtic d'Anatomia de l'Escola Superior de Belles Arts San Fernando, de Madrid, que més endavant realitzaria també diverses obres, totes magnífiques, per a la Setmana Santa de la ciutat. Precisament de la Congregació van nàixer després dues de les confraries: la Mare de Déu de les Angústies i la Mare de Déu dels Dolors (la imatge de la qual també va ser realitzada per aquest escultor).

Persones enteses com José M. Javierre, assessor eclesiàstic del diari *Ya*, de Madrid, i Carmelo Vicent, conegut escultor de València, van afirmar que és una de les millors obres escultòriques d'Espanya en aquella època; la imatge de la nostra patrona.

Una altra de les efemèrides que es van dur a terme durant aquelles festes va ser la gran exposició d'art que es va realitzar a la sala d'actes del Círculo, amb obres de José Ortells, en pintura i escultura; de l'eximi pintor vila-realenc Francisco Gimeno Barón, etc., i presidida per l'obra cimera en escultura: la nostra Immaculada.

Abans de passar a relatar la celebració de la clausura d'aquell any marià, m'agradaria esmentar el senzill però emotiu homenatge que li van retre al nostre expresident Manuel Usó Ayet, màrtir de la persecució religiosa de 1936, que va morir assassinat per ser president dels Lluïsos, justament el dia de l'Assumpció de la Mare de Déu, a la ribera del riu Millars, a l'altura de la confluència de la rambla de la Viuda amb el riu, al terme municipal d'Almassora. En aquest mateix punt vam erigir un xicotet monument, que consistia en una creu i una gran pedra sobre un pedestal amb una inscripció i l'anagrama de la Congregació.

S'apropava la festivitat de la nostra patrona Maria Immaculada i ens vam posar a planejar algun acte destacat per a acomiadar l'any marià que acabava. I, efectivament, es van organitzar uns jocs florals, com havien de ser, però amb una distinció important: la reina d'aquest certamen havia de ser la Reina del Cel, la nostra reina. Així doncs, la nova imatge de la Immaculada va presidir la solemne vetllada, celebrada al cinema Villarreal Teatro. Hi va haver els premis de rigor: la Flor Natural se la va endur Máximo Marcos per

Exercicis espirituals amb José M. Javierre

El director de la Congregació, mossén Ballester, en la boda del president el 1956

la seua poesia *Todo es Nostalgia en el Amor*; i la Rosa d'Or va ser concedida a la poesia en llengua vernacla *Regina Universal*, de José Armiñana. La veritat és que va ser tot un èxit, una vetllada memorable.

Entrem ja en l'any 1955 i, al mes de juny, per la festivitat de Sant Lluís, Pascual Arrufat es va traslladar, durant una temporada, a Alemanya, per a aprendre l'idioma. A conseqüència, va deixar la presidència temporalment i va nomenar el vocal d'esports, Pedro J. Broch, com a president accidental.

En la reunió trimestral del mes d'octubre, Pedro Broch va llegir una carta de Pascual Arrufat, que, des d'Alemanya, volia participar en la reunió i saludar tots els assistents.

El mes següent, de viatge per Baviera i Àustria, es va aturar a Munic per a visitar uns clients. Aleshores estava de director del Colegio Español a Alemanya, José M. Javierre, un sacerdot espanyol molt conegut, que ja va estar amb nosaltres, dirigint els exercicis espirituals de la nostra festa anual dos anys abans, el 1953.

Quina sorpresa tindria quan, en la missa matinal que celebrava diàriament al Colegio Español, es va presentar a combregar un jove amb la medalla dels Lluïsos de Vila-real al pit. Tots dos van sentir una gran alegria i, més tard, es van entretenir desdejunant i comentant junts «les nostres coses», les coses de la Congregació.

Al gener de l'any següent, 1956, cessa l'actual president i assumeix el càrrec definitivament Pedro J. Broch. En aquesta data hi havia censats en la Congregació un total de 2.356 joves

entre aspirants, menors, majors, honoraris i degans.

I, a l'agost del mateix any, ens va visitar un grup de joves alemanys de Waltrop, un poble de la regió de Westfàlia, pertanyents a una parròquia regentada per un jove sacerdot que havia conegut el nostre president durant la seua estada a Alemanya.

Aquests joves, dotze en total, van estar atesos per nosaltres en tot moment ací a Vila-real i van assistir a les celebracions de la nostra festa anual al setembre d'aquell mateix any 1956. Van participar en la solemne eucaristia i, a la vesprada, van desfilar també amb nosaltres en la processó.

Es van quedar molt contents per la bona acollida que van tenir entre tants joves de la nostra ciutat. «Us estem agraïts de tot cor», escrivia el pare Priebs, «cap de nosaltres oblidarà mai aquest estiu a Vila-real». El senyor Bussmann diu textualment en la seua carta: «Tot el poble de Waltrop està emocionat i impressionat pel recent viatge dels dotze xics a Vila-real amb el nostre capellà Reinhold Priebs. Tant ell com els altres joves ja estan aprenent espanyol per a parlar-lo quan ens torneu la visita».

Amb tants anys de vida congregacionista, les anècdotes i curiositats se succeïen sovint amb tanta quantitat que difícilment cabrien en una narració, per àmplia i exhaustiva que fóra.

Per exemple: un dia a finals de setembre de l'any 1951. Després d'haver celebrat la nostra festa, com que un jove jesuïta es trobava de visita a la ciutat, es va organitzar, amb una certa improvisació, una vetllada que, tanmateix, va resultar molt concorreguda, en la qual el jove novici va dissertar àmpliament sobre la situació del catolicisme aleshores a l'Amèrica Llatina. Com a complement, es va preparar un final de la festa en el qual es van exhibir tocant el piano mossén Santiago Vilanova i mossén Ballester, el nostre director. Així mateix, el congregant Pascual Arrufat va interpretar (a la seua manera, crec jo) una polonesa de Chopin. Van seguir els harmoniosos xiulets de José M. Marco i, en to humorístic, va actuar el jove Juan Vilanova. Va ser una vetllada molt instructiva i amena alhora.

Les vetlladetes de la Puríssima no podien faltar cada 8 de desembre. Eren molt populars i agradables. Poca cosa més es podia trobar a Vila-real per a l'oci, excepte alguna pel·lícula de cine; això sí, només els dissabtes i diumenges.

Recorde una d'aquelles vetllades, com a mostra, l'any 1949: a banda de la salutació de ritual del president, que llavors era Pascual Castelló, la resolució del certamen literari, amb la lectura dels treballs premiats, i el coronament de la vetllada del nostre director mossén Portalés; el gros d'aquesta va estar compost per les atraccions musicals i literàries. El repertori va ser el següent:

- *Ave María*, d'Arcadell, pel cor parroquial
- *La Feria de Abril en Jerez*, de José M. Pemán, per Pascual Arrufat
- Melodies populars del moment, pel quartet format per Enrique Cortés, Santiago Sanz, Manuel Soriano i Pascual Cándido
- *La Inmaculada y España*, poesia de T. Palacios, per Felipe Nácher
- *El antro*, de M. Nácher, i *A sembrar el bachocar*, de B. Tirado, per la secció de teatre
- Concert d'harmònica de Pascual Arrufat, acompanyat per la guitarra d'Enrique Cortés

En fi, amb actuacions millors i pitjors, tots el anys la vetlladeta tancava els actes del dia de la Immaculada, la nostra Mare i patrona.

Realment, la Congregació feia molt de bé a la nostra ciutat. Cite ací les paraules de mossén Portalés, el nostre director, a l'inici de l'any sant, el gener de 1950:

> La Congregació de Vila-real, lluny de ser una organització ineficaç per estar antiquada, està plena de vida i és summament adient per a orientar i encarrilar la joventut d'aquest poble. Tot i aquest estat crític del món, una joventut vigorosa, equilibrada, marxa a conquistar l'endemà alegre i amb pas ferm i triomfal: és la dels Lluïsos, el gran moviment juvenil vila-realenc, la Congregació mariana, exemple d'altres organitzacions juvenils, el gran bé que posseeix la ciutat de Vila-real.

13

Ernest Peset Vargas

L'EDUCACIÓ PRIMÀRIA

IL·LUSTRADA A VILA-REAL

L'educació primària il·lustrada a Vila-real

Introducció

L'educació és el pilar bàsic de tot ésser humà per a la seua formació, aprenentatge, valors, habilitats, coneixements o hàbits que desenvolupem des de la nostra infantesa. Així doncs, el lloc, generalment, on emprenem el procés d'aprenentatge i ensenyament és a l'escola. Per tant, aquest article va sobre les assignatures de l'educació primària que es donaven a les escoles de Vila-real en l'època de la Il·lustració. És a dir, es compararà les assignatures que donaven els xiquets per una part i les xiquetes per una altra. Aquesta separació de sexes a les aules ens permetrà entendre les grans diferències entre els dos sexes en un període més oberturista. Aquest període té el seu context al voltant de la segona meitat del segle XVIII fins a principis del segle XIX amb l'esclat de la Guerra de la Independència.

Primer indicarem com estava la política educativa il·lustrada en aquell moment tant a Espanya com a València sota el regnat dels reis borbònics Carles III i Carles IV. És important l'aportació en matèria educativa que farà Carles III ja que serà el gran impulsor en les reformes d'aquest àmbit en l'àmbit nacional i que continuarà sota el regnat de Carles IV.

Després de veure el context històric indicarem quins són els llibres de text utilitzats durant l'educació il·lustrada. Així comprovarem quins llibres s'utilitzaven en temes religiosos o bé d'escriptura. Aquest apartat és important perquè els llibres que empraven a classe ens indicaran el pensament i la forma de treballar de l'alumnat.

Posteriorment, hi haurà un apartat sobre l'educació de la dona i com, mitjançant una cèdula reial, es concedeix a la dona la inserció en la formació professional. Aquest fet és un pas endavant en l'època ja que permet estudiar i adquirir coneixement sobre la matèria que consideraven més adequada per a elles (generalment les llavors tèxtils manuals).

Un altre tema que tractarem serà la fundació de les reials societats d'amics del país que seran unes institucions creades per a impulsar les idees il·lustrades per tot arreu. A més, es crearà una valenciana que serà l'encarregada de propulsar l'onada de canvis en l'àmbit educatiu per terres valencianes.

Finalment, l'objectiu d'aquest article és mostrar en la pràctica si aquestes polítiques educatives del moviment cultural de la Il·lustració va donar els fruits desitjats o no. Per

això, hem trobat una llista de xiquets i xiquetes de Vila-real amb les assignatures que es donaven i, fins i tot, les qualificacions que van traure. Aleshores farem un estudi de l'educació comparada entre xiquets i xiquetes pel que fa a les diferents assignatures i quina era la finalitat.

Context històric

El context històric en el qual ens situem és el segle XVIII i principis del segle XIX fins a l'inici de la Guerra de la Independència. En aquesta franja de temps hi ha un moviment cultural intel·lectual que sorgeix per tot Europa, arriba a Espanya i s'estén per tot el país: la Il·lustració. Aquest corrent pretenia dissipar la ignorància de la humanitat mitjançant les llums del coneixement i la raó. Per això aquest segle s'anomena el Segle de les Llums.

Cal destacar que la màxima de la Il·lustració en l'àmbit educatiu era instal·lar la felicitat, aquesta felicitat estava lligada a la finalitat que tot ésser humà havia de ser útil per a la societat i per a l'Estat.

Abans d'entrar en el regnat de Carles III, que va ser l'impulsor de les grans reformes educatives, comentarem breument que hi havia anteriorment. L'ensenyament primari es trobava completament descuidat pels càrrecs del govern. Aquest estava atés per l'Església, els municipis o els pares segons cada cas. Quan l'Església exercia la tasca de l'ensenyament sobre els xiquets i xiquetes aquesta s'encarregava als rectors que la practicaven als convents. D'altra banda, els municipis encomanaven l'ensenyament a mestres contractats, generalment ambulants, amb una deficient preparació que també repercutia en el sou econòmic al ser poc considerat.

Amb l'arribada del regnat de Carles III hi ha tres punts que clarifiquen l'ideari politicoeducatiu. El primer d'ells correspon a la secularització i centralisme en què es transforma la reforma pedagògica. És a dir, cada vegada tendeix més l'educació de tot el territori espanyol a dependre de les ordres de Madrid. Així, la instrucció pública equivaldrà a educació nacional i això vol dir que l'Estat s'encarregarà d'exercir-la i controlar-la.

La segona característica fa referència a què es rodeja d'intel·lectuals lligats a l'ideari il·lustrat com seran Aranda, Floridablanca, Jovellanos, etc. que ocuparan càrrecs alts de l'administració.

Finalment, el tercer punt serà la promulgació de la Reial cèdula del 12 de juliol de 1781 en la qual s'obliga l'ensenyament de primària a tothom i de qualsevol classe social existent. Posteriorment, serà Jovellanos qui faça arribar la instrucció a totes les categories socials i,

a més a més, aquesta serà gratuïta. Tot això estarà provocat per fer realitat que l'educació siga la ferramenta que faça feliç a tothom i així formar a la població per a ser, en el futur, útils per a l'Estat.

Quant als docents, en aquest període es dóna inici a la professionalització de l'ofici. Per primera vegada havien de superar un examen per a tenir la capacitació de l'ensenyament, és a dir, havien de superar una sèrie de proves per a obtenir la titulació i el permís per a donar classe. Per tant, aquest és l'inici d'una organització estructurada del professorat que no es traduïa en una remuneració reconeguda per a la seua tasca ni suficient per a la vida diària.

Tota aquesta reestructuració de l'educació fou seguida i ampliada pel rei Carles IV que va continuar amb les mateixes polítiques. Serà sota el seu regnat quan veurem els primers resultats d'aquesta política educativa empleada amb els casos dels xiquets i xiquetes de Vila-real[1] com veurem a continuació.

Llibres de text

El llibre de text és el guia en el procés d'aprenentatge i de l'ensenyament juntament amb el docent en qualsevol aula. Serà l'Acadèmia de Madrid la que facilitarà els llibres que es faran servir a classe i hi haurà de diferents temàtiques i estils.

El primer d'ells correspondrà a la temàtica religiosa amb l'adquisició per part del docent del catecisme que determina. Així s'utilitzarà *Compendio histórico de la religión* de Pitón i el *Catecismo histórico* de Fleury (aquest catecisme serà l'utilitzat a les escoles de Vila-real per a ensenyar a l'alumnat com veurem en les pàgines següents). A continuació, s'introduirà el llibre de la *Historia de la Nación* que haurà de ser aprovat per cada corregidor.

Continuant amb el tema dels llibres de text per a la matèria de lectura es feia servir el llibre *Introducción y camino a la sabiduría* de Lluís Vives, a més de la *Cartilla* i el *Catón Cristiano.* Així, el 1780 s'incorporà la gramàtica i l'ortografia amb textos que facilitarà l'Acadèmia[2].

[1] Llopis, J. i Carrasco, M. V. *La Ilustración: Educación y pensamiento.* València: Universitat de València, 1983.

[2] Iglesias, M. C. «Educación y pensamiento ilustrado» en Comisión Nacional Organizadora del Bicentenario. *Carlos III y la Ilustración: Educación y pensamiento.* Madrid: Ministerio de Cultura, 1988, p. 1-30.

Educació de la dona

Com havíem mencionat en la introducció de l'article, en el regnat de Carles III és quan es concedeix la inserció de la dona en la formació professional l'any 1779. El rei borbònic en els anys successius va elaborar més lleis a favor de la dona.

Una altra mostra és en la Reial cèdula de 1783 on s'estableixen classes d'ensenyament gratuïtes perquè les dones estudien. Aquesta mesura serà utilitzada perquè les xiquetes amb menys recursos tinguen la possibilitat de rebre una educació. El que s'intentava era que des de la més tendra edat ja foren instruïdes i útils per a la societat amb el seu treball. També així, rebre una correcta educació que les conduïra pel camí dels bons costums que defenia l'Estat.

Pràcticament se les requeria per a realitzar treballs manuals perquè amb la seua mà d'obra pogueren millorar l'economia de la regió. Però encara veient els pros i contres dels nous drets de la dona cal reconéixer una bateria de mesures (sempre millorable) perquè la dona tinguera la millor preparació possible i independència per poder aprendre i perfeccionar[3].

Reials societats econòmiques del país

En aquest apartat subratllarem el paper tan important que van tenir les reials societats econòmiques del país en el món educatiu. Una institució fundada a meitat del segle XVIII. La pionera va ser la Bascongada fundada el 1765 i arribaria a València el 1776.

Els diversos objectius que li foren encarregats a aquesta institució van ser fer una anàlisi de la situació econòmica de la regió (realitzar informes i publicar memòries). Una vegada considerat, s'havia d'esmenar els problemes i inconvenients que la regió tenia per a impulsar la riquesa.

Un altre objectiu serà transmetre i realitzar propaganda de les idees del Govern central en el foment de l'economia, concretament de les propostes realitzades per a l'augment de l'economia agrícola.

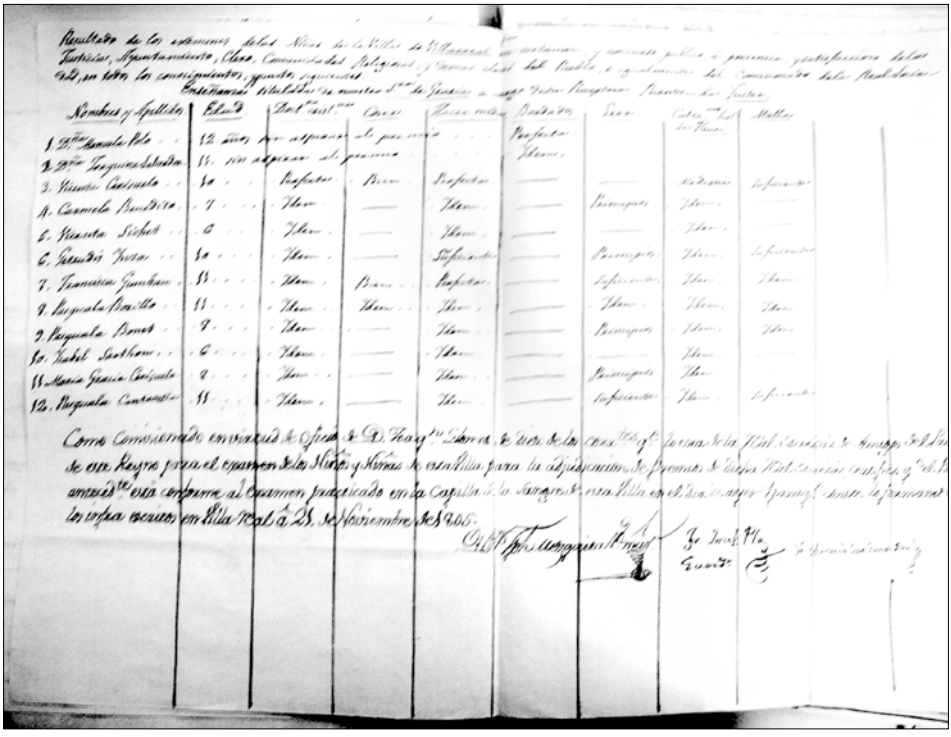
El tercer fi serà en matèria d'educació on es crearan escoles de diversos tipus (de pàrvuls, primeres lletres, nàutica, etc.) i la funció d'incitar a tots els pobles de la regió a fomentar l'educació entre els xiquets i xiquetes.

[3] Llopis, J. i Carrasco, M. V. *La Ilustración: Educación y pensamiento.* València: Universitat de València, 1983.

Respecte a la Reial Societat Econòmica d'Amics del País Valencià fou fundada el 1776. Una institució que va impulsar en la nostra regió les polítiques educatives del govern. Encara que es veuran punts de disconformitat entre la institució valenciana i la central com a conseqüència de la imposició de molts punts castellans en la constitució dels estatuts valencians (acceptació de socis o integrants en la societat, difusió d'estudis i solucions als problemes econòmics, etc.).

El principal motor serà que la institució valenciana se centrarà en la millora de l'agricultura, comerç i indústria a través d'estudis i projectes que es donaran mitjançant l'ensenyament.

En l'àmbit educatiu van assumir les polítiques del Govern central encarregant-se de vigilar els continguts que es donaven a classe, la selecció del professorat i dels llibres de text, així com l'obligatorietat i gratuïtat d'assistir a escola per als dos sexes. Sí que van veure discrepàncies entre València i el Govern central respecte a l'assistència a l'aula per a totes les classes socials. València volia que solament se'ls donara docència a joves nobles (d'altres classes no podien). Això xocava de front amb les idees il·lustrades del Govern central que donava llibertat per a l'escolarització dels xiquets i xiquetes per a acudir a l'escola.

Imatge 1: RSEAPV, 1805, caixa núm. 44, lligall III Educació, núm. 2. Expedient sobre els premis concedits a xiquets i xiquetes a València, San Felipe (Xàtiva) i Villarreal.

Pel que fa a Vila-real, la influència de les societats econòmiques eren donades per Joaquín Llorens i Chiva que era soci. Ell va ser l'encarregat que aquestes reformes educatives arribaren a la nostra ciutat com veurem en les pròximes pàgines[4].

L'educació primària a Vila-real

La implantació de l'educació primària il·lustrada a la nostra localitat va ser lenta i els documents que conservem daten de l'any 1805. Per tant, ja ens indiquen que la posada en pràctica de totes aquelles lleis educatives d'obligatorietat, universal i gratuïta per a tothom va tardar en aplicar-se.

Com podem veure en les imatges, la ciutat comptava amb dos escoles de xiquetes i dos escoles de xiquets. El que destacarem són les assignatures diferents que es donaven a xiquets i xiquetes, així com les qualificacions i l'estatus social de l'alumnat que acudia a les escoles.

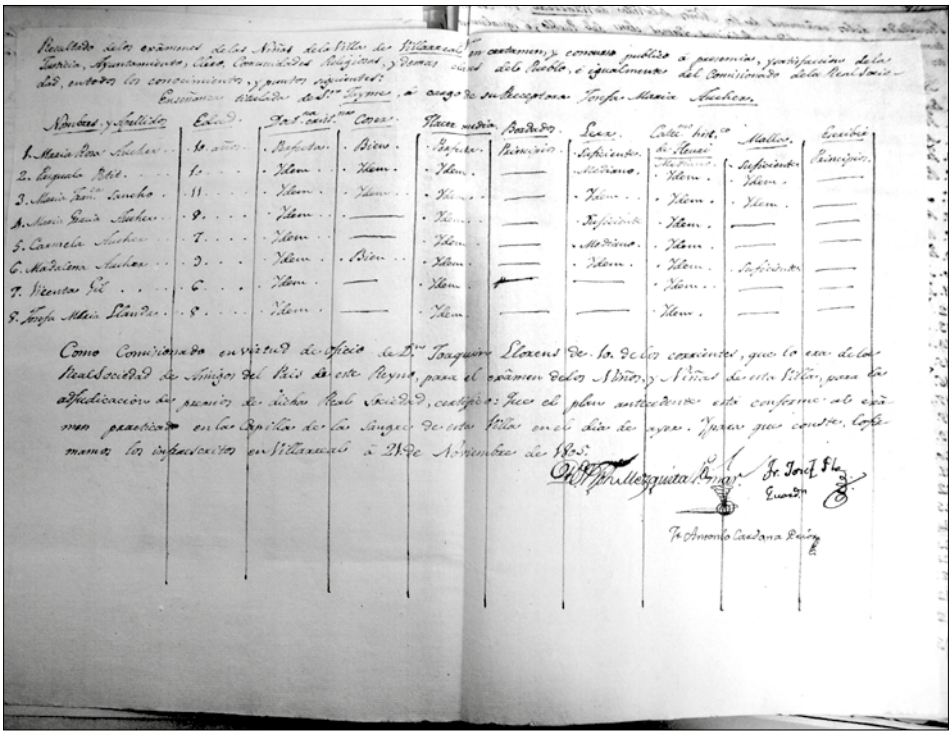
Vila-real, en l'època il·lustrada, tenia dos escoles de xiquetes. La primera es deia Nostra Senyora de Gràcia (imatge 1) i en el curs acadèmic de 1805 comptava amb dotze alumnes. Elles eren: Manuela Polo, Joaquina Salado, Vicenta Cerisuelo, Carmela Benedito, Vicenta Sichet, Getrudis Yuza, Francisca Gumbau, Pasquala Borillo, Pasquala Bonet, Ysabel Sarthou, María Gracia Cerisuelo i Pasquala Cantavella. La mestra o preceptora que tenien es deia Bienvenida Fuster.

La segona escola de xiquetes s'anomenava Sant Jaume (imatge 2) i en la llista veiem que anaven vuit alumnes. Elles eren: María Rosa Aucher, Pasquala Petit, María Francisca Sancho, María Gracia Aucher, Madalena Aucher, Vicenta Gil i Josefa María Llanda. La mestra o preceptora es deia Josefa María Aucher.

Les assignatures que s'impartien a les dos escoles femenines eren: doctrina cristiana, cosir, fer calça, brodats, llegir, catecisme històric de Fleury, malla i escriure (aquesta només a l'escola de Sant Jaume). Així doncs, a les xiquetes ja se les instruïa per a fer manualitats amb tèxtil i per a conéixer els bons costums del seu rol social. Dins de la mentalitat il·lustrada un dels seus lemes era la felicitat comuna que s'aconseguia sent útil per a la societat. Aleshores, queda clar que les polítiques educatives il·lustrades estaven encaminades perquè les dones foren útils per a les tasques domèstiques.

Davant d'aquestes assignatures reaccionàries, també cal dir que l'educació il·lustrada pretenia disminuir l'analfabetisme entre la població. Prova d'aquest fet són les assignatures

[4] Mateo Martínez, C. (dir.). *La Ilustración valenciana.* Alacant: Diputació d'Alacant i Generalitat Valenciana, 1991.

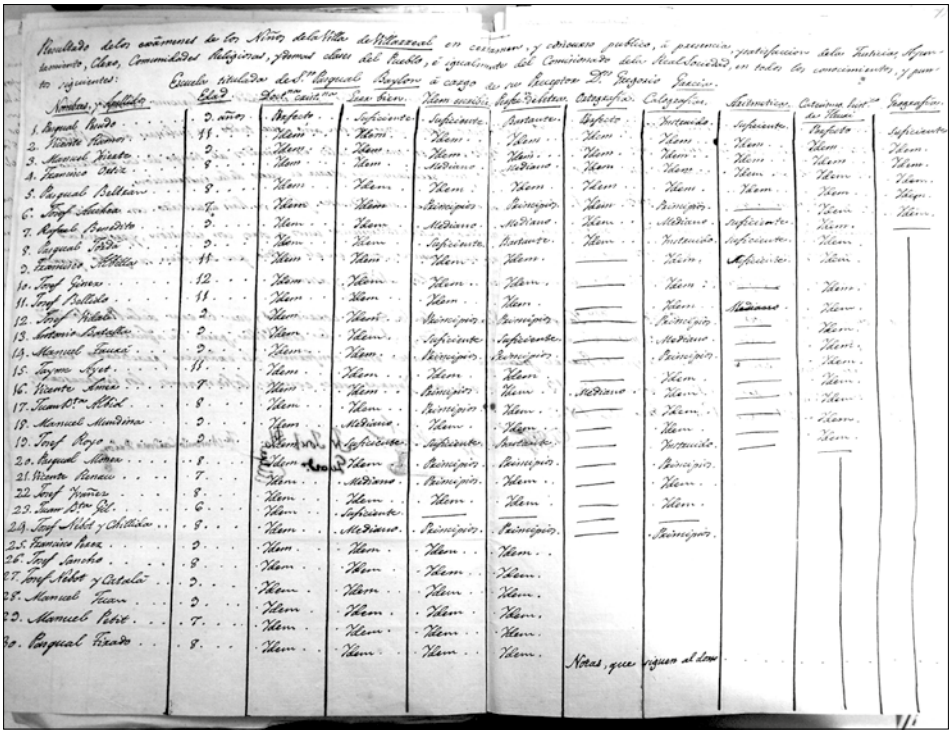
Imatge 2: RSEAPV, 1805, caixa núm. 44, lligall III Educació, núm. 2. Expedient sobre els premis concedits a xiquets i xiquetes a València, San Felipe (Xàtiva) i Villarreal.

d'escriptura i lectura a les dues escoles de xiquetes per a eradicar l'analfabetisme, el mateix ocorre a les escoles de xiquets.

Respecte a les avaluacions i qualificacions que traïen les xiquetes es pot comprovar que totes destacaven en doctrina cristiana i catecisme i, en general, totes traïen bones notes en les assignatures tèxtils (bordar, cosir, etc.). En canvi, els costava més les assignatures de lectura i escriptura, com es pot llegir en les seues notes on apareix l'anotació de «principis» i «suficient».

Una vegada analitzades les matèries que donaven les xiquetes a les dues escoles, passem a explicar les dues escoles de xiquets en les quals n'assistien molts més.

La primera escola de xiquets es deia, com el nostre patró, Sant Pascual (imatge 3) i comptava amb trenta alumnes que acudien a classe, tots ells, entre les edats de set a dotze anys. Ells eren: Pasqual Pesudo, Vicente Ramos, Manuel Ysierte, Francisco Ortiz, Pasqual Beltrán, Josef Aucher, Rafael Benedito, Pasqual Jordá, Francisco Albella, Josef Giner, Josef Bellido, Josef Vidal, Antonio Batalla, Manuel Taurá, Jayme Ayet, Vicente Amer, Juan Bautista Albiol, Manuel Mundina, Josef Royo, Pasqual Moner, Vicente Renau, Josef Ybañez, Juan Bautista Gil, Josef Nebot i Chillida, Francisco Pérez, Josef Sancho, Josef

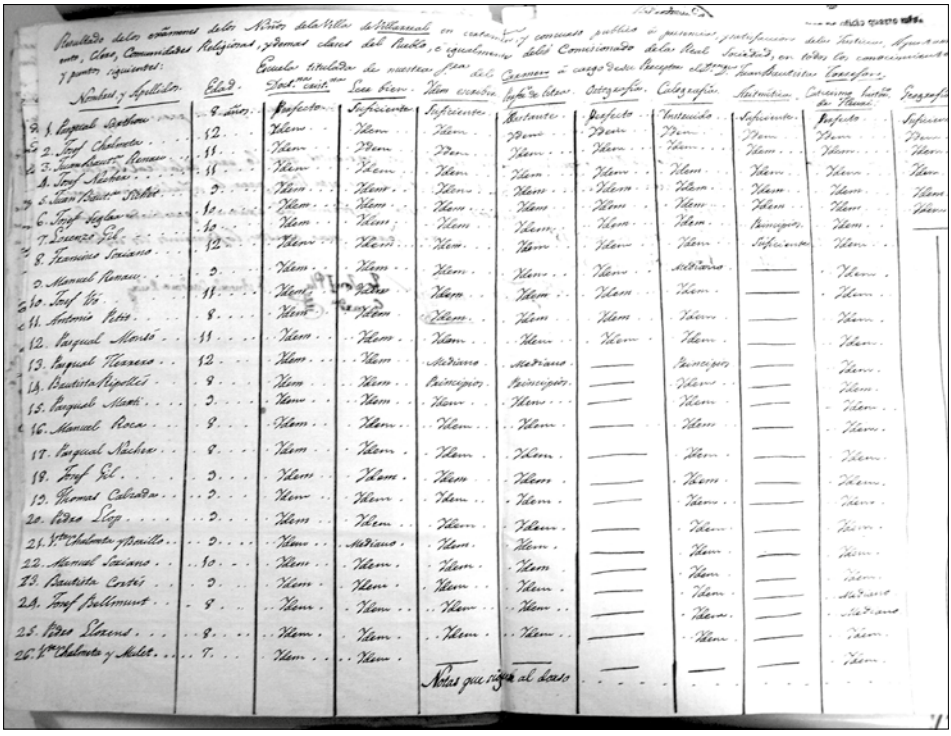
Imatge 3: RSEAPV, 1805, caixa núm. 44, lligall III Educació, núm. 2. Expedient sobre els premis concedits a xiquets i xiquetes a València, San Felipe (Xàtiva) i Villarreal.

Nebot i Català, Manuel Juan, Manuel Petit i Pasqual Tirado. El seu preceptor o mestre era Gregorio García.

La segona escola de xiquets s'anomenava Nostra Senyora del Carme (Imatge 4). L'escola d'educació primària estava formada per 26 xiquets amb edats d'entre set i dotze anys. La llista d'alumnes era la següent: Pasqual Sarthou, Josef Chalmeta, Juan Bautista Renau, Josef Nácher, Lorenzo Gil, Francisco Soriano, Manuel Renau, Josef Usó, Antonio Petit, Pasqual Monzó, Pasqual Herrero, Bautista Ripollés, Pasqual Martí, Manuel Roca, Pasqual Nácher, Josef Gil, Thomas Calzada, Pedro Llop, Vicente Chalmeta i Borillo, Manuel Soriano, Bautista Cortés, Josef Bellmunt, Pedro Llorens i Vicente Chalmeta i Mulet. El seu preceptor o mestre era Juan Bautista Torrejon.

Com podem apreciar, la quantitat d'alumnes era notòriament més elevada que la de xiques. La Il·lustració inicia el camí, com havíem esmentat anteriorment, cap a la inserció de formació professional de la dona, però a la pràctica veiem que encara quedava molt per fer ja que hi havia poca assistència de xiquetes a l'escola.

Respecte a les assignatures que es donaven als xiquets podem comprovar que hi ha una varietat entre coneixements de llenguatge i de ciències socials.

Imatge 4: RSEAPV, 1805, caixa núm. 44, lligall III Educació, núm. 2. Expedient sobre els premis concedits a xiquets i xiquetes a València, San Felipe (Xàtiva) i Villarreal.

El total d'assignatures que tenien i que s'impartien a les dues escoles masculines de la ciutat eren nou. Aquestes matèries eren: Doctrina Cristiana, Llegir Bé, Escriure, Perfecció de Lletra, Ortografia, Cal·ligrafia, Aritmètica, Catecisme Històric de Fleury i Geografia.

En repassar les assignatures que es donaven als xiquets veiem que la instrucció que se'ls donava era més completa que la que es donava a les xiquetes. Això era així perquè als xiquets se'ls donaven nocions de Geografia i Aritmètica, entre d'altres, a més, de l'obligatòria Doctrina i Catecisme. Així veiem com a les xiquetes se les encaminaven cap a les manualitats tèxtils mentre que als xiquets se'ls donava més importància al llenguatge i a les ciències. Per als xiquets ja estava pensat que la seua vida acadèmica fóra més llarga que la de la dona i com es veu en estudis d'educació secundària la immensa majoria que continuava estudiant eren xics. Tot estava dissenyat perquè el recorregut acadèmic masculí tinguera més èxit i després ocuparen llocs de treball més rellevants.

Cal destacar, igual que passava amb les xiquetes, que les qualificacions que traïen els xiquets en les assignatures de Catecisme i Doctrina cristiana eren «perfecte». A més, podem observar que en les matèries de Perfecció de lletra, Escriure i Cal·ligrafia, tots tenien notes de «mitjà», «suficient» i «principis». En canvi, en la resta d'assignatures (Geografia, Aritmètica i Ortografia) no tots els alumnes eren puntuats, això pot ser

conseqüència que no superaven els mínims establerts o bé que hi havia xiquets que assistien esporàdicament. Els xiquets que acudien eventualment a l'escola assumien els coneixements que podien i el preceptor havia de prioritzar. La causa, probablement, d'aquest absentisme podia ser que els xiquets hagueren d'acudir al camp per a treballar i ajudar a la seua família (la mateixa idea podíem dir de les xiquetes).

La idea il·lustrada era que en l'educació primària acudiren qualsevol xiquet i xiqueta, donava igual la condició social, i era gratuïta per a tothom. En la pràctica veiem a través d'aquesta llista d'alumnes de les quatre escoles de primària a Vila-real que només tenien un alt coneixement aquells xiquets i xiquetes de classe alta. Per a mostra que els xiquets i xiquetes tenien puntuació en totes les matèries impartides i per tant, tenien més temps per a poder acudir a l'escola. És a dir, al ser d'una condició més elevada no tenien altres càrregues com podien tenir altres companys i poder aprendre adequadament.

Conclusió

La conclusió final que es pot traure és diversa ja que l'educació primària il·lustrada deixa tant punts positius com negatius.

Els temes perjudicials de la política educativa il·lustrada es caracteritza perquè passem d'una escola de caritat i beneficència a una utilitarista. Això és així ja que el govern invertia en l'educació per a formar els més xicotets perquè el seu futur fóra útil per a l'Estat i la societat.

Al veure les llistes de xiquets i xiquetes podem confirmar que els dos sexes no tenien les mateixes oportunitats de futur. A les xiquetes les instruïen perquè conegueren els «bons costums» domèstics i saber fer les manualitats tèxtils pertinents sense poder aspirar a un altra cosa. Mostra d'això són les assignatures que els impartien a elles que no deixaven de ser massa tradicionalistes.

Per altra banda, destacarem allò positiu de l'educació primària il·lustrada que va tenir grans reformes. La primera seria el caràcter universal, obligatori i gratuït que se li va donar en l'educació primària. Un gran avanç que es va posar en marxa per a pal·liar el gran nombre d'analfabetisme entre la població. Per això, en la llista d'alumnes veiem la prioritat per a donar lliçons d'escriure i llegir correctament tant a xiquets com a xiquetes. Aquest fet va fer que l'analfabetisme baixara en aquesta època gràcies a les polítiques il·lustrades que arribaven a l'aula com hem pogut comprovar amb les llistes.

Finalment, cal indicar que l'educació de les xiquetes i de les dones es dóna un gran impuls sota els regnats de Carles III i Carles IV. Encara que les matèries donades no eren

les millors per a optar a un futur més esperançador, si que és de veres que la Il·lustració obrí el camí per a la formació professional de la dona i poder estudiar.

Bibliografia i fonts documentals

Iglesias, M. C. «Educación y pensamiento ilustrado». Comisión Nacional Organizadora del Bicentenario. *Carlos III y la Ilustración: Educación y pensamiento.* Madrid: Ministeri de Cultura, 1988, p. 1-30.

Llopis, J. i Carrasco, M. V. *La Ilustración: Educación y pensamiento*. València: Universitat de Valencia, 1983.

Mateo Martínez, C. (dir.). *La Ilustración valenciana.* Alacant: Diputació d'Alacant i Generalitat Valenciana, 1991.

RSEAPV, 1805, caixa núm. 44, lligall III Educació, núm. 2. Expedient sobre els premis concedits a xiquets i xiquetes a València, San Felipe (Xàtiva) i Villarreal.

14

Joan Baptista Llorens Cantavella

DON JOAQUÍN CORET

Don Joaquín Coret

El dissabte dia 7 de setembre de l'any 1907, a les 6.15 hores de la matinada, naixia un xiquet i 45 minuts abans havia nascut el seu germà bessó, ambdós fills del metge cirurgià, Joaquín Coret Moreno i la seua esposa Encarnación Llop Manrique.

El bateig d'aquests bessons se celebrava quatre dies després, dimecres 11 de setembre, i el va oficiar el reverend Vicente Lores, que va posar el nom de Manuel al primer nascut, del qual foren padrins l'oncle, metge cirurgià Manuel Coret Moreno, i Consuelo Pesudo Escuder; i a continuació, el segon nat al qual li van posar el nom de Joaquín, els seus padrins foren Gregorio Manrique Esteve i Maria Manrique Esteve, oncles dels dos bessons.

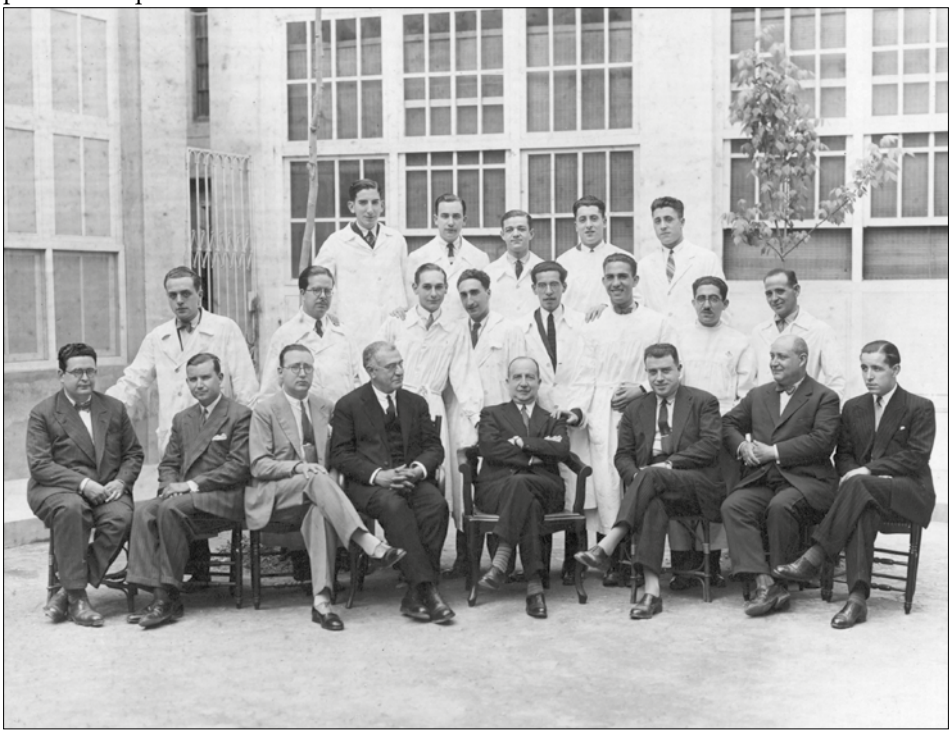
En sóc testimoni que Encarnación, com a mare, va ser molt atenta amb els seus fills, potser un poc massa i això durant tota la seua vida, de manera que a ella es deu l'èxit d'ells en els estudis, fruit de l'educació esmerada que els donava i el comportament noble de tots ells. Son pare aleshores era molt rígid i dur, i com tenia moltes terres s'obstinava en què els dos bessons es dedicaren a treballar la terra de casa, en un principi no volia que estudiaren, fins que el va convéncer el seu germà, Manuel Moreno Bernat.

En complir l'edat adient, van ingressar a l'escola d'educació primària, acabada de construir als porxes del Mercat a la plaça de Colom, on era mestre el seu oncle, Pascual Cantavella Bernat, que era conegut com el Mestre Cubà, ja que la seua esposa, filla d'un militar vila-realenc, va nàixer a Manzanillo, Cuba. Aquest mestre s'interessà a donar-los bons estudis, perquè així li ho demanaren Encarnación i Joaquín, que a més per la seua part els feien estudiar les lliçons del dia següent. Aquesta manera de fer va donar bon resultat i així, quan els germans Manuel i Joaquín compliren els deu anys, l'any 1917, eren molt avançats en els estudis i mostraven avantatge sobre els seus companys; Pascual es va reunir amb els pares dels bessons i els aconsellà que els apuntaren a les escoles d'educació primària, conegudes aleshores com

Els bessons Coret, Manuel i Joaquín (1930)

Escoles del Campanar, al carrer del Comte Albay, davant l'església i el campanar, on era mestre Federico Sánchez, amb alumnes de més edat que havien començat de primeres amb Pascual; els dos germans Coret, malgrat la seua poca edat, sense tenir la necessària per a passar de grau, estaven molt ben preparats; els dos mestres havien intercanviat parers i decidiren que els bessons passaren amb els majors. Uns anys després anaren a l'Institut de Castelló, on feren en un any dos cursos i finalment a la Universitat de València. La fi de cada curs era una alegria per als pares dels bessons, perquè les notes que presentaven sempre eren les més altes i valuoses; però això no els eximia de passar les vacances estudiant i preparant-se per al nou curs, amb tot el que representava d'esforç per a uns xiquets.

El bessons Coret a la Facultat de Medicina (1931)

Quina satisfacció la de Joaquín i sobretot la d'Encarnación quan l'any 1928, aparegué a la premsa la notícia que els germans Manuel i Joaquín Coret Llop havien acabat el curs amb mèrits i matrícules d'honor en segon curs d'Anatomia! La carrera l'acabaren el setembre de l'any 1931, però els qui hem conegut *Don* Joaquín i la seua passió per la seua professió, no ens resulta estrany que aquell títol de metge li sabera a poc, ja que se n'anà a Madrid a seguir estudis de Pediatria, títol que aconseguí amb mèrits i matrícules d'honor. *Don* Joaquín, allà a Madrid, va estar qualificat en els estudis com el número tres de tot Espanya, de manera que li oferiren una molt bona destinació a Sevilla o allà on ell elegira; així i tot *Don* Joaquín renuncià a totes les grans destinacions perquè el que

ell volia era servir com a metge al seu poble de Vila-real, testimoni d'això el gran pintor vila-realenc, José Gumbau Vidal, company dels bessons a l'escola i a l'Institut de Castelló i gran amic d'ells.

Aleshores obriren consulta mèdica a Vila-real, l'any 1933 i 34, anys en què el metge era el que anava per les cases visitant els seus malalts; si fem memòria, recordarem, com exemple, el seu oncle Manuel Coret Moreno, metge cirurgià, que per a fer les visites emprava la tartana tirada per la seua haca, i es conta que l'animalet se sabia de memòria el recorregut i es parava sense que li ho manaren davant de la casa dels malalts crònics o més visitats. Els bessons, Manuel i Joaquín, vista aquesta manera de visitar, li encarregaren al seu admirat campió ciclista i familiar per maridatge, Juan Bautista Llorens, que els procurara dos bicicletes de nova construcció i model apropiat, ja que les que hi havia al poble pròpies d'home eren molt incòmodes, ja que havien de pujar i baixar d'elles tantes vegades i les que eren de dona tampoc els agradaven. Llorens va fer portar de l'estranger dos bicicletes de les anomenades mixtes, que foren tota una novetat a Vila-real, ja que aquestes en lloc de tenir el tub des del ràcord del manillar fins a baix del selló, el portaven soldat un poc més amunt del pedaler i així podien pujar i baixar d'elles amb més facilitat; aquestes tenien els parafangs de tela impermeable, però pels carrers de terra d'aquell temps plens de fang eren un inconvenient, i per això els van posar parafangs normals de ferro que eren més fàcils de netejar; els de tela els vaig tirar al fem, farà cosa de 26 anys, de la qual cosa ara em penedisc ja que eren dignes de museu!

Sabem tots que aquells eren els anys de la Segona República Espanyola i que l'any 1936 va esclatar la guerra; el 17 de desembre de 1937 moria a Madrid el campió ciclista Juan Bautista Llorens Albiol, víctima d'una angina de pit. El seu cadàver es traslladà a Vila-real el dia 18 i el soterrament se celebrava, amb un gran aparat propagandístic, el diumenge dia 19, amb l'assistència de l'alt comandament militar, dues bandes de música, desfilada de soldats, una esquadrilla de sis avions sobrevolant Vila-real i van assistir, segons s'ha escrit, unes deu mil persones; en aquest últim comiat al campió Llorens, hi eren tots els Coret i amb ells el pintor José Gumbau, amic d'ell d'estudis.

En tornar del Calvari, on s'acomiadava el dol, i arribar a la plaça de l'Ajuntament, foren detinguts els dos germans bessons, *Don* Manuel i *Don* Joaquín Coret Llop, era el 19 de desembre de 1937; van ser empresonats a la caserna de la Guàrdia Civil, que ocupaven aleshores els anomenats milicians, i foren captius molt injustament durant quatre dies; el dia 24 els traslladaren a la presó de Sant Miquel dels Reis a València; després a la presó de Chinchilla, on era pres, sota un nom fals, el general d'Aviació, Juan Bono Boix; passada una temporada, una altra vegada els porten a la presó de Sant Miquel dels Reis de València. Van ser alliberats per la Direcció de la Presó Cel·lular de València el dia 3 de març de 1939 i posats en llibertat el 4 d'abril del mateix any 1939; juntament amb ells va ser alliberat José Aparici Olaria, espòs de la famosa i coneguda panadera Leocàdia.

El 14 de juny de 1938 les tropes del general Aranda ocupen Vila-real. Tres mesos després, s'obrin les escoles per a començar les classes dels xiquets i xiquetes i a un servidor no l'admetien per ser fill d'un capità de l'exèrcit republicà; tenia set anys d'edat i era fill de l'esportista que fins aleshores havia donat més renom i glòria a Vila-real, nét i nebot de nou mestres d'escola, besnét de batlle i del militar més condecorat de Vila-real; així vaig ser sense escola fins a 1941 i per això podia anar quasi tot el dia amb el degà del ciclisme, Pascual Poré Peset i amb el meu oncle Olegario Roig Faulí, que era el president local dels carnissers.

En aquells dies de misèria, de fam i de privacions, la gran majoria d'alqueries del terme dels nostres pobles eren habitades pels més castigats per la necessitat. El meu oncle Olegario, amb la seua tartana, tirada per l'haca, tenia el costum d'eixir a pegar algunes voltes i feia el recorregut per les alqueries per a comprar algun corderet o porquet que aquella pobra gent criava per a vendre'l i poder ajudar a la família. El dijous, dia 6 d'abril de 1939, els meus oncles Olegario i Consuelo als qui jo acompanyava, anàvem amb la tartana a les alqueries del terme de Borriana, on li havien fet oferta d'uns quants corders; eixírem de casa, la del carrer de Colom, núm. 9, on residien i anàrem cap a l'avinguda de la Murà; en girar cap a la dreta i just davant d'on hui es troba l'entrada de l'Arxiu Municipal, ens trobem amb els metges Joaquín pare i els seus fills Manuel i Joaquín, alliberats tres dies abans; l'alegria de tots fou emocionant, el pare quasi plorant i als demés poc els faltava; jo no comprenia res per la poca experiència de la vida, però bé recorde que ma tia els va preguntar si havien patit i si els havien torturat; jo tampoc sabia què significava la tortura, però se'm va quedar gravada a la memòria per a sempre la resposta: digueren que els feien agenollar damunt de cigrons, unes altres vegades amb els peus nus els posaven damunt de planxes de ferro ardent (açò mai ho oblidaré!), i tot això perquè declararen; hui encara em pregunte: «què havien de declarar dos metges que passaren la seua jovenesa estudiant i després alleujant els sofriments dels malalts?»; a més a més que ells no havien estat membres de cap partit polític, mai perjudicaren a ningú, ni abans ni després, ja que mai prengueren revenja alguna envers els qui els empresonaren i torturaren. Aquesta era una família de bones persones; fins i tot recorde que vingueren a parlar amb ma mare, a la nostra casa del carrer de la Cova Santa, i li pregaren per favor que no denunciara un cert home que va demanar la mort de mon pare; igual que ells, ma mare tampoc va denunciar mai els quatre que demanaren la mort del seu home, que fins a aquells dies de terror no havia format part de cap partit polític ni sindicat.

Van passar els anys i *Don* Joaquín va seguir en la seua professió, sempre buscant la perfecció. Tinc un molt bon amic, ara de 77 anys complits, amb carrera llarga i molts estudis, que em contava un dia com, quan sa mare era en el moment del seu primer part i ell anava a nàixer en la llar paterna, com era normal en aquella època, l'arribada a aquest món es presentava difícil, a causa de la posició del naixent, de manera que la comare Pilar, com es temia el pitjor, manà avisar a *Don* Joaquín, que per sort vivia a pocs metres

de la plaça dels porxes i va poder acudir en pocs minuts, tot començant la seua tasca amb l'eficàcia del qui sap molt bé el que ha de fer, sense deixar un instant d'actuar fins que sentí el crit i plor del xiquet ja respirant en el món dels vius; no va deixar ni la mare ni la criatura fins que tot va estar al seu lloc, així era *Don* Joaquín!

Tenia una humanitat fora del normal, estimava la seua professió per damunt de tot i d'açò tinc una bona mostra: la seua filla, doctora en Estomatologia i dentista, Carmen Coret Cabedo, em va fer un present molt valuós per a mi; es tracta d'un llibre de son pare *Don* Joaquín, és de medicina legal i a cada pàgina, de les 734 que té el llibre, ell ha escrit les seues experiències a continuació del rengló del tema tractat, també quan actuava com a metge forense, i tot amb lletreta xicoteta, però amb una cal·ligrafia molt polida, com tot el que ell feia, ja que era un perfeccionista! Recorda la seua filla que son pare no deixà mai d'estudiar sobre medicina i que es va fer un llibre en blanc on anotava totes les malalties que hi havia i la medicina que aplicava a cadascuna d'elles, afegint les malalties noves i també el seu remei, tot de la seua mà i lletra; el veies per casa estudiant i usant els avanços de la tècnica, amb un casset on gravava la seua veu i les explicacions que se li ocorrien sobre aquesta o l'altra malaltia; així era de metge, *Don* Joaquín!

Tornem al seu quefer diari i trobem que el dissabte 27 de febrer de l'any 1954, publicades les admonicions canòniques i sense que hi haguera cap impediment que ho impedira, mossén Salvador Ballester Canelles, coadjutor de l'església arxiprestal Sant Jaume de Vila-real, casava en matrimoni *in facie Ecclesiae* a *Don* Joaquín Coret Llop, fill de Joaquín Coret Moreno i Encarnación Llop Manrique, tots naturals i veïns de Vila-real, amb Carmen Cabedo Aliaga, filla d'Agustín Cabedo Usó i Carmen Aliaga Saura, tots naturals i veïns de Vila-real. Els contraients, ambdós fadrins i naturals de Vila-real. En foren testimonis, Manuel Coret Llop i l'escolà de l'església arxiprestal, Vicente Nostrort Vilanova. Fruit d'aquest matrimoni va nàixer la seua única filla, alegria de tota la família dels Coret, la que hui és una dentista boníssima i doctora en Estomatologia, Carmen Coret Cabedo; batejada pel cura arxipreste, llicenciat mossén Lucas Salomón Martí, els padrins foren Manuel Coret Llop i Carmen Aliaga Saura.

Don Joaquín Coret

El divendres 31 d'agost de l'any 2003, passava d'aquesta vida a l'altra, en sa casa del carrer de Borriana, núm. 6, a l'entorn dels seus, el metge pediatra *Don* Joaquín Coret Llop. L'1 de setembre de 2003, oficiava la missa exequial *corpore in sepulto* mossén Juan Bautista Alba Berenguer, concelebrant aquell xiquet, nat i viu gràcies a aquest gran metge i que hui és rector d'aquesta arxiprestal de Vila-real, el temple ple a més no poder de vila-realencs que acudiren a acomiadar aquest gran home, el doctor *Don* Joaquín, l'amic de tots!

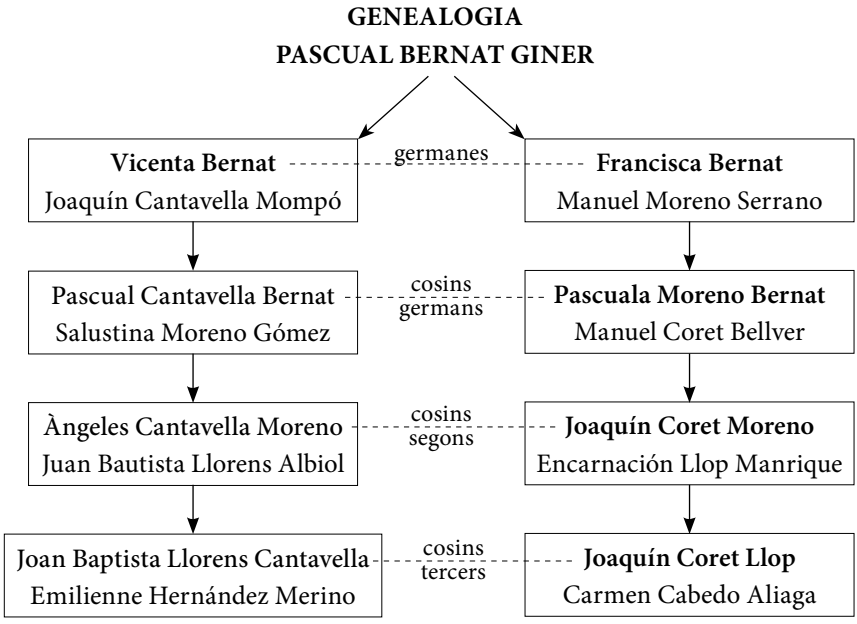
Fa uns anys, algú també donat a escriure, com altres fem, em reprenia perquè un servidor «donava massa dades» en les meues publicacions; no sabia aquell que cadascú té el seu propi estil i que un servidor en tot cas sempre escriu allò que pot documentar; el que em reprenia, sol tenir els seus escrits plens d'equivocacions i es nota que són molt poc documentats, cosa que jo no puc fer ni faig. Per això ara, en la fi d'aquest article, que potser heu llegit amb grat, escriuré la genealogia dels cognoms Coret, que és la línia de *Don* Joaquín Coret Llop.

El primer home amb cognom Coret que apareix a Vila-real és Felipe Coret Saurí, nat a Alboraia i que en la data de 26 de setembre de 1691 pren matrimoni amb la vila-realenca Maria Ferrer Sobi... Però es faria massa llarg si ho posara tot i potser vos cansaríeu; per això, abreujaré i anirem als més recents!

L'any 1791 naix a Vila-real Pascual Bernat Giner. Aquest era agrimensor en els anys de les desamortitzacions i amb aquest afer va guanyar un gran capital; a més era el procurador dels molts béns del clergat i prestamista quan no existien els bancs.

La seua filla major, Vicenta Bernat, es va casar amb el que fou alcalde de Vila-real, Joaquín Cantavella Mompó; una altra filla, Francisca Bernat, ho va fer amb Manuel Moreno Serrano; una filla d'aquests, Pascuala Moreno Bernat, va casar amb Manuel Coret Bellver, que van ser els pares del metge Joaquín-Francisco Coret Moreno, nascut el dissabte 3 de febrer de 1877, i aquest va contraure matrimoni amb Encarnación Llop Manrique, el dia 24 de novembre de 1906, aquests últims foren els pares del nostre biografiat, *Don* Joaquín Coret Llop.

Per a més claredat:

I així, amb aquesta memòria històrica, hem fet un homenatge al nostre *Don* Joaquín Coret Llop, un vila-realenc al servei dels veïns de Vila-real en època de convulsió i necessitat.

15

Mn. **Vicent** Gimeno i Estornell

DEL DIARI D'UN SOLDAT, D'UNES NOTES QUASI ANÒNIMES I D'UN CAMPIÓ MOLT RECORDAT

Convent de les Dominiques

Del diari d'un soldat, d'unes notes quasi anònimes i d'un campió molt recordat

En veritat, és un diari d'un jove que va anar a la guerra, en el bàndol de la República, son pare i un germà van ser assassinats, ell i un altre germà adolescent es van salvar, als quals portaven en la mateixa camioneta i per a la mateixa finalitat, en uns dies en què Vila-real i la seua gent patiren l'esglai i la por, perquè entre tots es va deixar perdre el seny. Amb aquest Diari de guerra 1937/39, notes diàries escrites per Vicente Gimeno Aguilella, uns fulls que semblarien anònims, Diez meses de terror en Villarreal, si no sabérem escrits dia rere dia per la pintora Concha Beltrán Ramos, neboda de Mn. Benito Traver García i tramesos per a la història per Vicente Mata Albella i Mn. Serafín Sorribes Carceller, i l'extracte d'un capítol del llibre *Juan Bta. Llorens, Campeón,* obra del seu fill Joan Bta. Llorens Cantavella, i d'altres papers del mateix temps, trobats on poc s'amaga i descobreix, construïm aquest únic relat que dóna fe d'allò viscut per la gent del nostre poble, en un clima d'ansietat i de por. Ara, quan han passat suficients anys d'aquells fets, quan tornen als papers els records i la memòria amb el tret mimós que escriu i escriu tot canviant de vegades les tornes amb recerques esbiaixades, em va bé el fons documental que us done escrit per a ser llegit i, si voleu, meditat, sense cap altra pretensió i menys imposició, com ens ensenya la recerca democràtica de la història i la llei de Déu que ens fa justos si encertem en la veritat. No res més pretén aquesta història, si de cas, reflexionar sobre el que s'escriu ara del que va passar fa temps i els seus actors, màgicament pintant el relat amb els colors d'aquest cristall esmicolat, que en apegar només n'apega uns trossets... eixelebrats. Obvi és que els papers originals són escrits en castellà, però aquest escorcollador s'ha atrevit, per ser del poble dels atrevits, a transcriure'ls al valencià, la llengua d'ells i la nostra, en uns dies de normalització pacífica i respectuosa..., però tot respectant el text escrit i sobretot sense posar «cap quilet» de la pròpia collita en idees, partidismes ni retocaments; l'escrit, escrit està en castellà i ara també en valencià!

Per a seguir amb fluïdesa el relat construït, que passa d'una a l'altra font segons el punt relatat, seguirem unes sigles que ens indicaran la referència i ens ajudaran a la claredat. Així tenim:

D1: Diari de guerra 1937/39 de Vicente Gimeno Aguilella.

D2: Diez meses de terror en Villarreal de Concha Beltrán Ramos.

D3: Extracte del llibre *Juan Bta. Llorens, campeón*, de Joan Bta. Llorens Cantavella.

Vila-real, juny de l'any 1937 (D1+D2)

L'oratge a Vila-real era el normal del pas de la primavera a l'estiu, encara que al poble es feia sentir amb les notícies de la guerra, que no eren aleshores gens bones. Continuava per al veïnat el sentiment de por que començava feia un any.

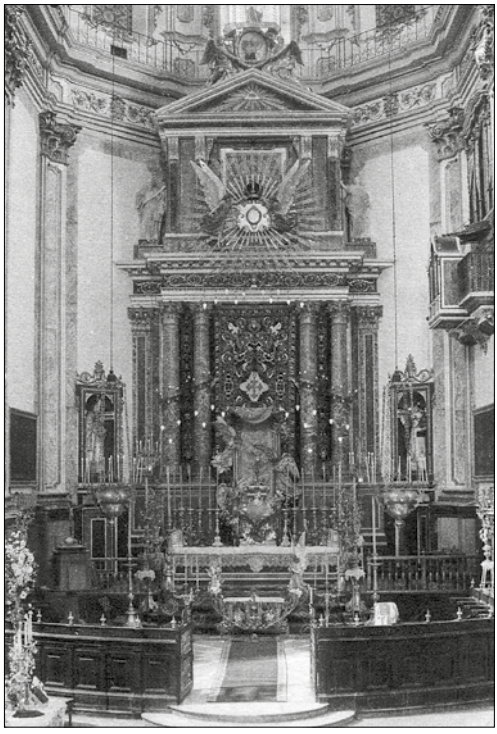
El temps corre de pressa i el febrer del 36 encengué la metxa d'una traca que amb el *boletó* trencà tot el seny. La matinada del divendres 1 de maig es podien veure les parets del Calvari abatudes; aquella nit un nombrós grup d'homes, amb ferramentes, feien aquest treball en el lloc sagrat on el poble de Vila-real, de fa tants anys, commemora el misteri de la Passió i Mort del Nostre Senyor, durant la Quaresma i Setmana Santa; els veïns de la contornada contaven que, cap a les 4 de la matinada, la colla de treballadors acabava amb la feina manada pel batlle i el regidor de la Gestora Municipal, nomenada a dit pel Govern en les eleccions passades del febrer, les que no complagueren en ser guanyades, i en majoria, per la Dreta Regional Valenciana.

Enderrocament del Calvari, 1 de maig de 1936

El mateix dia pel matí, com per a despistar un poc els sentiments de la gent sobre aquest fet, des del Centre Obrer, eixia una manifestació amb motiu de descobrir les laudes del canvi de nom del carrer de Santa Isabel, que havien canviat ja, quan començà la moda, pel de Baset i, seguint-la, ara canviaven pel de c/ Lluís de Sirval.

A tot açò, les quintes foren cridades a la guerra i a més es formaren grups en aquelles dates per a anar al front a defendre la República; moltes famílies de Vila-real veieren els seus homes i joves unir-se a una o altra columna paramilitar. De manera que al juliol d'aquest any 1937, hem sigut cridats els de la meua quinta per a anar al front i el 6 de juliol a les 7 del matí, ens presentàrem a la Comandància de Castelló, on després de signar uns papers, ens van donar quatre pessetes per al viatge. De Castelló eixim cap a les 15.00 h de la vesprada i a l'estació de Vila-real hi eren les nostres famílies esperant per a donar-nos, potser pensaren, l'última abraçada. L'emoció movia el pensament i la memòria recordava aquells que ja no hi eren en el moment...

Altar major, abans de juliol de 1936

Vila-real, juliol del 1936 (D2)

Com les coses no anaven bé, segons ells volien, i amb les notícies del 18 de juliol de boca en boca, el diumenge, dia 19 del 1936, l'alcalde, un home que havia estat membre del Partit Carlista, amb possibilitats d'escriptor, per alguna comèdia, poesia i poc més, conserge del Centre Obrer en el moment del seu nomenament, se sent amb l'obligació de fer un bàndol als punts assenyalats de la vila ordenant que: «todo ciudadano que tenga armas con licencia o sin ella las presente en las oficinas de la Alcaldía». De seguida es formaren grups en els quals cadascú posava la seua basa sobre el moment i el bàndol fet, però es presentaren a l'Alcaldia amb les armes pròpies, sospitant ja el que volien les autoritats; al dia següent es passejaven homes i xicots del Partit Comunista amb aquelles mateixes armes per tot el poble i començava la repressió de no sé què, de manera que els de dretes se sentiren amenaçats i algun jove desaparegué a les fosques de la nit.

Des de la nit del 19, el poble viu amb un esglai continu; se sap que a Almassora s'ha format un Comité Revolucionari que ha fet eixir a les monges clarisses del convent de Santa Clara. Esglaiades pel que diuen del poble veí, les monges dominiques i clarisses de

Vila-real ixen dels seus convents i són acollides en cases de familiars. La mateixa nit trauen del convent dels Pares Franciscans, al Carme, dos frares malalts que porten a casa d'una família de confiança. L'alcalde, la mateixa nit, mana fer un bàndol que deia: «Dadas las actuales circunstancias por que atraviesa España se manda a todos los ciudadanos que levanten las persianas de sus casas», i a qui no ho acomplí, perquè no es va assabentar o no era a casa, l'anotaren en un llistat de l'Alcaldia...

De seguida començà la persecució religiosa a Vila-real: el 21 de juliol de 1936, una colla d'homes armats es presenta a les mainaderes dels convents de dominiques i clarisses, tot exigint que els donen les claus; a les dominiques hi eren tres monges que s'havien quedat per a guardar el que hi havia i foren violentament obligades a deixar el convent «perquè anaven a tancar l'edifici i a clausurar l'església».

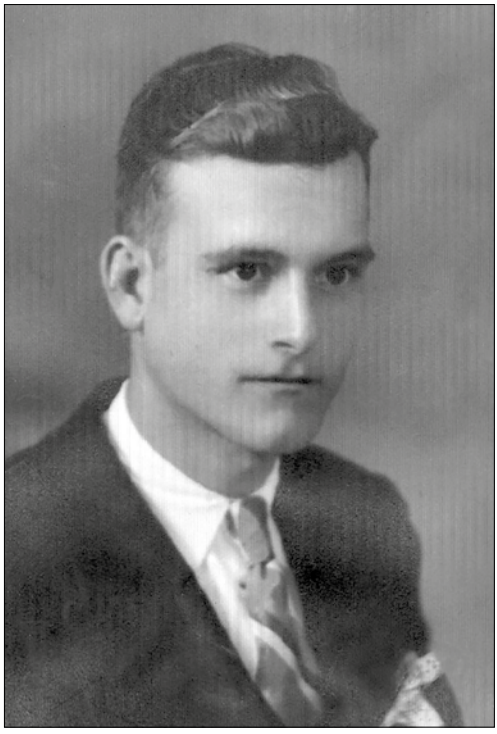
Es declara vaga general a Vila-real i el poble s'esvalota per motiu que, des de les primeres hores del matí d'aquell dia, a totes les eixides del poble hi ha homes amb carabines al llom i braçalet roig, tot impedint l'eixida al tros dels llauradors i, fins i tot, les dones o jovenets que anaven a portar de menjar als familiars que s'havien quedat a les alquerietes o masets del terme; qui volia eixir del poble havia de passar per l'Alcaldia a per un «pase», que consistia en un tros de paper amb el segell de l'alcalde; però tanta aglomeració de gent va anar a l'Alcaldia que a les 12 de migdia no van tenir més remei que donar l'ordre de deixar eixir i entrar al poble sense cap paper, aquestes autoritats van fer el ridícul, com tantes vegades. Però ells segueixen en la seua i grups armats amb carabines es passegen per la vila i els ravals, tot obligant els amos de les tendes a tancar perquè hi havia vaga, malgrat que alguns no van obeir.

Els últims dies de juliol, Vila-real escolta com pot les notícies falses que es reben per la ràdio des de València, Madrid i Barcelona, mentre el Comité Revolucionari i els grups armats no deixen de passejar pel poble fent por a la gent. Entre el grup d'armats es podien reconéixer aquells que, com no tenien sou, pregaven a les autoritats per l'ofici de carabiners.

Soldats de quintes, 6-7 de juliol de 1937 (D1)

A les 19.00 h de la vesprada arribàvem amb el tren a València. Com hi havia temps fins a les 22.30 h de la nit, vaig aprofitar per passejar pels carrers principals de la capital. El dia 7 a les 8.00 h del matí el tren arribava a Chinchilla i poguérem netejar-nos un poc i desdejunar. Seguim el nostre viatge a les 10.10 hores passant per Murela fins al final de trajecte a Cartagena a les 21.30 h. En baixar del tren ens unim a un grup de joves que anaven al mateix lloc que nosaltres i resulta que no hi havia cap oficial encarregat

d'acollir-nos; acudírem a l'Arsenal i tampoc sabien res de nosaltres, fins que l'oficial de guàrdia, veient-nos cansats, amb fam i ganes de dormir, nomena un sergent i dos soldats perquè ens porten a la Caserna d'Infanteria de Marina, on ens van atendre en el que necessitàvem.

Vicente Gimeno Aguilella, 1938

8 de juliol de 1937...

Al dia següent ens alcem amb la intenció de passejar per Cartagena, però no ens deixen eixir de la caserna: ens agafen la documentació i ens classifiquen per companyia i batalló, el 10 de juliol fem cap al penal de Cartagena, on pels matins practiquem la instrucció militar i per la vesprada podem prendre el bany al port; després de sopar tenim temps per a passejar pels carrer de la ciutat. I així va transcorrent la vida dels primers dies de soldat per una guerra que no volem.

Finals de juliol i primera meitat del mes d'agost. Vulgues o no, l'enyorament de casa, de la família, se sent i més en les circumstàncies en les que som, tot revivint pensament d'escenes passades...

Vila-real, dijous 23 de juliol de 1936 (D2)

Abans del toc d'alba, que ja no toca al campanar, un grup de milicians fills del poble, armats amb pistoles i escopetes, es presenten al convent dels Pares Franciscans, al Carme, i de males maneres fan eixir els frares sense que puguen endur-se res i el mateix fan al convent dels Carmelites, camí de l'Ermita. Els carmelites tenen seminari, on hi ha xiquets i jovenets d'onze anys per amunt, als qui buscaren els frares i bones persones cases de confiança; sense poder traure algun menester propi, els frares i els seminaristes passen la nit en cases particulars, però amb l'amenaça que han d'anar-se'n del poble quan abans millor. Les esglésies dels franciscans i dels carmelites han estat tancades al culte.

Convent de les Dominiques

El mateix dia a les 16.00 h de la vesprada, el Comité Revolucionari de Vila-real avisava les monges dominiques perquè tragueren del convent el que necessitaren i així ho van fer; entraren les monges i salvaren el que pogueren de la comunitat, però els del Comité s'incautaren del millor que hi havia de les pobres monges, van arramblar fins i tot el que hi havia de comestible, de manera que es conta pel poble que d'una fartera dels anomenats milicians es menjaren tots els pollastres i gallines que van robar als corrals dels frares i de les monges.

A la matinada del mateix dia, cap a les 5 h, arribava un camió de Castelló amb policies de seguretat; digueren que per a guardar l'ordre en la població, però en veritat es dedicaren a recórrer Vila-real, prenent nota i apropiant-se del Cercle Tradicionalista, el que admiraren per la bellesa del seu estil constructiu i enregistraren per ordre del Comité Revolucionari Local, escorcollant les sales de l'edifici, tot respectant el saló de baix com a bona sala de café. Després li tocà el torn al local dels Lluïsos que tancaren i s'apropiaren de les claus. Segueixen amb el Sindicat Catòlic i la seua societat recreativa, que també clausuraren i el Cercle de la Dreta Regional Valenciana al qual li caigué la mateixa sort.

La seguretat que venien a portar al poble va crear una realitat de por entre el veïnat, de manera que pocs dormiren tranquils, perquè des de les 12 h de la nit fins a les 3 h de l'endemà se sentiren crits, corregudes pels carrers, tirs, tocs a les portes i grans sorolls, especialment pel carrer Major Sant Doménec fins al Raval del Carme, tot esglaiant greument la població; si algú aguaitava de sa casa, l'obligaven a tancar-se amb l'amenaça d'un tir. Què passava? Amb els guàrdies de seguretat s'havia mesclat una xusma que, per

tot allò, mostrava una gran alegria, ja que havien pegat foc a l'església del Carme, la del convent dels Pares Franciscans!

Mentre, els xofers i els guàrdies de seguretat, pujaven i baixaven al local de la Izquierda Republicana, anomenada Azañista, al cantó del carrer Major Sant Jaume i Cova Santa i amb els socis d'aquest, bevent i divertint-se passaven les hores, al temps que es tiraven bombes casolanes enceses i coets dins l'església del Carme, atiant el foc; quan ja era ben pres, formaren un cordó de guàrdies armats perquè ningú poguera apagar la crema de l'església, encara que en part se salvà de les flames. Vila-real, un poble ben guardat pels guardes de seguretat!

Pocs sabien aleshores que mossén Enrique Asensio Llorca havia tret de l'església Major el copó amb les formes sagrades, i les va portar a l'oratori privat de casa mossén Benito Traver, que en pau descanse, ja que allò que passava al poble feia pensar que podien entrar a l'arxiprestal i profanar-les. Mossén Asensio va ser capellà castrense, fins que el Govern suprimira de l'exèrcit aquest servei religiós i ara ajudava al poble, com a capellà del Cercle d'Obrers Catòlics, de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i dels Lluïsos.

Vila-real, dissabte 25 de juliol de 1936... (D2)

Festa de l'Apòstol Sant Jaume, gran festa a Vila-real, per ser el titular i patró de l'església Major; l'ambient és de tranquil·litat però no de festa, sense campanes, sense signes religiosos. Des d'aquest dia, important per a Ca la Vila, ja que sant Jaume és també el patró de l'Ajuntament, l'alcalde parla per uns altaveus col·locats a la plaça de la República, que abans era de la Constitució o un altre nom, segons la política, però que per a tothom és la plaça Major dels porxes. Pels altaveus l'alcalde dóna les notícies al poble. Per la nit d'aquest dia, cap a les 20.30 h, se sentia la seua veu dient: «las casas que tengan algún fraile de los conventos desalojados, que lo manifiesten a la alcaldia». El que va fer la gent que en tenia no va ser manifestar-los, sinó ajudar-los a fugir del poble per a salvar-los; només es van veure amb l'obligació de manifestar-los els qui en tenien de la família, perquè eren coneguts!

A l'endemà, diumenge 26, la ràdio de València demanava voluntaris per a anar a favor del Govern. I a les 10.00 h del matí dos policies es presenten a casa el jove de dretes, Pepe Llop Mompó, al carrer del Doctor Font i el tanquen a la presó, diuen que per unes paraules que va dir... A boqueta nit, el capellà de la Sang trau el copó amb les formes consagrades de la capella i el porta a l'oratori de Mn. Benito. Comença a escassejar l'aliment, sobretot de les primeres matèries necessàries, servien, només per comprador, mig litre d'oli o mig quilo de sucre o arròs. Per la nit l'alcalde proclama pels altaveus de la plaça: «Las iglesias no se abrirán antes de las siete de la mañana y se cerrarán antes de las doce de mediodía».

Ajuntament i Policia Municipal

Dilluns dia 27 juliol, a les 7.00 h del matí s'obriren les tres esglésies que quedaven per al culte, la Major, Sant Pasqual i la Puríssima Sang. La de l'Hospital l'han tancada hui al culte i el capellà beneficiat, Mn. Pepe Avellana, privat de tots els seus drets; les germanes de la Consolació, que tant de bé han fet als malalts del poble, les han tirat fora de l'hospital; en lloc del capellà han posat l'administrador i en lloc de les mongetes infermeres dones sense experiència i a les sales on hi havia el crucifix es pot admirar la matrona de la República. S'ha prohibit tocar a missa i fins i tot els tocs a mort pels soterraments.

El capellà de Sant Pasqual, mossén Joan Marín, trau el copó amb les formes consagrades per guardar-les a sa casa i és detingut pel Comité, i el porten a les Dominiques, que han convertit en caserna general i presó; li fan dipositar el copó i el deixen anar; en assabentar-se el sagristà de la Major, Vicent Nostrort, es presenta al Comité i li permeten endur-se les formes sagrades, però no el copó i ell les porta al vicari, mossén Bruno Cabedo, que les guarda al copó del Sagrari de la Major. L'església de Sant Pasqual queda tancada al culte. Les germanes josefines, dedicades a vetllar els malalts per les nits, van vestides de seglar no de monges, per ordre del Comité, però segueixen amb la seua tasca benefactora. Es conta pel poble com han empresonat Pascual Arnal Dualde i Manuel Martín, *el Perucho,* i han soltat el jove José Llop Mompó; també els trauen prompte aquests dos.

Només queden obertes al culte l'església Major i la de la Sang. Però a les 11.00 h del matí del dimecres 29 de juliol, es presenten uns guàrdies a casa de mossén Pascual Nácher, cura de l'ajuda de la parròquia de la Sang i el fan anar amb ells a la capella que enregistren

Convent, església i capella de Sant Pasqual, abans d'agost de 1936

totalment, es queden amb les claus i la tanquen al culte. Després van amb el capellà a sa casa i la registren de dalt a baix. El mateix fan a l'església Major per la vesprada d'aquest dia, obliguen el sagristà a donar-los les claus; han posat a les portes uns pasquins amb un bàndol del governador, tanquen l'església al culte i segellen les portes d'entrada. Uns cartells diuen: «¡Ciudadano, este edificio es tuyo: respétalo!»

Li fan saber al metge Arturo González del Río que li donen 24 hores perquè abandone el poble i l'home així ho fa, perquè és de dretes i molt religiós. També el jove Julio Pascual Fuster Rubert, per les mateixes raons, li ordenen anar-se'n del poble i s'amaga a Benicàssim. I Enrique Ortells Carda se l'emporten a Castelló.

La vesprada d'aquest dia el Comité Revolucionari de Vila-real fa comparéixer els conserges del Casino Tradicionalista, dels Lluïsos, del Sindicat Catòlic, de la Dreta Regional i del Centre Republicà i els obliguen a traure les pertinences i mobles propis, clausuren definitivament aquests locals i segellen les portes amb grans cartells on es pot llegir: «Adquirido por la UGT», «Adquirido por la FAI», «Adquirido por las Juventudes Unificadas», «Adquirido por el Gobierno».

Dijous 30 de juliol de 1936**.** No se celebra cap missa a les esglésies de Vila-real perquè ja estan totes tancades al culte. Pels carrers només veus caminar els milicians comunistes amb les armes al muscle «per a garantir l'ordre».

Per la vesprada hi ha un soterrament i deixen que el facen per l'església, però els guàrdies són a la porta i quan acaben de resar la tanquen i s'enduen les claus.

Cartagena, 19 d'agost de 1937 (D1)

Passejant pels carrers de Cartagena ens trobem amb el tinent Pi, que ens comunica que hem de fer cap immediatament a la caserna, ja que s'espera d'un moment a un altre l'eixida. Anem a recollir la roba que tenim a casa de la llavadora i de seguida ens presentem a la caserna d'on ja no ens deixen eixir.

El dia 21 d'agost, a les 12.00 h de migdia, formem en el pati que hi ha al penal i a les 18.00 h de la vesprada eixim a peu de la caserna en direcció a l'estació per a pujar al tren. Són les 22.55 h de la nit quan el tren pren la marxa des de l'estació de Cartagena i al cap d'un bon tram de camí, en la nit fosca i enmig d'un paratge gran i desconegut, el tren fa una parada; de seguida baixem tots per a refugiar-nos allà on puguem, ja que al damunt nostre tenim l'aviació enemiga; quan ha passat el perill pugem al tren que segueix el seu camí de ferro. D'aquell esglai, del silenci de la nit i del cansament que portem caiem tots en la son. A la matinada de l'endemà, quan despertem, ens trobem a la vora de la mar i prop de la ciutat d'Alacant. A les 11.00 h del matí eixim d'aquesta i a les 17.00 hores hi som al Puig, on baixem del tren. Ens trobem prop de casa i per això el dia 23 demanem permís al capità i ens n'anem a Vila-real; el següent dia pel matí, amb bicicleta tornem al Puig, però com no fem falta, amb la mateixa bicicleta per la vesprada tornem al poble i així anem i venim del poble al Puig i del Puig al poble fins dilluns dia 30 d'agost: quantes memòries de fa un any a Vila-real...!

Vila-real, agost de 1936 (D2)

El 31 de juliol per la nit s'han endut pres des de sa casa mossén Enrique Asensio Llorca, coadjutor de l'arxiprestal, capellà d'Acció Catòlica, consiliari del Sindicat Agrícola Catòlic, de l'Associació de Mestres Catòlics i de la Federació d'Obrers Catòlics de la Província, entre altres dedicacions apostòliques. També s'han endut pres mossén Agustín Torres Montañés, del Partit Carlista i cura d'Algímia d'Alfara; així com també Vicent Marco Monfort, director del *Semanario Villarreal*; Pepito Gimeno, fill de l'inoblidable Pepet, *l'Estanquer*, jove de dretes; José Molina, de 51 anys, guàrdia civil retirat, de dretes. Els han tancat a tots a la caserna general i presó de les Dominiques.

El diumenge, dia 2 d'agost, no es veu eixir ningú de casa abans de les 7.00 h del matí, ja que com no es pot oir missa, per estar tancades totes les esglésies, la gent de bé no ix

de casa. Només es veuen milicians armats, que ara són els amos del poble. I segueixen tancant a la presó, aquest matí a Gregorio Manrique Esteve, de dretes i extinent de la guerra de Cuba; però a les 9.00 h del matí ja l'han soltat.

Només hi ha animació al Centre Republicà on han tancat les portes, no deixen entrar els socis i les han obertes per als d'esquerres, els d'Azaña, que s'hi han aposentat amb el seu conserge a la cafeteria.

Del Círculo dels Lluïsos ha estat arrancada la imatge del Cor de Jesús, i a la porta hi ha un rètol que diu: «FAI este edificio es del pueblo, respétalo». Al Círculo només es veuen xicots amb braçalets rojos i negres i l'arma al llom.

Per la vesprada tanquen a la presó l'exalcalde del poble, Manuel Usó Jarque, home republicà i d'ordre; està malalt i fins i tot en un principi li neguen l'assistència del metge. També han tancat el fabricant Pedro García Gómez, catòlic. Per una altra banda, aquest matí trauen de la presó a mossén Agustín Torres Montañés.

Però segueixen tancant a la presó: el dilluns 3 d'agost, José Pesudo Sancho, republicà de tota la vida, i només per unes hores; també Manuel Vicent Roca i Enrique Moreno Cabedo. Quan han anat a per Pascual Carda Albiol, aquest ha desaparegut sense que se sàpia on és, com també ha desaparegut Vicente Mata Albella a qui buscaven per a tancar-lo.

El dimarts, 4 d'agost, es veuen circular, molt afanyosos, amb senyeres roges i negres, els autos dels milicians i del Comité. Han pres el pare franciscà Samuel Marco, fill d'aquest poble, ho han fet els milicians quan eixia d'una finca seua al terme de Benadressa; se l'han endut amb molt guirigall a la presó de les Dominiques, ja que feia dies que el buscaven. Però hui han soltat Manuel Vicent Roca.

Urna i sepulcre del cos incorrupte de sant Pasqual, abans de 1936

Per la nit paren uns autos desconeguts davant l'església de Sant Pasqual i la regiren tota; quan se n'anaven es troben amb uns altres autos que vénen des de Castelló amb agents de la Guàrdia Civil i comencen a tirs uns contra altres, maten un dels guàrdies i en fereixen un altre, a qui porten a la caserna general de les

Dominiques. Els autos de Castelló s'enduen amb ells la imatge de sant Pere d'Alcàntara, una obra d'art i es diu que volien pujar al cambril de Sant Pasqual, però que en arribar a l'escala que hi porta, una força misteriosa els va detindre i no s'atreviren a pujar.

El dimecres, dia 5 d'agost, els milicians entren al convent de Sant Pasqual i s'enduen els matalassos i la roba que troben de les monges. Aquest dia es fa el primer soterrament civil, sense que intervinga per a res l'església! El dia 6, circulen molts autos pel poble carregats de milicians amb armes i municions. Per la nit registren el domicili de Carmen Mata, l'actual mainadera de les monges del col·legi de la Consolació i els milicians van a casa mossén Bruno Cabedo a demanar-li les claus de la Casa Abadia i la registren de dalt a baix; una furgoneta carrega tot el que ha trobat de valor al convent dels Pares Franciscans i l'església, entre tantes coses la Custòdia molt preciosa.

El 7 d'agost, divendres, per la vesprada els veïns veuen com una camioneta descarrega uns quants fardells al convent de Sant Pasqual i al mateix temps carreguen mobles, matalassos i altres menesters de les monges, i se'ls emporten a la caserna general de les Dominiques. A l'entorn de Sant Pasqual situen guàrdies armats perquè ningú s'arrime; els veïns pensen si aquells farcells seran líquids inflamables, però, qui pot suposar què voldran fer?

A migdia del dissabte 8, tanquen a la presó el jove catòlic i de dretes, Manuel Sanahuja Catalán, secretari de la Federació d'Obrers Catòlics. Aquest dia han mort dos dones i un home i se'ls han emportat al Cementeri sense soterrament catòlic, ni tan sols passar-los per davant l'església!

Diumenge, 9 d'agost. Matina sense toc d'alba, ni missa, no res... Per un finestral baix de l'església Arxiprestal, que dóna al carrer de darrere, s'ha vist eixir fum i un olor acre. Hui tanquen a la presó el pare Jaume, franciscà d'aquest convent; el detenen quan se n'anava al tren per a fer cap al seu poble; el fan desaparéixer i després el seu cos el troben mort a les Alqueries. També desapareixen de la presó el pare Samuel Marco, franciscà i el jove Manuel Sanahuja Catalán, que són assassinats. En sa casa agarren el pare Angel Broch i se l'emporten a Castelló per a fer-lo desaparéixer, és assassinat!

En un bàndol pels altaveus de la plaça, l'alcalde ordena: «que se saquen de las fachadas de las casas las placas del Sagrado Corazón de Jesús».

El dilluns dia 10 d'agost prenen i tanquen Carlos Sarthou Francesch. Per la vesprada, cap a les 18.00 h, han obert el convent de les monges de Sant Pasqual i s'han endut uns quants farcells de roba i més matalassos.

És l'11 d'agost, per la nit, quan s'emporten els milicians a Francesc Moreno Cabedo i pels voltants de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia li peguen una palissa, l'arrastren

per terra i el deixen mig mort. També tanquen a la presó de les Dominiques Juan Luis Fabregat Costa, Francisco Manrique Roca, el seu cosí José Pascual Manrique Roca, Pedro Mezquita Rius, Bautista Pesudo Nebot, el marbrista, gran fotògraf i artista; i Pedro Pesudo Almela; així mateix tanquen mossén Pepe Avellana Guinot, el capellà del Crist de l'Hospital. Registren la casa de Pasqual Mezquita (Cua) i trauen de la presó a Pepito Gimeno Barón.

Quins dies per a Vila-real que està guardat pels milicians amb les escopetes i carabines al llom! El 12 d'agost, que és dimecres, hi ha tranquil·litat aparent. A boqueta nit s'han endut a la presó mossén Bruno Cabedo Moreno, coadjutor d'aquesta arxiprestal i en entrar a la caserna, entre uns quants milicians i anarquistes, d'una palissa per poc el maten, li fan ferides tan greus com per a morir dessagnat. Les portes del col·legi de la Consolació són segellades amb un rètol que diu: «Local incautado por las Juventudes Unificadas» (aquestes són les del jove Santiago Carrillo de Madrid).

L'alcalde fa un altre bàndol pels altaveus de la plaça: «Se ordena que todo el que guarde en su poder alguna imagen, reliquia o algo de la iglesia, que la presente dentro de 24 horas». Es dóna el cas que al seu maset les dones estan desfent els mantells i les albes i roquets de les esglésies, especialment de la Major, per a aprofitar-se'n de la roba blanca de fil, separant-la de les randes, moltes de punt de ganxo fetes per les joves del poble, perdent-se aquells ornaments valuosos, i diuen que és per a la guerra... Al poble falta el pa, però al seu maset els gossos mengen pa en abundància i un xiquet del maset del costat li diu: «*Sinyo* Pascual, com és que no tenim pa per a menjar i els seus gossos sí que en tenen a muntó ...?», i va respondre el bon alcalde: «Ja veus, xiquet, aixina és la guerra!», però no li'n dóna ni un trosset! Els que sí que mengen són els milicians de la carabina al llom, guardant l'ordre pel poble de Vila-real...

Sagunt, 1 de setembre de 1937 (D1)

Al Puig estem nou dies i ara ens han traslladat a Sagunt fins a noves ordres. Passem el temps donant voltes pel poble per a conéixer-lo. El dia 2 de setembre, després del passeig ordinari, ens formen per a anar al camp de tir i després es mana quedar-nos a la caserna perquè s'esperen noves ordres. I així és, a les 2.00 h del matí següent deixem Sagunt sense saber on anem; passem per Vila-real a les 4.25 h i arribem a Benicarló a les 21.30 h; esmorzem mentre fa un recés el tren.

A les 11.00 h mamprenem el viatge i a les 17.20 h arribem a Tarragona, fent parada d'una hora i tres quarts. Mentre fem temps ens trobem amb uns amics de Vila-real, Manuel Pesudo Ramos, Manuel Parra Fortuño i Orero, que van en un altre tren en la mateixa direcció que nosaltres. Són les 19.05 h quan eixim de Tarragona per a arribar a les 20.00 h a Reus, on parem una hora i tres quarts, que aprofiten per a donar-nos de sopar. Pren

el tren la marxa a les 21.45 h i el dia 4, a les 7.25 del matí, arribem a Valdepilas, on desdejunem, per a seguir camí a les 10.20 h direcció a Casp, fent parada a les 10.45 hores.

En aquesta població aragonesa ens unim amb l'altre batalló de Marina que va davant del nostre i esperem sense baixar del tren fins a migdia, que és quan entrem dins de la ciutat de Casp, bonica i important. Hi anem a un forn i comprem un quilo de pa, veient que en tenen en abundància, però en recórrer les tendes d'ultramarins per a comprar mescla no podem aconseguir res perquè tot això escasseja. Les dos companyies ens reunim a la vora de l'estació, tot esperant ordres d'eixida; però a les 18.00 h de la vesprada, amb l'equipatge al coll, ens traslladen a un cinema dins del poble per a passar-hi la nit. Érem profundament dormint quan a les 23.00 hores d'aquesta nit ens donen l'ordre de preparar-nos per a eixir immediatament.

Deixem Casp a les 4.00 h de la matinada del dia 5 de setembre de 1937 i a les 7.00 h parem a Quinto, poble que les tropes lleials fa cinc dies guanyaren; d'aquest poble eixim, tirant enrere cap a Velilla, on baixem del tren tot preparant-nos per a prosseguir el viatge a peu. A les 10.00 h del matí abandonem l'estació i passem el riu Ebre en una barcassa molt gran, ja que no es pot passar per un pont que hi havia, ja que l'han volat dinamitant-lo. A migdia arribem a Gelsa i ens dóna a beure una bona dona, portant-nos a més per a menjar un meló molt bo; ací acampem fins a rebre noves ordres.

A l'endemà, 6 de setembre 1937, després del desdejuni ens ve l'ordre de partir i ens porten a uns dos quilòmetres de Gelsa, a dalt d'una muntanyeta, que per cert és plena de parres de raïm; acampem i ens fem una barraca; per la nit comença una ventolera tan forta que ens tira a terra la barraca, al dia següent ens toca fer-ne una altra, però no la construïm al cim de la muntanyeta sinó a la falda, veient que el vent seguia amb força i l'amartellem amb tot l'esme; al dia següent, com el vent segueix amb la mateixa força, ens manen recollir l'equipatge que portem i ens refugiem a les pallisses del poble de Gelsa.

Aprofitem el diumenge dia 12 per a anar al poble de Velilla, a uns quatre quilòmetres de Gelsa, per a comprar fil, tisores i alguna altra cosa que ens fa falta, però en anar a comprar resulta que no ens poden vendre de res, ja que necessitem passar pel Comité i que ens facen un val per a poder comprar el que siga; per tant, anem al Comité, demanem un val per a comprar de menjar i així a les 12.00 h del dia fem cap a la posada del poble a dinar; mentre el preparen fem temps fins que l'ama ens avisa que podem passar al menjador: el dinar és a taula, una esplèndida paella d'arròs amb anguiles; en acabar anem al Casino a prendre café i després tornem al nostre lloc de destinació a Gelsa.

Dijous, dia 16 de setembre de 1937. Eixim del poble de Gelsa direcció a Casp amb camions, a les 5.40 h de la matinada i arribem a aquest poble a les 8 h del matí; esmorzem i pugem al tren que pren la marxa a les 11.00 h per arribar a Reus a les 16.15 h de la vesprada; parada cinquanta minuts i mamprenem el viatge a les 17.10 h; en vint minuts ja som a

Tarragona; temps per fer-nos una llimonada; a Tortosa arribem a les 23.40 h, baixem del tren i fem cap a l'antiga caserna de Sant Doménec, esperant noves ordres dels oficials.

El 22 de setembre de 1937, a les 4.00 h de la matinada, eixim de Tortosa, passem per Vila-real a les 11.00 h. La família havia sabut que passàvem i eren a l'estació esperant-nos; aprofitant el poc de temps de parada podem parlar i contar-nos com van les coses; així prosseguim el viatge i cap a les 12.00 h del matí arribem a Sagunt. Els pocs minuts amb la família ens han despertat en la memòria tantes coses passades...!

Vila-real, dijous 13 d'agost de 1936 (D2)

Ha eixit de la presó Enrique Moreno Cabedo. Han destituït tots els empleats de Ca la Vila, fins i tot els policies. Han de guardar l'ordre públic els milicians de la UGT, de la FAI i d'FP.

A les 10.00 h del matí un grup de milicians i afiliats comunistes, que en serien uns cinquanta, vinguts de fora, unint-se els del poble, entre crits i gatzares, assalten l'església de la Sang, trenquen les imatges, vestidures sagrades, altars i bancs i tot en un muntó, enmig de l'albereda de la Murà, li prenen foc; troben a la sagristia les vestes pròpies de les processons de Setmana Santa i els vestits dels jueus de la Confraria de la Sang, es disfressen amb ells i fan paròdia de soldats romans i riota sacrílega, amb gran soroll de tambors, desfilen pels carrers de la Sang, Major Sant Jaume i Raval de Castelló, fins a parar a l'església de Sant Pasqual, el patró del poble; entren sacrílegament al sant i destrossen mobles, imatges, altars, ornaments i el que hi troben, fins i tot profanen l'urna i el cos incorrupte del sant, que trauen d'aquell reliquiari, embolicant-lo amb els «miracles de cera», prenent-hi foc amb l'església, Reial Capella i part del convent. Ningú mai s'ho podia imaginar!

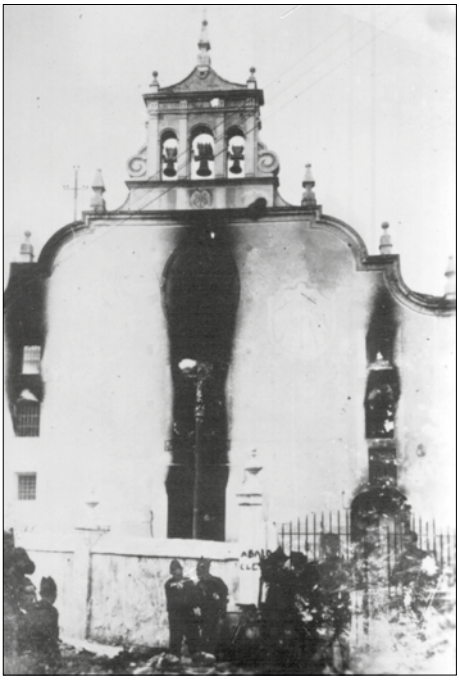
Façana de la capella de la Sang, 1936

Aquesta vesprada, els mateixos passen a l'església del Sant Hospital i trauen les imatges, destrossen els confessionaris, fan un muntó enmig del raval i ho cremen tot; la imatge del Santíssim Crist desapareix de la presència del poble. La mateixa sort corre l'església del Calvari, cremant-ho tot en la seua plaça.

Fins al 16 d'agost el foc segueix cremant l'església de Sant Pasqual. Divendres 14, els milicians detenen mossén José Juan Marco i per la nit Manuel Usó Ayet, l'actual president dels Lluïsos, que a les poques hores apareix mort a la rambla de la Viuda. També detenen en sa casa el pare Canós a qui maten a la rambla, mentre ell crida, braços en creu: «Viva Cristo Rey!».

Façana del convent de Sant Pasqual, abans de 1936

Convent de Sant Pasqual, 15 d'agost de 1936

Per la festa de la Mare de Déu d'Agost, dia 15, no hi ha cap missa, segueix el foc a Sant Pasqual i a les 6.30 h trauen del llit, sense donar-li temps per a vestir-se, el pare Almela, carmelita. El diumenge 16, apareixen uns quants morts a la cuneta de la carretera de Vila-real a Castelló i de Vila-real a Nules. A les 10.00 h del matí trauen de la presó a Pedro García Gómez. Detenen mossén Pascual Rubert, que fan desaparéixer. El dilluns, 17 d'agost, ixen de Vila-real, per a unir-se contra els rebels en favor del Govern, voluntaris milicians.

Tranquil·litat aparent el dimarts 18 d'agost de 1936. Aquest dia cremen les imatges de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, destruint i cremant la de la nostra estimada patrona

i això que havien dit que la respectarien; també destrossen la coveta on s'aparegué la Mare de Déu al pastoret. Incendien la capella del Calvari per dins. Destrossen i cremen la capella de la Mare de Déu dels Àngels. Arranquen els xiprers del Calvari i del camí de l'Ermita.

A l'endemà destrueixen les capelles murals dels carrers de Sant Blai, la del carrer del Rosari, la del Crist de la Pietat, la dels carrers de Sant Joaquim i Santa Bàrbara i totes les que troben. A les 11.00 h del matí obrin l'església Major, tiren els sants dels altars, els amuntonen amb tot el que destrossen davant del pati de l'església i carregant-ho amb camionetes fan uns quants viatges i ho porten a la plaça del Calvari tot encenent la gran foguerada.

Des de les finestres altes de l'església Major, cambra on és el valuós Arxiu Parroquial, tiren al carrer la importantíssima i antiquíssima documentació del poble des dels seus orígens i davant el pati de l'església, amb els llibres i documents, combregatoris, pedestals, gerros

Imatge de la Congregació de la Puríssima, 1926

i demés guardats al més amunt, formen quasi una muntanya i ho cremen, tot convertint en pira de foc gran part de la història de Vila-real.

Trauen del pati de l'església la carrossa preciosa de la Mare de Déu del Rosari i li peguen foc, encara que l'alcalde no deixa que la cremen del tot, perquè la seua dona és rosariera. Han arrancat el sagrari de la capella de la comunió, però no l'han cremat. Assalten la casa de les purissimeres, ho cremen tot a la plaça del jardí; però les joies se les guarden i la Puríssima la traslladen al centre de la Izquierda Republicana, després la deixen a casa d'una modista com a maniquí, fins que la cremen també. Han destruït i cremat tot el de la capella de la Mare de Déu del Pilar, arreplegant uns devots la marededeueta de la troballa, sense que els milicians se n'adonen.

Dijous, 20 d'agost de 1936. A les 11.00 h del matí arriba un auto de Castelló amb sis comunistes, dels que segueixen al cap de torn Casas Sala, acompanyats per un milicià fill de Vila-real; aquests van a casa de mossén Pascual Goterris per a detenir-lo, però en veure que és malalt desisteixen de fer-ho; ho faran més tard.

A les 18.00 h de la vesprada del divendres dia 21, ha entrat en el poble un nombrós grup de milicians de la contornada, en camionetes amb les insígnies de la FAI, de la UGT i d'UHP; fan cap a la plaça i amb alguns del poble comencen el recorregut per a detindre gent. Regiren la casa de Santiago Verdiá Iserte, s'enduen el que guardaven de la Congregació de la Puríssima, ho tiren al carrer i ho cremen; després s'emporten pres a l'home de la filla, Juan Bta. Vilanova Rochera. A casa de Salomé Beltrán Albella i a la de Pascual Rius Candau destrueixen i cremen allò que hi troben de religiós. I a casa de Pedro García Gómez, a qui volien empresonar una altra vegada, en no trobar-lo, trauen el que volen a l'albereda i ho cremen.

Durant el dia han detingut i portat a la presó de les Dominiques a Enrique Latorre Abella, el jove Doménec, l'obrer Sierra Morena, Félix Gimeno Llop i el seu fill Félix Gimeno Aguilella. Entren a regirar la casa de Santiago Ortells Broch només perquè té un capellà, germà de sa mare. Ix de la presó Pedro Mezquita Rius. Registren la casa de Pascual Segura, carlista, i no el troben perquè ha fugit.

Dissabte, 22 d'agost de 1936. En aquesta matinada, entre la una i les dos, ha eixit del poble la tribu de milicians que vingueren ahir i s'han emportat de la presó de les Dominiques els presos que s'hi trobaven: mossén Enrique Asensio Llorca, mossén Bruno Cabedo Moreno, mossén José Avellana Guinot, Carlos Sarthou Francesch, Francisco Moreno Cabedo, José Moliner Salvador, Vicente Marco Monfort, Juan Luis Fabregat Costa, Francisco Manrique Roca, Bautista Pesudo Nebot, Félix Gimeno Llop, Félix Gimeno Aguilella, José Llop Costa, *Sierra Morena*, el d'Inés i el frare Vana. Ha desaparegut per la nit Luis Rius Arrufat.

Diumenge, 23 d'agost de 1936. Han trobat els cossos dels presos fills del poble, els que s'emportaren ahir els milicians; els han trobat prop de Moncofa, a la vora del riu Belcaire, morts a tirs i mutilats. Dilluns 24, dol i tristesa al poble pels assassinats.

El dimecres, 26 d'agost, a migdia se'n van amb un camió un grup de voluntaris cap al front de Terol. El divendres 28, en baixar del tren que el porta de Ciudad Real, fan presoner el jove sacerdot operari diocesà, mossén Pascual Carda Saporta. El dissabte el trauen de la presó i el maten a les revoltes d'Orpesa. Enderroquen les parets del Cementeri parroquial vell i les restes les traslladen al Cementeri nou. El diumenge 30, fan pres el jove de dretes Pascual Carda Albiol i J.P. Broch, secretari del Sindicat de la Policia Rural, només perquè diuen que aquest últim tenia en sa casa al jove Carda. Registren el veïnat per si hi ha algú amagat. El dia 31 troben mort Pedro García Gómez, Pascual Carda i J.P. Broch.

Des de Sagunt, en viatge al front de guerra, 22 de setembre de 1937 (D1)

Tot havent arribat a Sagunt a les 12.00 h de migdia, a les 14.00 h de la vesprada canviem a la línea de Saragossa i a les sis ja som a Mora de Rubielos; en l'estació d'aquest poble passem la nit i a la matinada següent, cap a les 6.00 h, amb camions, ens porten a Camañas, vam arribar a les 10.20 h on som allotjats en pallisses, esperant ordres.

Hui, 27 de setembre de 1937, a les 9.00 h del matí, eixim de Camañas amb camions i arribem a Lidón a les 11.00 h. Dinem i en acabar ve al damunt de nosaltres la 2225, amb el resultat de dos morts i uns quans ferits. Podem menjar un poc a les 16.30 h i a les 17.00 h anem en direcció de les trinxeres; després de caminar quatre hores a peu per barrancs, boscos i muntanyes, arribem a les 21.00 h; passem la nit en una barraca al cim de la muntanya i a la matinada següent ens canviem a una altra més avall, al costat de la del capità, on som ara fins que ens destinen a un altre lloc.

1 d'octubre de 1937

En aquest dia ve a rellevar-nos la 96 Brigada i per la nit, a primera hora, eixim del front de Terol a peu, tot passant per Lidón cap a les tres; vint minuts de descans i prosseguim la marxa fins a Viciedo on arribem a les 6.00 h del matí. Ens havia de transportar un auto des d'aquesta, però per causes desconegudes ens toca seguir a peu, són les 12.30 h. Pel camí l'oratge es posa molt carregat de núvols negres i descarrega damunt una tempesta tan tremenda que ens deixa tots xopats; però no deixem de caminar sense parar nou quilòmetres, fins que ens trobem amb la nostra companyia a l'entrada del poble de Perales, al trespol d'un pont; ens donen un poc de menjar i a les 16.00 h de la vesprada

eixim de Perales amb camió, fins a Rubielos de Mora on arribem a les 21.00 h del mateix dia, 1 d'octubre. Ací pugem al tren i a primera hora del dia 2 d'octubre de 1937 eixim, per a arribar a València a les 8.00 h del matí; mamprenem el viatge a les 11.30 h i arribem a les 20.30 h a l'estació de Huélago, esperant dalt del tren sense baixar fins a les 4 h del matí del dia 3 d'octubre, quan ens manen deixar el tren i pujar a uns camions que fan cap a les 5 h a Purullena, punt destinat pels oficials; ací som esperant noves ordres!

13 d'octubre de 1937

Hui, quan estàvem gitats a la nostra pallissa, ens criden per telèfon des de Comandància, per avisar-nos que ens preparem per a marxar; comuniquem l'ordre al capità i a les 5.00 h del matí d'aquest dia embarquem en camions direcció a l'estació de Huélago, Darro i Diezma, on arribem a les 5.30 h del matí i ací som, per falta de material de tren, tot el dia 13 i el 14 fins a les 13.00 hores, quan ens embarquen amb el tren fent cap a l'estació de Baeza, on baixem a les 20.00 h; a l'endemà, dia 15, després d'haver passat la nit en una cuneta de la carretera, embarquem en camió fins a Lupión; arribem a les 4.30 h i som esperant noves ordres.

Prop d'aquest poble hi ha uns quants més i com som ací ja tres dies sense fer res, ens n'anem a veure'n un d'ells de nom Begijar i ens ha agradat, perquè és un poble molt bonic. El diumenge, 17 d'octubre, anem a Baeza per a comprar algunes coses i per la vesprada al cine; en acabar i a peu com hem vingut, tornem al nostre lloc de Lupión. És dilluns dia 1 de novembre de 1937 i el carter de la companyia se'n va a Linares; li donem diners perquè ens compre una estilogràfica; la meua m'ha costat 80 pessetes.

El diumenge 7 de novembre tornem a Baeza i ací es fa una desfilada en commemoració de la data del 7 de novembre de l'any 1936, en què els nacionals no van poder entrar a Madrid. Després de la desfilada han pres la paraula uns quants, entre ells el comandant del 7é Batalló, al qual nosaltres pertanyem.

Aquesta vesprada ens trobem amb Parret, un amic del poble, que portava el menjar per als oficials i com no els trobava, ens el mengem nosaltres, cosa que ens ha vingut de meravella, amb la fam que portàvem! Després de dinar, per la vesprada a les 18.30 h, ens n'anem al cine a veure una pel·lícula molt bonica que es diu *El prisionero del odio*; abans d'acabar-se hem hagut d'eixir del cine per a poder pujar al camió que tornava a Begijar i des d'aquest poble, a peu, fins a Lupión; pel trajecte ens hem xopat perquè ha estat plovent i en arribar ens gitem.

A l'endemà, 4.00 h del matí, ens desperten per a anar a fer maniobres al poble de Rus, a uns 15 quilòmetres d'ací. El dissabte dia 13 de novembre, després de dinar, ens fan formar a la plaça de Lupión amb tot l'equipatge i a les 17.00 h de la vesprada emprenem

la marxa a peu camí de Baeza; cap a les 20.00 h de la vesprada arribem i com està plovent ens resguardem uns moments a una casa que hi ha abans d'entrar a l'estació; sopem, descansem una estona i entrem a l'estació per si hem de fer viatge prompte. A les 23.00 h de la nit pugem al tren i a les dotze de mitja nit comença la marxa; després d'unes huit hores, al dia següent ens fan baixar al poble de Criptana i ens allotgem, amb tot el 3r Batalló, a uns cellers que hi ha davant el Cementeri del poble, on ja hi és la 70a Divisió, que és a la qual pertanyem i en aquell lloc ens trobem amb uns amics del poble: Parret, Pesudo, el Balaguero, el Gallo i Gavino; estem tota la vesprada junts, fins que nosaltres ens n'anem a la part de la nostra caserna per a sopar.

Hui, dimarts dia 16 de novembre, el nostre amic Parret ens presenta l'ama de la casa on dorm i aquesta dona ens ofereix llit també per a nosaltres, per la qual cosa quedem molt agraïts, ja que on dormim, a la caserna, als cellers fa molt de fred i ara som en aquesta casa fins nova ordre.

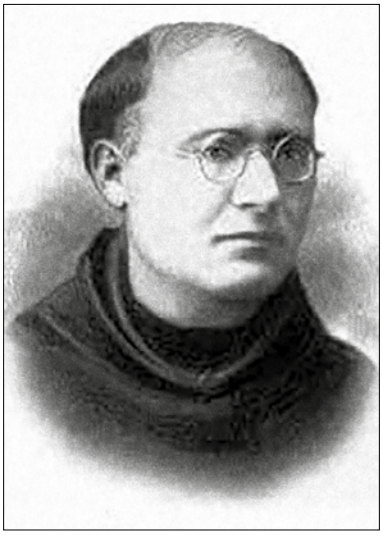
El dia 18, després d'alçar-nos pel matí, anem a la caserna i ens diuen que preparem l'equipatge. El tren es posa en marxa a les 15.40 h i el dia 19 a les 15.30 h ens fan baixar a l'estació de Puçol; baixem del tren i en saber on destinen la nostra companyia, ens n'anem a la carretera i al primer camió que passa pugem per a anar a Vila-real, a la nostra casa; a les 18.00 h ja sóc a la meua i passem en el poble del divendres per la nit fins al dilluns pel matí, quan a les 8.30 h puge al tren per a tornar a Puçol. Ací ens ha acollit en sa casa Concha García, que viu al carrer de Santiago García, 50.

Quantes vivències les viscudes en aquests dies al nostre poble Vila-real, amb la família i els veïns, quantes!

Vila-real, dimecres 2 de setembre de 1936 (D2)

Han trobat a Catí i han empresonat el jove advocat de dretes, José Pascual Sanz Cabrera i, com era amb ell, també es detingut José Maria Avellana Llop. A Julio Pascual Fuster, escultor, també l'empresonen.

El dijous dia 3 de setembre, hi ha una gran correguda de bous a benefici de les milícies populars. El divendres dia 4, en baixar d'Onda, empresonen mossén Selma i a continuació, el maten.

Beat Pascual Fortuño Almela, franciscà i màrtir, 1936

El dissabte dia 5, empresonen mossén Vicent Albiol i la seua serventa, Juanita. També fan presoner el pare Pascual Fortuño Almela, franciscà. El diumenge dia 6, troben mort el pare Fortuño, assassinat amb arma blanca; també troben mort mossén Vicent Albiol. Aquest dia, a les 16.00 h s'emporten de sa casa, presoner, mossén Blai Carda Saporta i trauen de la presó José María Avellana Llop.

Dilluns, dia 7 de setembre de 1936. Comença l'enderrocament del Cementeri de les monges del convent de Sant Pasqual; també destrossen la cúpula de la Reial Capella del Sant, sense respectar ni la talla daurada; destrueixen els altars i cremen les imatges que queden de l'església del convent del sant.

El dimarts dia 8, comencen a talar i abatre els xiprers centenaris del camí de l'Ermita de la Mare de Déu de Gràcia i els del Calvari. Tiren a terra la cúpula central de la capella de Sant Pasqual, la que sostenia enmig el penó de la canonització del sant a Roma. Enderroquen la Creu de Terme de pedra del camí de l'Ermita, la que parteix els camins de la Llum i el de l'Ermita.

Camí de l'Ermita abans de 1936. Foto de Juan Bta. Pesudo Nebot

Dia 9 de setembre, dimecres. Trauen de la presó el jove Rubio i el jove Pascual Quemades i després en aquest mateix dia els detenen una altra vegada. Comencen a enderrocar la coberta de l'església de Sant Pasqual. El dia 10, desapareix de la presó el jove advocat José Pascual Sanz Cabrera. Divendres dia 11, regiren la casa de mossén Agustín Torres, buscant els dos germans capellans, però no se sap on són.

El dia 12, dissabte, dia dedicat a la Mare de Déu, cremen les imatges de les capelletes de Sant Roc, Sant Cristòfol, la Cova Santa, la Mare de Déu de Gràcia, Sant Antoni, la Mare de Déu del Carme i piquen els frontals que són de manisetes. El diumenge dia 13, afusellen molts presos de la presó de Castelló i entre ells hi és Enrique Ortells Carda. El dilluns dia 14, dins del pati de les religioses josefines fan una gran foguera i cremen tot el que hi ha a la capella, entre altres, obres precioses de l'escultor Pascual Amorós.

Dimarts 15 de setembre. Segueix l'enderrocament de l'església de Sant Pasqual i un xic manobre que hi treballa ha caigut de dalt. El dimecres dia 16, regiren la casa de Dolores Ortells Carda i s'enduen detingut mossén José Ochando, que hi era amagat. El dijous empresonen Moreno, Escuder i Manuel Corbató i el divendres dia 18, apareix mort a Almassora el jove Moreno i a Moró, Manuel Corbató. Empresonen José Pesudo Sancho, Pedro Meseguer, que és el secretari del Jutjat, Escuder, Pascual Vicent el llanterner, Pascual Renau que treballa al Sindicat i Enrique Cortés. El dissabte segueixen els empresonaments i són Salvador Manrique Moner, a qui trauen a la força del Banc Espanyol de Crèdit on treballa, Perolo que desapareix, Irles el sogre de Beltrán, a qui maten de seguida.

El diumenge dia 20 de setembre apareix mort José María Avellana Llop, a qui soltaren i havien tornat a detindre a Almassora. El dilluns comencen a enderrocar la capella del Calvari i és empresonat el comerciant Antonio Trias Casasnovas, a qui deixen en llibertat el dimecres dia 23. Empresonen a Antonio Broch, *Camisola*, a qui maten de seguida. El pare Amorós, carmelita, que estava en casa les Condes, és fet presoner i assassinat de seguida. El dijous 24, trobem mort a Antonio Broch. Aquesta mateixa nit hi ha una baralla entre els socis del Círculo Taurino i els de la UGT contra els de la CNT, perquè aquests volien apoderar-se del Casino a la força, i guanyen els primers.

El divendres dia 22, mor Carmen Verdiá Batalla, fadrina i com que no té hereus forçosos, sense respectar el testament s'apoderen de sa casa els milicians, entren, ho regiren tot i la tanquen després del soterrament, després posen a la porta un rètol que diu: «Finca expropiada». El dissabte dia 26, a les 11.00 h del matí, pretenen els milicians entrar a regirar la casa de Juan Nebot i com ell s'ha resistit li han disparat un tir i l'han matat dins de sa casa, el traslladen amb un camió al Cementeri, tapat amb una manta i tanquen la casa. El diumenge 27, empresonen, en sa casa del jardí de Sant Pasqual, mossén Pascual Nácher i al poc el maten.

Dilluns 28 de setembre. Han empresonat José Fortuño García, el tenderet. Comencen a enderrocar per dins el convent de les Dominiques. El dimarts apareix mort a Nules, José Fortuño García. El dimecres 30 de setembre vénen uns milicians forasters i cremen les imatges de les capelletes de carrer que encara quedaven per trencar.

Vila-real, agost de 1936. El campió Llorens (D3)[3]

Batistet, enmig d'aquelles passions criminals, no aprovava cap mort i tanta desolació, i sent un gran dolor, un dolor resignat i impotent per no poder fer res per a estalviar-ho, però no pot tolerar aquesta manera d'actuar. Han assassinat el seu amic Manuel Usó, president de la Congregació i de la Penya Ciclista Els Lluïsos. Unes setmanes abans, endevinant propers desesmes, busca la manera de trobar-se amb el regidor i amic, l'exciclista Pascual Saura, que entre els edils de l'Ajuntament és un dels més intel·ligents i assenyats. Per casualitat, la trobada dels dos té lloc enfront de les escoles del Campanar, al carrer de la Comunió, al costat de la pescateria; Batistet recrimina enèrgicament a Saura els actes vandàlics que la Gestora Municipal ha permés al poble, al Calvari, a l'ermita i li diu que d'aquesta manera no arribaran a res bo i que s'arribarà a actes de bogeria, fins i tot, assassinar els veïns i que això no era cap solució. Saura promet a Llorens que intentarà posar remei a aquell estat de peu de guerra contra el catolicisme, contra els propietaris i contra el veïnat de Vila-real en general. La conversa amb Saura dóna resultat, ja que aquest té una acalorada discussió amb els de la Gestora Municipal, condemnant aquests actes desmesurats i irresponsables, però no pot convéncer-los de res, per la qual cosa Saura decideix anar-se'n al front, ix de Vila-real el 16 d'agost, just abans que començaren els assassinats consecutius, però la conversa de Llorens i Saura no l'obliden els de la Gestora; amb bona intenció Batistet acaba de cometre un greu error.

La Gestora Municipal s'aprofita de la marxa al front de guerra de Saura i acorden assassinar el campió Llorens, per haver-se atrevit a condemnar la seua conducta en els fets abans dits. La nit del dia 18 d'agost de 1936, sobre les dotze, Batistet i la dona, ja gitats en sa casa, al carrer de la Cova Santa número 41, escolten que algú toca a la porta; Llorens aguaita al balcó per veure qui crida en aquelles hores de la nit i reconeix el seu amic Eduardo Fuster Llácer; de seguida baixa a obrir i el fa entrar, li pregunta si passa alguna cosa i aquest el posa al corrent de com estan els ànims contra ell en la Gestora i com han decidit assassinar-lo el mateix dia. Batistet i la dona li donen les gràcies per l'avís i Eduardo se'n va, tot amagant-se per les ombres per a no ser vist, ja que perillava la seua vida també per l'avís que havia donat. El matrimoni Llorens Cantavella ja no pot dormir i passen el que queda de la nit en blanc, no comprenen aquesta situació, només per no estar d'acord amb l'actuació de la Gestora en els fets dels dies precedents.

El campió, tot pensant, més que en ell mateix, en la seua esposa i els dos fills menuts que tenen, li ve a la memòria com ell havia posat en el lloc més alt el nom del seu poble Vila-real i l'havia fet conéixer quasi per tot el món gràcies a tants guardons guanyats en el terreny de la bicicleta, fins a ser set vegades campió del món i no entén que el vulguen matar, per això, amb l'agilitat del ciclista acostumat a superar les contrarietats

[3] Llorens Cantavella, J. B. *Juan Bta. Llorens, Campeón*. «Hacia la guerra civil», p. 197

més difícils, pren una decisió i a primera hora del matí del dia 19 d'agost de 1936, vol comprovar per ell mateix el que li han dit i parla amb els que sap que estan mesclats en aquesta decisió, sense que aquells se n'adonen que ho sap; així, parlant com si no res, coneix amb certesa que li queden poques hores de vida si no s'amaga; però, pensa, que com és qui és, tan conegut per tots, és difícil aquesta solució i en aquests moments difícils troba la única solució possible per a salvar la vida, i s'afilia al Partit Comunista i se'n va voluntari a la guerra. Així salva la vida en aquelles hores en què l'havien sentenciat els de la Gestora Municipal.

Vila-real, octubre de 1936 (D2)

El divendres dia 2 d'octubre, arriben a Vila-real 100 xiquets i xiquetes pobres, fills de milicians de Madrid i la seua província, per a repartir-los per les cases que en vulguen tindre algun. Regiren la casa de mossén López i s'emporten imatges de sants, quadres i la roba de vestir. Vénen al poble tres autos de milicians forasters i maten el germà de María Casalta, *la Usèbia*. Enderroquen la creu gòtica de la plaça de Sant Pasqual. Regiren la casa de Pedro Ortells i se'n duen dos imatges. Enderroquen la creu de la plaça d'Aliaga.

El diumenge, 4 d'octubre de 1936, agafen a Josep Artero, l'ordinari de València, els d'aquell Comité i se l'enduen a la capital. El dilluns dia 5, agafen el frare Cortés. Dimecres dia 7, Manuel Martín, *el Perucho* i Manuel Vicent Roca; han anat a per Fernando Cortés Girona, però no l'han trobat. Els dos d'ahir els han trobat morts el dijous dia 8. El divendres 9 agafen Carlos Vilar Costa, el pare de Carlitos, i el dissabte de matí cap a les 12.00 h fan presoner Gregorio Manrique. Solten de la presó Carlos Vilar Costa i el diumenge dia 11 apareix mort Gregorio Manrique Esteve.

El dimarts dia 13 d'octubre, comencen a traure l'empedregat del carrer Major per a fer el clavegueram. A l'endemà agafen Vicente Pesudo Menero, el fill de la Menera, que viu al costat de casa Lolita Parra. El dijous 15 agafen Manuel Candau Añó a casa del seu nebot i Vicente Cantavella Gil, *el Gañús*, germà d'Isabeleta.

El divendres, 16 d'octubre de 1936, ix de la presó Vicente, *el Gañús*. Detenen Candau, Antonio Trias Casasnovas, comerciant; Carlos Calatayud, administrador de Correus; Juan Bautista Colonques Ayet, cirurgià; Pedro Balaguer, corredor de taronges; Pascual López Ayet, obrer; Ramón Aymerich Arnal i el seu fill Antonio Aymerich Borillo, administrador de Correus de Forcall; José Vidal Callergues, secretari del Sindicat de Policia Rural de Vila-real; els germans Pedro i Carlos Mezquita Rius, oficial de l'Ajuntament el primer i de la impremta Sarthou el segon; Santiago Vicent Moliner, llanterner.

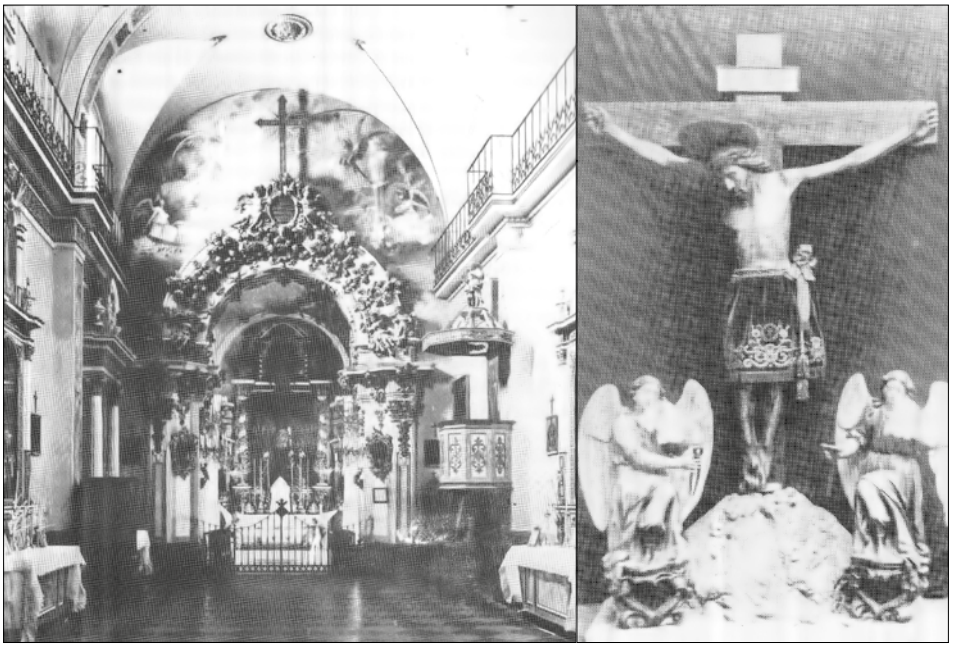
Dissabte 17 d'octubre. Troben mort Trias a Orpesa; Vicente Pesudo, Manuel Candau, Callergues, Carlos Calatayud i José Vidal a la carretera d'Onda; Bautista Colonques i Pedro Balaguer a Moró; López i Vicent a Almassora; Ramón Aymerich, a la presó; els germans Pedro i Carlos Mezquita a les Alqueries.

Aquest dia cremen l'Arxiu Parroquial de la Casa Abadia, traient els llibres i documents al carrer, davant de la mateixa porta.

Prenen Pedro Ortells Fortuño, president honorari d'Els XIII; Bautista Vicent Viñes, cobrador del Sindicat Catòlic i sereno; Nelo Mulla, llaurador; Pascual Ortiz, tallador; Bautista Campos, mestre d'obres; Manuel Usó Jarque, exalcalde i el seu fill Manuel, oficial de l'Ajuntament; Manuel Ferrer Pesudo; Pascual Miró, proveïdor d'Els XIII; Manuel Vilanova Ortells, germà del pare Leonardo.

Diumenge, 18 d'octubre de 1936, apareixen morts tots els presos d'ahir. El dilluns 19 hi ha protestes als casinos per aquestes mesures.

Dimarts dia 20. Trauen del seu lloc la campana de l'església del Carme i la creu de l'espadanya. Tiren, serrant-la, la creu del cambril del Santíssim Crist de l'Hospital.

Crist i capella de l'Hospital, abans d'agost de 1936

El dimecres 28 d'octubre requisen els aparells de ràdio per manament del Comité de Defensa Nacional d'aquesta ciutat i així no deixen que s'assabente ningú de les notícies ni de la tropa.

El dissabte 31 d'octubre paren d'enderrocar el convent i l'església de Sant Pasqual i l'església del Calvari, per haver-se esgotat els diners per a jornals. Pel mateix motiu paren les obres del clavegueram del carrer Major i del Raval de Sant Pasqual. Es fa una gran assemblea al Centre Obrer per a tractar sobre l'acomiadament de forasters i la formació de cooperatives per a poder millorar l'eixida de les taronges.

El dissabte 7 de novembre desfan els altars de l'església de l'Hospital per a usar-ho com a hospital de sang i trauen al carrer les reixes; la imatge del Santíssim Crist de l'Hospital fa temps que ha desaparegut; es creu que se l'endugueren al pati de les Dominiques i que la cremaren, però hi ha qui diu que va veure com amb un camió se l'enduien cap a l'estació del Nord. El dilluns 9 cessa de funcionar el control bancari instal·lat al Cercle Carlista, controlen les factures als mateixos bancs; al Carlista només queda el control per a jornals i el de finques incautades.

El dimarts 10 de novembre regiren la casa de mossén Soriano i s'enduen tots els llibres de la seua llibreria, els de religió, moral, oratòria i revistes, tot. També s'enduen la seua roba i el capell de capellà. El dijous dia 12, el Comité d'Hisenda i Incautacions, demana a cada soci de la Dreta Regional de 50 a 150 pessetes, per a continuar les obres que el Comité fa al Casino de Dretes. El divendres 13, s'enduen de sa casa el pare Antonio (Ludovico) Viciedo i el maten al terme de Castelló; a unes dones que veuen com se l'emporten i exclamen: «pobre home!», les amenacen en matar-les a elles. A Pascual Reverter Mezquita, *el Carboner*, que era municipal d'aquesta, se l'emporten i després d'unes hores el maten.

El dilluns dia 16 de novembre de 1936, per un acord pres en una assemblea a València, s'uneixen tots els partits en u, el Front Popular, de manera que al poble desapareixen algunes senyeres comunistes dels balcons dels casinos, que s'havien fet eternes i només en queden al campanar i a l'Alcaldia unes roges i negres.

El dimarts 17, entren a regirar la casa del difunt mossén Gil, s'enduen a més de la llibreria, moltes coses que guardaven del Rosari i de religió, cremen els quadres. El dimecres mor de mort natural el pare Bonaventura Boronat Segura, que estava malalt i refugiat a casa de Carmen *la Sampa*.

Vila-real, gener de 1937 (D2)

El mes de gener de 1937 hi ha tranquil·litat, però escassegen els aliments; per a poder comprar dos quilos de creïlles es fa cua i hi ha qui ha estat tres i quatre hores fins que li arribara el torn. El 20 de gener s'estableix a Vila-real una acadèmia d'infanteria, al convent dels Carmelites, dirigida per militars de graduació; l'han traslladada ací des de Toledo i Segòvia.

Vila-real, febrer de 1937 (D2)

3 de febrer. Escasseja el pa i només donen mitja barra per persona. Reparteixen la carta d'identitat, en la que hi són uns fulls de racionament per al pa, la carn, el sucre i els llegums.

Dissabte 6 de febrer. Tornen a Vila-real els milicians fills d'aquesta que eren a l'entorn de Terol, de les Columnes Torres Benedito, Divisió Pitarch. Comencen les classes els alumnes militars de l'acadèmia. Per la vesprada, mentre eren les dones fent cua al magatzem d'abast, davant l'estació, per a comprar creïlles, van voler tancar les portes i les dones es posaren a protestar; al moment i com un encantament aparegueren els guàrdies pistola en mà, volent dominar-les, però hagueren de tirar enrere, perquè les dones els van enviar a passeig, amb una bona pluja d'insults.

Dijous 11 de febrer. Registren a les cases particulars per veure si hi ha plata o moneda xicoteta, ja que no es pot anar a comprar amb bitllets menuts. Hui es posa en circulació el carnet d'identitat. El divendres 12, trauen de la paret de l'església que dóna a la pescateria la rajoleta que deia: «Iglesia Arciprestal». El dissabte 13, ix l'alcalde de Vila-real, José M. Juan Broch. El diumenge dia 14 manen eixir la gent dels cines perquè van a apagar les llums, per motiu d'escoltar-se les canonades de les bateries.

El dimecres dia 17 de febrer, per ordre superior del militars, manen un sergent a Ca la Vila perquè lleven les banderes que queden i l'obeeixen de seguida. El dijous 18, registren casa les Sifres i s'enduen la roba i matalassos de mossén Jerés. El divendres 19, arriben a Vila-real 400 persones, tots fills de Màlaga, que han fugit de les tropes nacionals; vénen sense roba ni calcer i amb molta fam i misèria. Els allotgen a l'antic convent de Dominiques i fan un bàndol perquè els porten roba de llit i de vestir i matalassos. El dissabte dia 20 arriben 200 refugiats més, també malaguenys i els allotgen a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia.

Diumenge 21 de febrer. Encara queden algunes banderes en alguns centres i al campanar, i dos militars de l'acadèmia han anat a Ca la Vila per a dir-los que si no lleven la bandera roja i negra la llevaran ells, i els obeeixen, aleshores queda la republicana només al campanar. El dijous 25, són desarmats pels militars de l'acadèmia els milicians que encara en portaven, però els dirigents, Casinos i companyia, segueixen portant-les. El divendres 26 fan un bàndol perquè es presenten a les 6.30 h del matí tots els milicians que són del batalló que ha vingut fa poc de Terol, dirigit pel comandant Saura. Dimiteix del càrrec l'alcalde José M. Juan, i queda de regidor. El dissabte 27 no pot eixir el batalló perquè no han acudit els soldats. A Ca la Vila es reparteix el racionament de pa.

Vila-real, març de 1937 (D2)

L'1 de març de 1937, per la vesprada a les 16.00 h, entren a regirar la casa on viu l'escolà de l'església Major, Vicente Nostrort i l'amenacen en pegar-li quatre tirs si no els diu on són dos individus, que ells diuen que són dos frares carmelites, però l'escolà no els coneix de res; registren tota la casa, fins i tot els caixonets xicotets, per veure si hi ha cartes o papers d'aquells. Després el fan pujar a l'auto per a endur-se'l a Castelló, però ell es nega i els diu que no va enlloc si no és per ordre superior: l'amenacen dient-li que si dins de 48 hores no declara on són els frares, serà passat per les armes. La família de l'escolà es dona pressa per a comunicar açò a l'Alcaldia i a Ca la Vila no sabien res d'aquells milicians. A l'escolà el deixen estar.

Dimarts 9 de març de 1937. A les 7.00 h del matí entren a regirar la casa d'Evaristo Olcina; li furten les joies de la seua filla, però es deixen allò de més valor i a ell se l'enduen a la presó, encara que només està unes hores. El 13 de març, dissabte, detenen i porten a la presó de Castelló a Enrique Renau Broch, Victoriano i Vicente Vilanova Rubert.

Cap al front de Terol, dissabte 11 de desembre de 1937 (D1)

A les 10.00 h del matí eixim de Puçol amb camions, sense que sapiem on anem. En arribar a l'estació de Mora de Rubielos, a la carretera fem un descans curt, perquè passava un esquadró de cavalleria; per cert, en aquest esquadró anava un amic íntim nostre, Manuel Vilanova, a qui només vam poder saludar, ja que portaven molta pressa. Al poc de temps mamprenem també nosaltres el camí i el diumenge dia 12, a primera hora del matí, baixem dels camions al poble de Vallanca, l'últim de la província de València i a la nostra companyia la destinen a l'església on passem les hores de nit i la matinada del dia 12. A les 8.00 h del matí, en despertar-nos, està nevant; anem a buscar una casa per a deixar-nos la roba i la trobem; l'ama es diu Petra i és la dona de Domingo *l'Espartero*. A Vallanca estem tres dies i el dimecres dia 15, a les 15.00 h de la vesprada, eixim del poble i ens manen deixar-nos tota la roba i allò que no ens fera falta.

Set hores de marxa amb camió i a les deu de la nit baixem a Salvacañete; busquem pel poble alguna casa per a poder passar la nit i fem cap a l'Ajuntament, on estem molt bé, tot escalfant-nos amb una estufa que hi ha. A l'endemà a la nostra companyia ens toca estar de guàrdia a les trinxeres que dominen la carretera del poble, que és molt important. Cap a les 10.00 h del dia 16, es posa a nevar de manera que s'amuntona mig metre de neu; la nit la passem en una pallissa que hi ha un poc més amunt de les trinxeres.

Hui, divendres dia 17 de desembre, pel matí hi ha un dia clar, però a les 11.00 h s'ha posat a nevar una altra vegada i ara, a les 15.00 h de la vesprada, encara està nevant.

Del campió Llorens, desembre de 1936 i de 1937 (D3)

En enrolar-se a files i per ser qui era, el campió és nomenat sergent militar, la primera autoritat militar a Vila-real i li toca anar vestit de la milícia del seu grau, encara que no vol portar la pistola. Açò el fa respectable encara més. La Gestora Municipal a finals d'agost de 1936 descobreix un desfalc fet per algun d'ells que té el càrrec de tresorer en el gremi del transport i decideixen nomenar a Llorens per a reemplaçar aquell com a tresorer. També li demanen que organitze unes carreres al passeig del Cedre a benefici de les milícies antifeixistes, i aquestes es corren el 27 de setembre de 1936. Sembla que tot va bé. Però Batistet, veient que seguien assassinant veïns del poble i amics seus, que empresonen i martiritzen sacerdots i religiosos, que els soterraments són sense cap ritual i que la gent viu presa de la por i la inseguretat, no està tranquil i s'afilia a la Societat d'Obrers del Transport Mecànic de la UGT.

El capità republicà d'Intendència Juan Bta. Llorens Albiol, pocs dies abans de la seua mort a Madrid el 17 de desembre de 1937

A finals de desembre de 1936 acaben els assassinats a Vila-real, on foren més de 140, d'entre ells 42 capellans i religiosos, més de 60 joves de 20 a 25 anys i la resta no tots propietaris ni de dretes.

A les primeries de l'any 1937, Llorens és cridat pel seu coronel a la caserna de Castelló i aquest el recrimina per no actuar com devia un comunista de la revolució espanyola, però al mateix temps l'ascendeix a tinent per a comprometre'l més i el nomena responsable i cap de la recollida de tots els vehicles de la província de Castelló; condescendent amb l'Alcaldia, no els requisa l'auto oficial i aquests el denuncien a la Comandància, de manera que va haver de requisar l'auto i aleshores els de l'Alcaldia s'uneixen tots contra Llorens; davant d'açò Batistet parla amb el seu amic de sempre el tinent coronel Manuel Eixea, de Vila-real i conegut al seu poble pel capità Eixea; aquest li aconsella que se'n vaja voluntari al front de Madrid on el recomana als seus superiors. Llorens cursa la instància per a ser admés als batallons d'autotren; arriba a Madrid el 19 de febrer de 1937 i li donen la responsabilitat d'escoltar els combois que porten la munició i el menjar al front. Al

mes de juny és al cap de la sisena companyia del tercer batalló i a l'octubre l'ascendeixen a capità i el fan cap de la tercera companyia del segon batalló.

En arribar a Madrid per primera vegada s'assabenta Batiste que el seu amic, l'escultor José Ortells i la seua família, estan en extrema necessitat per les privacions que es pateixen a la capital i falta d'aliments; va a visitar-los de seguida i els ofereix la seua ajuda en allò que podia fer com a responsable de l'avituallament de la companyia i fins al dia de la seua mort a la família de l'escultor no els va faltar de res.

S'havia parat l'avanç del general Varela i Madrid podia respirar dels bombardejos, de manera que Capitania havia decidit donar permisos als sacrificats soldats i al capità Llorens li van dir que a Nadal podria anar a casa per a passar el Cap d'Any amb la família i ell ho notifica per carta a la seua esposa amb gran alegria i més perquè patia d'una bronquitis llarga; anunciava arribar a Vila-real el 17 de desembre. Però en una expedició que fa el 16 de desembre al front de Terol, amb 40 camions amb provisions i un fred gelat i molta neu, treballant amb pales per a poder avançar, Llorens comença a sentir-se malament, amb tremolors, congelat; veient-se d'aquella manera delega la responsabilitat al seu tinent Cantavella i torna a Madrid perquè el metge s'ocupe d'ell; però en una cambra del carrer de Sagasta, lluny de la seua esposa i els seus fills, lluny del seu poble Vila-real, moria als 40 anys acabats de complir. La família de l'escultor Ortells el va vetllar, fins que traslladaren el cadàver a Vila-real, ho havia manat el president del Govern, Juan Negrín, per a ser soterrat amb els corresponents honors militars el 19 de desembre de 1937, en un dia en què més de deu mil persones, l'exèrcit, l'aviació, el poble i la nació li reteren l'honor que s'havia guanyat en vida.

En el front i rereguarda, 22 de desembre de 1937 (D1)

Eixim de Salvacañete amb camions el divendres dia 22 de desembre de 1937, a les 6.30 h del matí i arribem a un gran campament, el qual s'ha pres fa una dies als nacionals; és com un bosc immens pel que seguim el camí a peu fins a les trinxeres, tot passant pel poble del Campillo, pres pels lleials dos dies abans. En eixir d'aquest poble ens ve al damunt l'Aviació Nacional. A les 15.00 h de la vesprada arribem a una muntanya prop dels parapets de defensa on acampem. Hi som dos dies, fins que el 23 pel matí marxem als parapets, però pel camí ens cauen molts projectils, als quals anomenem bellotes i ens retirem a unes casetes que trobem, fins a pondre's el sol, tot arribant als parapets sobre les 18.00 h de la vesprada d'aquest 23, ja fosc, rellevant de seguida la brigada que els ocupa.

Un servidor passa tota la nit, al ras, atent al telèfon i a conseqüència de l'oratge a l'endemà em trobe endolorit i amb febre, de manera que el dia 26 de desembre m'evacuen al lloc de

socors de la brigada, on estic quatre dies; però com no s'hi pot estar de tants «caramelos y bombones», és a dir, projectils i bombes, que ens queien, ens traslladen al poble de Villastar i al dia següent, amb una ambulància, al mas de Cabrera, on només som unes hores, fins que amb un camió i nevant un muntó, ens porten al poble de Rubielos; tres dies i em traslladen a Ademús i als dos dies d'estança, amb camions, a l'hospital d'Utiel.

Camí d'Utiel passem per Conca, la capital, i fem nit a un cine molt bonic on ens donen a cadascú un got de llet, conyac, un *chusco* de pa i un paquet de cigarros per a quatre. Al matí següent seguim la marxa fins a Utiel, però com l'hospital és ple, prosseguim viatge fins a València, tot arribant cap a les 17.00 h de la vesprada i ens ingressen a l'hospital de la Passionària. A l'endemà, 9 de gener de 1938, em donen permís per a anar-me'n a Vila-real; a casa sóc set setmanes, fins que a l'hospital em donen d'alta.

Hui, diumenge 27 de febrer de 1938, en el tren que passa per Vila-real a les dotze de la nit, vaig a incorporar-me una altra vegada a la meua brigada. Arribem a Tarragona a l'endemà. Visita a la capital, que encara no coneixia i em vaig alegrar, i a les 17.00 h de la vesprada amb un camió fem cap a Reus; preguntem a quina hora eixia el tren cap a Mora d'Ebre, anem a transeünts a per la ració de menjar del dia, un *chusco* de pa i un pot de carn i a les 22.30 h de la nit eixim cap a aquell poble, fem nit al tren, seguim a Casp on arribem al migdia de l'1 de març; el germà de Castelló, veí d'aquest poble ens acompanya al control i en un auto arribem a Maella a les 17.00 h de la vesprada, on trobem el nostre amic, el Tongo, amb l'alegria d'ell i nostra.

El dia 4 de març de 1938, a les 9.00 h del matí eixim de Maella amb camions fins a Belchite, és a dir, les runes de Belchite; a migdia acampem a un olivar i a l'endemà, després de prendre café anem a les fortificacions que tenien els nacionals i per la vesprada del dia 5 de març eixim cap a Lécera; després de sopar toca la corneta i ens dirigim al poble d'Asuara i ací som.

Dimecres, 9 de març de 1938: ofensiva de les tropes nacionals i traspàs de bàndol

Hui, dimecres 9 de març de 1938, comencen l'ofensiva les tropes dels nacionals; per la vesprada la 153 Brigada, que era a les trinxeres, s'ha retirat fins a l'ermita de Sant Josep, un poc més amunt del poble d'Asuara i la nostra brigada es posa a les trinxeres que hi ha a l'entorn de l'ermita; un servidor, com sóc de baixa, m'acomiade dels meus amics el Tongo i Castelló i me'n vaig al lloc on és la cuina.

Dijous 10 de març. Han tornat a atacar amb energia i a poc a poc, he arribat al poble de Monòver, amb dos malalts i d'aquest poble, amb camió fins a Oliete on passem la nit en

una pallissa. A les 7.00 h del matí del divendres dia 11, s'ha presentat l'Aviació Nacional, i han deixat caure uns quants *bombons*; a les 12.00 h comencen a xiular les bales prop del poble i al moment entra un tanc nacional. Aleshores m'amague a una raconada que fa la carretera i quan han passat una infinitat de tancs i fora del perill de les seues bales, em presente amb una gran alegria a l'exèrcit nacional.

Hui, dissabte 12 de març de 1938, a les 11.00 h del matí em trobe amb dos amics que van en les files nacionals. Per la vesprada, ens fan pujar a un camió i arribem al poble de Muniesa, per a passar la nit. El diumenge dia 13, a les 7.00 h del matí, pugem a uns camions i ens porten a l'estació de Caminreal, on trobem molts presoners, entre ells, el meu amic el Tongo.

Al camp de concentració nacional

Dilluns, 14 de març de 1938. A migdia eixim cap a Calataiud, on arribem a les 3.10 h del matí de l'endemà i prosseguim el viatge fins a Aranda de Duero, on arribem a les 6.30 h del mateix dia 15; baixem del tren i s'encarreguen de nosaltres dos parelles de la Guàrdia Civil, que ens condueixen a peu, tots formats, fins al camp de concentració de presoners d'aquest poble, ens instal·lem en un gran barracó dels molts que hi ha; dels 360 que som al barracó n'han nomenat sis com a caps de grup, un d'ells era aquest servidor.

Dimecres, 16 de març de 1938. A les 6.00 h del matí toca diana per a alçar-nos i formar immediatament per a anar a desdejunar; ací ens tracten molt bé! A l'endemà, per la vesprada, cap a les 15.30 h, ens fan formar a tots per a donar-nos una gran alegria; ens anuncia el capità del camp: «Hui hem pres cinc brigades internacionals!», i de seguida, tot cantant la *Marcha Real*, veiem hissar a poc a poc la bandera nacional, per la que els nostres pares lluitaren; després cantem l'himne de la Falange i el capità crida quatre visques: «¡España una! ¡España grande! ¡España libre! ¡Arriba España!», era contestat per tots amb entusiasme.

Hui, dissabte 19 de març de 1938, festivitat del patriarca Sant Josep, a les 10.00 h del matí formem per a oir la santa missa de campanya i també fem el mateix a l'endemà, diumenge.

El dilluns, dia 4 d'abril de 1938, a les 9.00 h del matí ens fan formar per a posar la senyera en commemoració de la presa de Lleida per les tropes nacionals.

El Dijous Sant, 7 d'abril, per la vesprada a les 17.00 h, formem i el capellà d'aquest camp ens dirigeix una plàtica sobre la Passió i Mort del Nostre Senyor Jesucrist.

Junta Classificadora, llibertat. Caixa de reclutes. Soldat dels nacionals

Hui dijous, dia 28 d'abril de 1938, a les 15.30 h de la vesprada he anat a la Junta Classificadora per a ser classificat i a les 18 h d'aquesta vesprada vaig eixir en llibertat per a traslladar-me a Burgos i incorporar-me a la caixa de reclutes.

El dia 3 de maig, dimarts, a les 7.30 del matí hem embarcat a l'estació d'Aranda de Duero i a les 10.25 h arribàvem a Valladolid per a fer transbordament; com tenim una hora d'espera anem a recórrer aquesta capital. Eixim a les 11.25 h i a la una de migdia ja som a Burgos. Anem a la caixa de reclutes i després ens dirigim a veure la catedral, de la qual ens quedem meravellats per l'obra grandiosa d'art que és. Per la nit anem a visitar a *don* Antonio Martí.

A l'endemà, dimecres dia 4 de maig, a les 7.00 h del matí embarquem a l'estació de Burgos, passant per Vitòria a les 9.30 h, veient-la des del tren i una hora després, a les 9.30 h ja hi som a Alsasua; ací baixem per a fer transbordament i agarrar la línea de Navarra, arribem a Pamplona a les 14.00 h de la vesprada; fem un descans de 45 minuts i prosseguim la marxa fins a Tafalla on arribem a les 17.00 h de la vesprada.

A les 8.30 h del matí del dia 5 de maig, dijous, eixim de Tafalla i arribem a Saragossa a les 17.00 h de la vesprada. Al dia següent pel matí, demanem permís i anem a visitar la Mare de Déu del Pilar, per a recórrer després els principals carrers de la capital, apreciant la seua bellesa.

Per l'alliberament de la terra i la mar valencianes

Hui, dimarts 10 de maig de 1938, a les 7.00 h del matí embarquem a l'estació del Mediodía de Saragossa i arribem a Alcanyís a les 12.00 h. D'ací, a les 16.00 h de la vesprada embarquem en camions per a arribar a Sant Mateu a les 19.00 h de la vesprada i al moment seguim cap a Benicarló en uns altres camions que ens porten fins a Vinaròs on arribem a les 23.00 h de la nit i anem a la caserna, ja que hi és la nostra bandera, trobant-nos amb molts amics, entre ells, Manuel Vilanova, al qual creia mort. Ens posen la primera injecció el 18 de maig i el 27 la segona.

Divendres, dia 3 de juny de 1938, a les 8.00 h del matí eixim de Vinaròs a peu cap a Benicarló i arribem a les 11.00 h. D'ací eixim el dilluns dia 6, a les 5.00 del matí, a peu altra vegada cap a Vinaròs, tot arribant a les 9.00 h i fem cap a la mateixa caserna que teníem.

El dissabte dia 11, a les 14.00 h de la vesprada, després de dinar, ens manen preparar

tot l'equipatge per a embarcar-nos a les 17.00 hores, vam arribar a Alcalà de Xivert a les 19.00 h del mateix dia.

El dia 13, en commemoració de l'entrada de les nostres forces a la capital de Castelló, fem una desfilada amb música, recorrent els principals carrers d'Alcalà.

El divendres, 17 de juny, ens fan preparar tot l'equipatge i a les 17.00 h de la vesprada emprenem la marxa cap a Castelló on arribem a les 18.30 h. La gent de la nostra capital ens rep amb entusiasme fervorós, amb vitols, en passar pels carrers. A l'endemà me'n vaig al meu poble, Vila-real, per a veure la meua família, però encara que el poble ja hi és en poder dels nacionals, la meua família es trobava al maset que encara era en poder dels rojos, cosa que m'impedia anar amb ells, amb gran disgust. Després em diuen que les tropes han avançat i de seguida ix a la carretera i puge en el primer camió que va a Vila-real i arribe a ma casa; entre a l'estable on solia estar la bicicleta i tinc la sort que encara hi és i en condicions de poder anar amb ella; puge i arribe al maset on es troba la meua família, tot passant pel camí a batallons de soldats que estan avançant. Quan sóc prop del maset el meu cor va al cent per hora d'alegria, ja que sóc a punt de trobar a ma mare i als meus germans que acaben d'eixir del poder del rojos; quan entre a la carretereta que porta al maset, em veuen i vénen tots corrents a rebre'm amb una forta abraçada que dura llargament; salten les llàgrimes d'alegria! Després de seguida me'n vaig al maset on és la meua nóvia promesa, a la qual ja han avisat i ix corrent a trobar-me. He passat tota la vesprada amb ells i al capvespre torne a Castelló, a la meua bandera.

El front de Nules

Diumenge, 3 de juliol de 1938. A migdia eixim a peu cap a Almassora i arribem a les 15.00 h de la vesprada i d'ací, el dia 5 a les 7.00 h del matí, també a peu cap a Borriana, tot arribant a les 9.00 h. El 16, a les 5.00 h del matí, de Borriana ens dirigim cap a les trinxeres, i acampem en la segona línea. En aquesta passe a prestar els meus serveis amb el comandant Cecilio Oliver Gobera, cap de la 4a Agrupació, essent en la unitat fins al dia 30 de setembre, quan passe a formar part altra vegada de la bandera, al front de Nules, sector Costa, 1a Línia.

El dia 2 d'octubre de 1938, a les dotze de la nit, un servidor estava a la farmaciola de la Bandera, per un gran paludisme, els rojos intenten un fort atac, però no guanyen res. El 7 de novembre, a les 7.00 h del matí, quan anem a descansar un poc, ja que hem estat tota la nit de vigilància, esperant l'atac dels rojos, se sent la primera canonada enemiga; de seguida ens posem cadascú al seu lloc i els projectils comencen a caure del cel com una pluja torrencial. A les ordres de l'alferes ens posem a disparar amb el fusell; la nostra artilleria comença a sentir-se i l'enemiga segueix sense descans; açò pareix la fi del món,

només se senten els xiulits de les bales i el tro dels canons, tant d'un bàndol com de l'altre. Passades unes hores l'enemic ha trencat la línia i les nostres tropes es retiren amb ordre, perquè els tancs enemics són al darrere. El batalló es retira tot, excepte la nostra companyia que és vora mar; des de les trinxeres veiem els rojos com avancen i es filtren en les nostres posicions; però ens fem forts, sense abandonar ni un pam de terra i esperem que arriben els reforços; amb ells, des de les nostres posicions, anem obrint un flanc de protecció i encerclant aquelles forces que havien penetrat en les nostres línies, prenen presoners uns 700 soldats.

31 de desembre de 1938. A les 7.00 h del matí comença la nostra artilleria a tirar sobre el castell de la Vall d'Uixó, ja que les ordres són de prendre'l hui mateix; després d'estar tirant tot el dia sobre l'objectiu, al capvespre ja es veu onejar la bandera nacional en aquest castell.

13 de gener de 1939. Passe amb la unitat a ocupar el campament de Betxí, en la bifurcació de la carretera d'Artana, i ací som per ara fins nova ordre.

5 de març de 1939. Per la vesprada, quan anava al Casino, ve Faustino Badenes perquè em presente immediatament al campament, perquè hi havia ordre de partir; de seguida vaig a casa del meu alferes, Pascual Juan, i pugem a un auto que ens hi porta en un moment; en arribar ja hi és tot el batalló format; anem al port de Castelló.

La batalla naval de Cartagena i final de la guerra (D1)

El dia 6 de març de 1938, a les 8.00 h de la nit, emprén la marxa cap al port de Cartagena el creuer auxiliar, A Lázaro, que és el que ens transporta a nosaltres, i arribem al punt de trobada a la una del matí del dia 7; en el lloc ja hi ha dos vaixells, i a poc a poc es veu com n'arriben més, fins a contar-ne 25 entre creuers, vaixells cuirassats i cuirassats, de manera que podem dir que hi és present tota la flota nacional en aquest punt per a atacar el port de Cartagena.

Quant tots són a punt comencen les maniobres per a l'atac, repetint-se per quatre i cinc vegades, resultant totes fallides, ja que l'artilleria dels castells del port és en mans dels comunistes que la dirigeixen contra les nostres unitats, resultant molts soldats greument ferits i lesionats. Per la vesprada ve l'aviació roja tirant algunes bombes sobre les nostres unitats, però no ens n'encerta cap. Aleshores, el Canàries, que és a la nostra dreta, comença a disparar contra l'aviació i ho fan també les altres unitats: açò pareix l'enderrocament i desfeta del món, només se sent el canoneig dels antiaeris! Al moment veiem caure en flames dos dels aparells rojos. Mirant la impossibilitat d'un desembarc, l'oficialitat mana que tornem al port d'eixida.

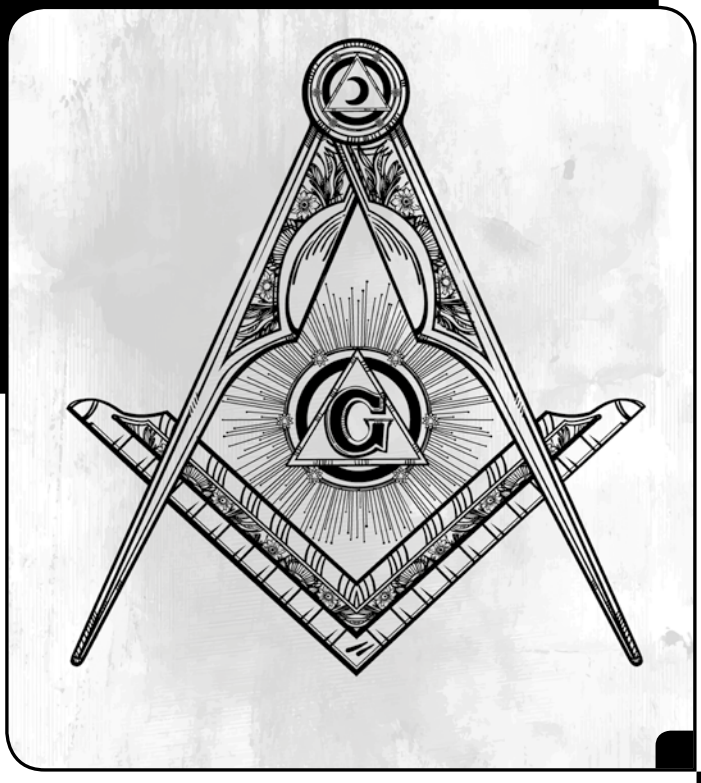
El nostre creuer ha capturat un remolcador enemic i es fa passar la tripulació d'aquest al nostre, en el que queda enganxat el remolcador per un cable. Quan anem de tornada, el creuer enemic Llibertat, ens segueix a tota marxa i la mar es posa en uns moments mot brava, pel que el nostre creuer, amb el remolcador que porta capturat i la marea que cada volta s'esvalota més, no pot prendre velocitat; l'enemic avança cap a nosaltres amb rapidesa i el remolcador capturat és un destorb per a la nostra marxa, així que l'oficialitat decideix tallar el cable i abandonar-lo a la mar; però el vaixell enemic segueix apropant-se perillosament de manera que el nostre creuer auxiliar ha de demanar socors al Canàries, però aquest ja és molt lluny i no pot fer res; quan pareix que som perduts i a les mans de l'enemic, aquest abandona la persecució perquè hem arribat a la zona d'aigües nacionals, prop de l'illa d'Eivissa. Al cap d'unes hores més, a les 7.00 h del matí del dia 9 de març, atraquem al port de Castelló, i tornem al campament que ocupàvem, prop de Betxí, on som fins a noves ordres.

Hui, dia 27 de març de 1939, d'ordre del general de la 83a Divisió, em llicencien! S'ha acabat la guerra!

16

José Sanchis Mezquita

SOL NACIENTE NÚM. 8
DE VILA-REAL (1924-1928)

Sol Naciente núm. 8 de Vila-real (1924-1928)

Sol Naciente núm. 8 de Vila-real (1924-1928)

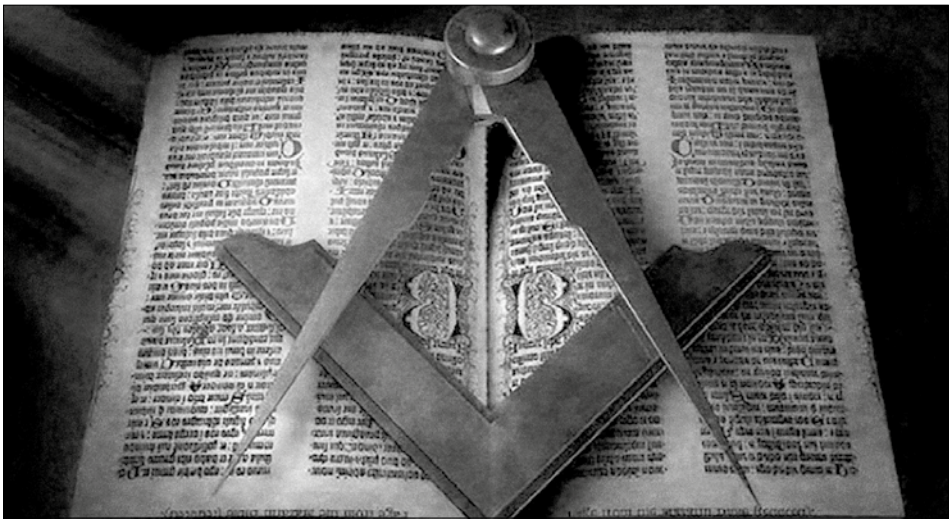
Sempre rodejats de misteri i malentesos, l'orde de la maçoneria ha estat font de tot tipus d'equívocs i desgavells, alguns d'ells alimentats pels malentesos i altres per la prodigiosa imaginació humana sempre a la recerca de les explicacions més inversemblants, també ha ajudat, i de valent, la poca informació fiable que hi ha a l'abast del públic, no se sap si de manera voluntària o involuntària per part dels mateixos maçons. Si bé és cert que algunes novel·les i pel·lícules dels últims anys han ajudat, i bastant, al fet que aquest bescompte es popularitze entre la nostra societat, perquè com tothom sap, no hi ha més veritat que una mentida contada moltes voltes, per aquest motiu serà millor començar a conéixer la història de la francmaçoneria pel principi, fins i tot, abans de fixar-nos en els nostres maçons, els maçons vila-realencs de la lògia Sol Naciente núm. 8.

Imatge propietat de Freemasonry

A Europa

Deixant a un costat mitges veritats contades als quatre vents, per a crear polèmica, o llegendes de dubtosa veracitat, que ens marquen l'inici de la maçoneria al voltant d'Hiram Abiff, arquitecte del Temple de Salomó, o també en figures bíbliques com Tubalcaín, Moisés, Noé, o el mateix Adam a l'Edén, la denominada maçoneria moderna, també coneguda com a maçoneria especulativa, es defineix així perquè proposa que es pot dialogar lliurement sobre qualsevol idea sense cap problema, a més a més, el seu objectiu principal, ja no és la construcció d'edificis materials com podien fer els maçons constructors, aquesta maçoneria moderna busca edificar temples ideals o espirituals, en altres paraules, aconseguir la perfecció individual i humana; tot açò fa que es perda la necessitat que els membres siguen obrers especialitzats en l'art de la construcció, des d'aquest moment pot ser-ho qualsevol persona amb la capacitat d'utilitzar el seu intel·lecte constructiu i esforç per a arribar als propòsits que promulga l'orde. Apareix a Europa a finals del segle XVII o principis del XVIII, en concret a Anglaterra, abans d'aquestes dates tot és imprecís i confús, encara que una de les teories més estesa és aquella que parla de la descendència directa dels constructors religiosos que s'agrupaven en gremis que van aparéixer al segle XIII i que es desplaçaven per tota Europa per a construir edificis religiosos, o d'altres teories que fins i tot arriben a veure, entre les ruïnes de Pompeia, senyals inequívocs de la presència maçona en aquella època.

Però dels fets que tenim constància, induïm que en el segle XVIII es va crear un orde que s'identificava amb una rosa i una creu (prompte es van conéixer com a Rosae Crucis). També coneixem que el 24 de juny de 1717 es van fusionar les quatre lògies de la Fraternitat amb la Societat d'Alquimistes Rosacrucians. Aquesta agrupació es va anomenar Gran Lògia d'Anglaterra i van adoptar el nom de francmaçoneria (de la

paraula *franc*, que vol dir 'lliure'). Més tard, sobre el 1786, Frederic de Prússia va unificar i va organitzar aquests ordes francmaçons, també va establir un reglament per al seu funcionament correcte i va estructurar els diferents graus.

Uns anys abans de Frederic va aparéixer la primera constitució de la maçoneria especulativa, redactada pel pastor anglés James Anderson, quan el 1723 escriu *The Constitutions of the free-masons*.

Tot i això, hem de tenir en compte que aquesta maçoneria està inspirada en els gremis de constructors de l'edat mitjana, de fet, algunes de les definicions de la paraula maçó en anglés són: constructor, obrer, picapedrer o escultor. Com es pot veure, totes elles referides als diferents oficis que envoltaven el món de la construcció. Ara, una vegada analitzada la procedència de la paraula, es comprén a la perfecció la utilització de la simbologia associada a tot allò relacionat amb la construcció (s'agafen com a símbols oficials de la maçoneria l'escaire i el compàs). A més a més, és en aquest moment quan s'inspiren en l'orde cristià del Temple, d'on agafen el sentiment d'orde, motiu pel qual comencem a parlar d'aquest com a orde maçó.

Amb tot açò, s'ha de tenir en compte que el 1717 es crea la Gran Lògia de Londres i, el 1726, es fa el mateix a París. Serien els dos eixos de la maçoneria a Europa durant més de cent cinquanta anys. Com a bones germanes, aquestes dues grans lògies funcionen en comú i paral·lelament, fins que el 1877 quan l'Assemblea General d'aquesta obediència francesa, amb Frédéric Desmons com a Gran Mestre, suprimeix de les seues constitucions la fórmula del Gran Arquitecte de l'Univers. Immediatament, la Gran Lògia Unida d'Anglaterra pren partit i decideix que la maçoneria francesa i la resta que els segueixen en aquesta decisió (italiana, espanyola i belga) siguen expulsats. D'aquesta manera es constitueix la maçoneria irregular o liberal.

Amb tot aquest recorregut, es pot veure que poc o gens de misteriós amagava l'organització, més aviat tot el contrari, la maçoneria es presenta a ella mateixa com la ferramenta essencial per a la formació continuada de qualsevol maçó, que amb un mètode basat en el simbolisme de la construcció ofereix l'oportunitat de desenvolupar la capacitat de reflexió i de diàleg de tota persona; perquè, finalment, aquesta puga portar endavant aquests conceptes al seu voltant.

Com a curiositat, podem assenyalar que Peter Sellers (l'actor britànic conegut pel seu paper d'Inspector Clouseau en les pel·lícules de *La Pantera Rosa*) també era maçó reconegut, ja que la seua pertinença era pública, fins a la seua mort va pertànyer a la lògia Chelsea Lodge núm. 3098 a Londres.

A Espanya

En el primer terç del segle XVIII, la maçoneria apareix a Espanya, en concret a la ciutat de Madrid, on l'anglés duc de Wharton funda la primera lògia amb el nom de La Matritense. Igual que la resta de les lògies que es van fundar en aquesta època estava adscrita a la Gran Lògia d'Anglaterra. També a Barcelona a mitjan segle es va fundar una lògia, encara que amb escassa vida, ja que dos anys després de la seua posada en funcionament va ser desmantellada per la Inquisició complint amb el Decret de Ferran VI, de 2 de juliol de 1751, en el qual prohibia la maçoneria.

Per això, a causa de la forta repressió que imposava la Inquisició, no es va arribar a crear una maçoneria organitzada i estable durant els dos primers terços del segle XVIII, per tant, no serà fins a l'any 1760 que naixerà la Gran Lògia, fundada pel comte d'Aranda, que vint anys després va passar a denominar-se Gran Orient d'Espanya i que, en lloc de dependre de la Gran Lògia d'Anglaterra, ho farà ideològicament dels grups maçònics francesos.

Amb l'arribada del segle XIX i la invasió francesa, van aparéixer moltes lògies al llarg del país, tot i que moltes d'elles estaven integrades pels mateixos militars francesos que havien envaït la península, per això quan el 1813 les tropes franceses van abandonar la idea de conquerir Espanya, van desaparéixer totes aquestes falses entitats.

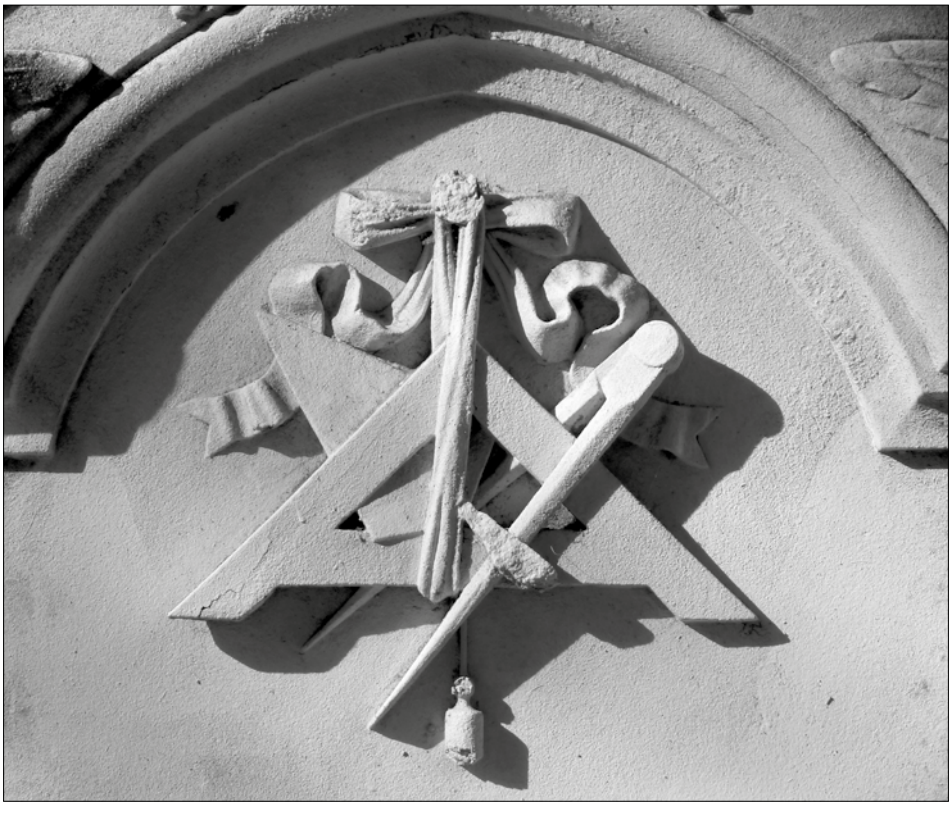
Més tard, quan Ferran VII va arribar al poder el 1814, la persecució de qualsevol persona que tinguera cap cosa a veure amb els maçons es va tornar més ferma per part de la Inquisició. El bisbe Mier i Campillo va acusar els maçons de conspirar no només contra la corona. Per a ell, els maçons conspiraven d'una manera més aguerrida contra la religió, motiu pel qual els maçons que vivien a Espanya però eren estrangers van ser expulsats del país; mentre que als espanyols, se'ls va obligar a fer serveis espirituals.

Una dècada després d'arribar al poder, va ser el mateix Ferran VII, amb una reial cèdula, qui va prohibir les congregacions de francmaçons en tots els dominis espanyols i també a les Índies.

La persecució va durar fins a l'any 1834, quan es va decretar una amnistia per als francmaçons, tot i que es va mantenir la prohibició de l'orde, per això els maçons van romandre en la clandestinitat fins a mitjans dels anys seixanta, obstacle que no va impedir que la maçoneria prenguera una renovada força dins del territori nacional.

Durant el Sexenni Democràtic (1868-1874), van aparéixer discrepàncies entre les dues obediències que hi havia, el Gran Orient Nacional d'Espanya i el Gran Orient d'Espanya. Tot i això, aquest va ser un període en el qual els maçons van poder tornar a eixir de la clandestinitat, inclús l'1 de maig de 1871 es va publicar el *Boletín Oficial del Gran Oriente a España*.

> [...] una asociación de hombres libres y de buenas costumbres, que tiene por único y exclusivo objetivo el mejoramiento social de la humanidad.

Detall del sepulcre de la família Figueroa al cementeri de l'Almudena de Madrid. Foto de Luis Gracía

Amb aquestes paraules es definia el 1872, en el *Diccionario masónico de bolsillo*, la francmaçoneria. Com es pot veure, era tota una declaració d'intencions, del bon moment que es vivia a Espanya amb tot allò que tinguera alguna cosa a veure amb aquestes activitats de lliure pensador.

Aquest va ser un període d'excel·lència per als maçons a Espanya, el 1890 sols a la ciutat de Barcelona van arribar a haver més de quaranta lògies. Tot i que semblava que podien ser bons anys per a la maçoneria, també sorgeixen veus antimaçones, en certa manera novament estimulades per l'Església catòlica, en pensar que desautoritzava espiritualment el catolicisme i cercava ser la nova religió que substituïra la catòlica.

En una obra publicada el 1899 es fa la següent definició:

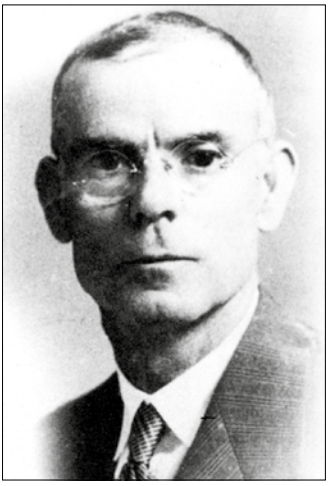
> La Maçoneria és un monstre que conspira per cometre tota classe de fellonies i crims; és el *Deus ex machina* de tots els assassinats, enverinaments, regicidis, persecucions contra l'Altar, el Tron i la Pàtria [...]

Per aquests motius la maçoneria va viure una forta crisi en el canvi de segle.

En les primeres dècades del nou segle xx, es van viure alguns conflictes polítics a Espanya, i com no podia ser d'una altra manera, açò es va reflectir en la maçoneria; sobretot pel que fa a l'organització interna de l'orde, ja que hi havia una branca que donava suport a les idees més centralistes i una altra federalista. Després de diverses disputes va operar a tota Espanya, a partir de 1921, la Gran Lògia Espanyola.

A Vila-real

Ací, a la nostra localitat, no podem donar testimoni d'activitats maçones fidedignes abans de 1924, perquè fins al moment no disposem de cap document oficial que ho corrobore, ja que en tractar-se d'una associació de caràcter privat i perseguida en tot moment, els documents que hi ha sobre aquesta activitat són mínims o nuls.

Manuel Usó Jarque.
Arxiu Municipal de Vila-real

Hem d'anar fins a l'1 de març de 1940, quan es va dictar la Llei per a la repressió de la maçoneria i el comunisme, amb l'aparició del Tribunal Especial de Repressió de la Maçoneria i del Comunisme a Espanya,

quan comença a aparéixer documentació relativa a la maçoneria, encara que no tota verídica, perquè les eines emprades per a aconseguir-la no van ser les més adients.

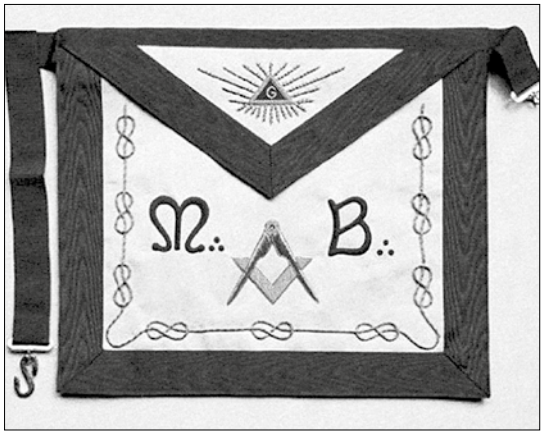
Imatge de l'Arxiu Municipal de Vila-real

Mitjançant la documentació obtinguda del Jutjat Especial número 2 de Salamanca l'any 1942, tenim a la nostra disposició el sumari 1262/1942 corresponent a Manuel Usó Jarque, veí de Vila-real i maçó.

Per a la seua identificació correcta, l'expedient comença amb la declaració jurada de Manuel Usó Jarque en la qual diu que efectivament vivia a Vila-real (fins i tot especifica el carrer i el número de la porta), així com la seua professió: agent de pompes fúnebres.

A continuació indica que va pertànyer a la lògia maçona Sol Naciente núm. 8, situada a l'antic Casino Republicà, edifici que des del 1990 tothom a la localitat coneix com Casa dels Mundina. L'espai on es reunien estava ubicat a la planta que estava més amunt que no tenia finestres que donaven al carrer, així salvaguardaven la seua intimitat i feien els actes més privats.

També en aquests documents, Manuel Usó Jarque (cal recordar que va ser alcalde de Vila-real durant el període de la Segona República, en concret del 5 de juny de 1931 al 26 de febrer de 1936, quan va ser destituït juntament amb la resta de la Gestora Municipal) fa constar el seu nom simbòlic dins la lògia, Risal, i que inclús va arribar fins al tercer grau dins de l'orde, un nivell ínfim si tenim en compte que hi ha trenta-tres graus. Per tant, Usó va arribar al tercer grau corresponent al de mestre, en la cerimònia se li va atorgar un manteu semblant al de segon grau, però amb un folre i vora de color roig amb les lletres inscrites M.·. i B.·. Si ens endinsem en el significat d'aquest tercer grau -mestre-, hem de saber que simbolitza el nivell de consciència espiritual i la mort, la qual ens iguala a tots els éssers humans. Aleshores, gràcies a les paraules de Manuel Usó, en la seua declaració, podem saber què era un mestre maçó de tercer grau.

Imatge de *Jambrother.com*

Tot i açò, un dels aspectes més rellevants d'aquests documents és la menció dels membres d'aquesta lògia, així Usó en el punt desé fa constar la relació, a més a més d'ell, dels germans maçons següents:

Vicente Chust Martínez	José Martínez Aguilar
Antonio Broch Manrique	Antonio Díaz Estrens
Vicente Cercós Carda	Luis Escribá Abad
José Gil Valero	Fabio Salvador
José Herrero Chabrera	Jose Escribá Montiagud
Alfonso Saera Canós	Manuel Calduch Almela

Com es pot veure, en la seua declaració, Manuel Usó, va anomenar dotze companys que juntament amb ell formaven una lògia de tretze membres, encara que en el treball «En situació vigilada: La condemna de Vicent Sos Baynat pel Tribunal de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme», *Millars: espai i història*, realitzat per Vicente Sampedro Ramo, es fa referència a un total de disset membres, on s'afigen:

Pedro Alagar Ballester

J. Ortega

Vicente José Chust Martínez
(fill de Vicente Chust Martínez)

En un dels últims punts de la seua declaració, Usó deixa constància de la renúncia a pertànyer a la lògia Sol Naciente, al novembre de 1928, que es dissol en dates posteriors i, fins i tot, es demana la seua dissolució a la lògia regional de València.

Per a acabar, al final del sumari apareix la sentencia de Manuel Usó Jarque, que diu així:

> Que debemos condenar y condenamos al procesado Manuel Usó Jarque como comprendido en el artículo octavo de la Ley de primero de marzo de mil novecientos cuarenta a las sanciones de inhabilitación y separación que determina el mismo, para el ejercicio de cualquier cargo de Estado, Corporaciones Públicas y Consejos de Administración de Empresas Privadas así como cargos de confianza, mando y dirección en las mismas separándole definitivamente de los aludidos cargos. Para la fijación de responsabilidades civiles remítase testimonio de esta sentencia al Excmo. Sr. Presidente del Tribunal Nacional de Responsabilidades Políticas. Notifíquese al Sr. Fiscal y al procesado y así por esta nuestra sentencia lo pronunciamos, mandamos y firmamos.

Per tot açò i gràcies a aquests documents, podem afirmar que a Vila-real va existir una lògia maçona anomenada Sol Naciente i que va tenir activitat entre 1924 i 1928, va estar formada almenys per tretze maçons i probablement va poder arribar als dèsset. Les activitats d'aquest lògia van anar més encaminades a celebrar els rituals i a parlar d'inquietuds filosòfiques que a cap altra cosa.

El nom és Vila-real

DIBUIXOS: QUIQUE disseny pasku.com

Ajuntament de Vila-real
Normalització Lingüística

Vila-real
avança en valencià

Ajuntament de Vila-real
Normalització Lingüística

Vila-real
avança en valencià

PORCELANOSA®

Facsa
ciclo integral del agua

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA